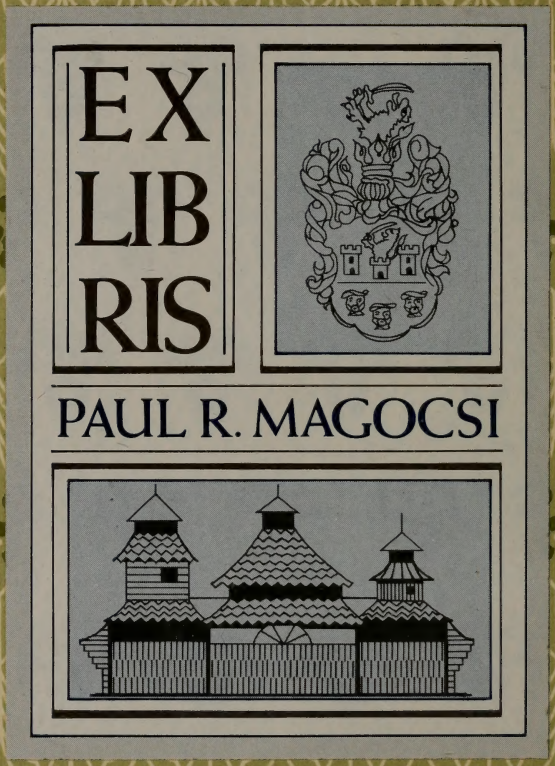
EX
LIB
RIS
PAUL R. MAGOCSI

PUBLIKACE MINISTERSTVA ZEMĚDĚLSTVÍ.
Ročník 1921. REDIGUJE Dr. Ing. ED. REICH. **Číslo 15.**

PODKARPATSKÁ RUS,

JEJÍ PŘÍRODNÍ A ZEMĚDĚLSKÉ POMĚRY.

NAPSALI:

VÁCLAV DRAHNÝ,
ŽUP. HOSP. INSPEKTOR V UŽHORODĚ

A

FRANT. DRAHNÝ.
PROFESOR ZEMSKÉ STŘEDNÍ ŠKOLY HOSPODÁŘSKE V ROUDNICI.

oooooo

SE 17 OBRAZCI, 14 DIAGRAMY A 6 MAPAMI.

V PRAZE 1921.
Nákladem ministerstva zemědělství Československé republiky.
Československé podniky tiskařské a vydavatelské dříve Ant. Purkrábek v Praze

Předmluva.

Připojením Podkarpatské Rusi k Československé republice dostalo se nám území neznámého. Znali jsme a známe ještě dnes právě tak málo Podkarpatskou Rus jako Rusové znali svoji Sibiř. Sibiř bude však ještě dlouho krajem neznámým, nezbádaným, neboť je to půl největšího dílu světa, kraj s věčným ledem i s tropickým vedrem. Ale Podkarpatská Rus je území maličké, které pěšky lze přejíti za několik dní na šíř i na dél, obývané bratrským, bohužel také nám jen málo známým národem rusínským.

Než Podkarpatská Rus jest země, od jejíž samostatnosti a přátelského poměru k nám závisí i do jisté míry naše samostatnost. Bez Podkarpatské Rusi budeme ostrovem obklíčeným nepřátelským mořem, budeme odříznuti od východního slovanského světa a přátelského Rumunska.

Není nám zcela nezbytně pro zachování naší existence třeba Podkarpatské Rusi jako českého území, ale nemůžeme dopustiti, aby se dostala pod vliv některého nám nepřátelského státu. Podkarpatská Rus musí nám býti mostem, bránou na přátelský východ a dnes je třeba, abychom tento most znovu vybudovali a udržovali v nejlepším stavu. A jedině, vystavíme-li pevný, dobrý most, bude nám bezpečným pojítkem s východem, bude ne pouhým oknem, ale bránou na východ. Předáme-li jej snad někdy do rukou přátelských, ať ukrajinských či ruských, musí být v takovém stavu, abychom mohli být sami na svou práci, vykonanou pro bratrský slovanský národ, hrdí.

Abychom mohli ujařměnému rusínskému lidu pomoci z bídy jak hmotné tak i duševní, musíme všestranně tento lid, jeho život, jeho bídu a bolesti poznati.

Podkarpatská Rus nesmí pro nás býti neznámým územím, nesmí býti Sibiří ani okupovanou zemí! Každý náš občan se přičiní, aby znal celou republiku, ale hlavně, aby mu byly jasny poměry v úze-

mích ohrožených, v územích pro nás tak důležitých, jako je Podkarpatská Rus.

Poměry v tomto nejvýchodnějším cípu naší republiky jsou velice odlišné od poměrů v zemích českých.

Proto rozhodli jsme se seznámiti aspoň v hrubých rysech českou veřejnost se zemědělskými poměry na Podkarpatské Rusi jako nejdůležitějšími, neboť dvoutřetinová většina obyvatelstva tamního jsou zemědělci. Abychom osvětlili poměry zemědělské, bude nutno krátce se zmíniti o přírodních faktorech a otázkách těsně se zemědělstvím spjatých.

Upozorňujeme však čtenáře, že byli jsme nuceni čerpati statistická data z maďarských, málo přesných pramenů a přepočítávati, pokud to bylo možno, statistiku bývalých maďarských žup, užhorodské, beregské, ugočské a marmarošské, z jichž částí je dnešní Podkarpatská Rus složena, na toto území. Proto čísla jsou sice jen přibližná, ale odpovídají pravděpodobnosti a dnešnímu stavu.

Ve svoji práci jsme vložili své zkušenosti jednak ze studijní cesty, již o loňských prázdninách jsme podnikli, ale hlavně z více než ročního pobytu a úřadování na Podkarpatské Rusi.

Jsme si vědomi četných nedostatků, ježto ani Maďaři tomuto zanedbanému kraji mnoho péče nevěnovali, proto i jejich literatura přináší jen kusé zprávy týkající se tohoto území. Knížka naše jest jen pokusem o přehledný obraz přírodních poměrů a zemědělství. Přáli bychom si, aby svým obsahem přispěla k orientaci a poučení zvláště nově na Podkarpatskou Rus přicházejícím úředníkům, učitelům i zřízencům, jež prosíme o zprávy z jich působišť, abychom na základě přesných dat mohli brzy vydati knížku dokonalejší. Jmenovitě velké potíže nám, ale i našim úřadům působí názvy míst. Maďarským tlakem posledních desítiletí přejmenována nebo aspoň znetvořena jména tak, že těžko jest při krátkém pobytu zjistiti správné, slovanské pojmenování.

Chceme svojí knížkou usnadniti poznání Podkarpatské Rusi i našim centrálním úřadům pražským, které tam budou častěji vysílat své zástupce, aby osobně se přesvědčili o pravém stavu věcí spadajících do jich oboru. Doposud naši odborníci pražští většinou zajížděli jen do Užhorodu a mnohdy se domnívali, že již jsou na »Dalekém Východě« naší republiky a to byli vlastně jen na samé západní hranici Podkarpatské Rusi.

Kéž tímto spiskem povzbudíme také naše turisty, aby se snažili proniknouti do krásných krajů Podkarpatské Rusi! Klub Českých Turistů, který loni pracoval na organisaci turistiky na Slovensku, by měl již letos účinně rozšířiti svůj program i na Podkarp. Rus. Nalezne výtečné a nadšené spolupracovníky v našich úřadech služnovských i notářských, zejména však velmi vydatně bude podporován nově zakládanými jednotami sokolskými, našim vojskem, stanicemi četnickými i finanční stráží. Jejich zdatné mužstvo, spjaté svojí službou s krajem, čeká jen na pokyny a plány z pražského ústředí.

Turisté budou nadšeni panenskými krásami Podkarpatské Rusi; horské řeky i bystřiny otvírají přístup do nejhlubších končin pohraničních hřbetů, širší řeky prodírají se jako modravé pásy zelení listnatých lesů. Na jihu Tisa, sestoupivší od Jasiny a zmohutněvší řadou přítoků vine se jako modravá stuha rozšiřujícím se údolím až dospívá do severního cípu širé nížiny uherské, kdež teprve se její modré, čisté vody kalí a mizí na území maďarském.

Dnes pomalu bude odstraněna krise zásobovací, která nejvíce znesnadňovala cestování našim turistům. Ale podnikaví se ani toho nemusí obávati, naleznou všude ochotné pohostinství v mensách našich úředníků i zřízenců, kteří často odloučeni od kulturního světa rádi uvítají milé hosty z českých krajů už proto, aby si s nimi pohovořili, pověděli jim o svých zkušenostech, zajímavostech kraje a ovšem také, aby si jim od srdce postěžovali na poměry, jež často službu i nejnadšenějším znesnadňují a znepříjemňují. — Za turisty jistě brzy, snad za rok, za dva, přijdou i letní a lázeňští hosté, mát Podkarpatská Rus řadu menších lázní i minerálních vod v rozkošných, tichých, přírodních zákoutích.

Chtěli bychom povzbuditi naše povolané činitele, aby během léta vyslali do Podkarpatské Rusi na studijní cesty řadu odborníků, aby přírodní bohatství této nové naší země bylo náležitě prozkoumáno a vykonány přípravy k plánovitému jeho využitkování. Nálezy z různých míst hlášené a udávané oprávňují v mnohém směru k velkým nadějím, ale ovšem musí býti dříve podrobeny kritickému posouzení znalců.

Bylo by nejlépe, aby každý náš odborník seznámil naši českou veřejnost se zvláštnostmi Podkarpatské Rusi, spadajícími do jeho oboru.

Doposud bylo o Podkarpatské Rusi napsáno velice málo a ně-

které zprávy novinářské byly i nepravdivé, Upozorňujeme čtenáře na menší výborné spisky, obírající se Podkarpatskou Rusí. Jsou to:

1. Inž. A. Hora: Uherská Rus za války a míru.

Týž: Karpatská Rus a hranice našeho státu.

Týž: Podkarpatská Rus. (Přehled poměrů karpatoruských).

Týž: Organisace státní správy Podkarpatské Rusi I. a II. část.

Všechny vydány v: Propagač. knih. čsl. cizinec. úřadu.

2. Prof. Dr. K. Kadlec: Podkarpatská Rus. -- Státověd. společnost.

3. Lev Vojtěch: Brána na východ. (Podkarpatská Rus.) Tiskový odbor: Čsl. soc. dem. strany.

4. Inž. Jar. Nečas: Uherská Rus a česká žurnalistika. — Užhorod.

5. M. Grygašij: Geografie Podkarpatské Rusi. (Rusínsky.)

6. E. Egan: Ekonomične položeně ruských seljan v Ugorsčini. — Lvov 1901. (Rusínsky.)

7. Almanach lázeňský republiky československé r. 1920.

Kromě toho tělocvičná jednota »Sokol« v Užhorodě pořádá právě cyklus přednášek o Podkarpatské Rusi, které vydá v nejbližší době tiskem.

Statistická data jsme čerpali hlavně z těchto příruček:

1. A. Pallas nagy lexikona.
2. Az Osztrák Magyar Monarchia irásban és Képben r. 1899.
3. Magyar statistikai évkönyv 1911—1914.
4. Statistická příručka R. Č.-S. 1920.

V Užhorodě a Roudnici n. L. v lednu 1921.

AUTOŘI.

I. Zeměpisné poměry.

1. Rozloha a hranice.

Podkarpatská Rus byla mírem Saint-Germainským připojena k Československé republice jako autonomní území. Je nejvýchodnější částí našeho státu a měří přes 12.000 km²,*) jest tudíž o něco větší než polovina Moravy aneb se přibližně rovná čtvrtině Čech. — Zdůrazňujeme již nyní toto srovnání se zeměmi českými, aby tím jasněji vynikla zaostalost zemědělství v Podkarpatské Rusi. (Diagram 1.)

Podkarpatská Rus prostírá se mezi 40—42° východní délky od Ferra a 48—49° severní šířky. Leží tedy Podkarpatská Rus asi o 800 km východněji a o 1—2° jižněji než české Polabí!

Na západě hraničí se Slovenskem (s župou zemplínskou). Hranici tu tvoří přibližně čára od Čapu přes Užhorod vzhůru k Užoku. Na severu a severovýchodě sousedí s východní Haličí, od níž je oddělena vysokými hřbety Karpat. Na východě a jihovýchodě má společnou hranici s Rumunskem a na jihozápadě s Maďarskem. Na jihu tvoří místy hranici řeka Tisa. (Viz mapu č. 1.)

Hranice haličská, jež jest totožna s bývalou hranicí uherskou i hranice s nynějším Maďarskem jest již definitivně pevně stanovena. Hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí se vlastně teprve vytváří předáváním části župy užhorodské se slovenským obyvatelstvem Slovensku (župě zemplínské) a očekává se odstoupení severní části župy zemplínské s obyvatelstvem rusínským Podkarpatské Rusi. Podobný nehotový stav jest i na hranici rumunské. Rumuni zachvátili celou východní polovinu Podkarpatské Rusi a stálo to mnoho namáhání a trpělivosti s naší i rusínské strany, než jsme se dočkali dnešního stavu. Teprve v červnu r. 1920 Rumuni nám předali jihovýchodní část marmarošské župy, která nám mírovou smlouvou již dávno byla přiřknuta. Hranice tato není pro nás však nijak uspokojivou, neboť město Marmarošská Sihoť a východní část župy marmarošské připadla takto Rumunům, ač je tam značná část obyvatelstva rusínského a ač Marmarošská Sihoť byla vždy centrem obchodního a hospodářského života východní poloviny Podkarpatské Rusi, od

*) Přesná výměra není dosud stanovena.

ROZLOHA JEDNOTLIVÝCH ZEMÍ R. Č. S.

Diagram 1.

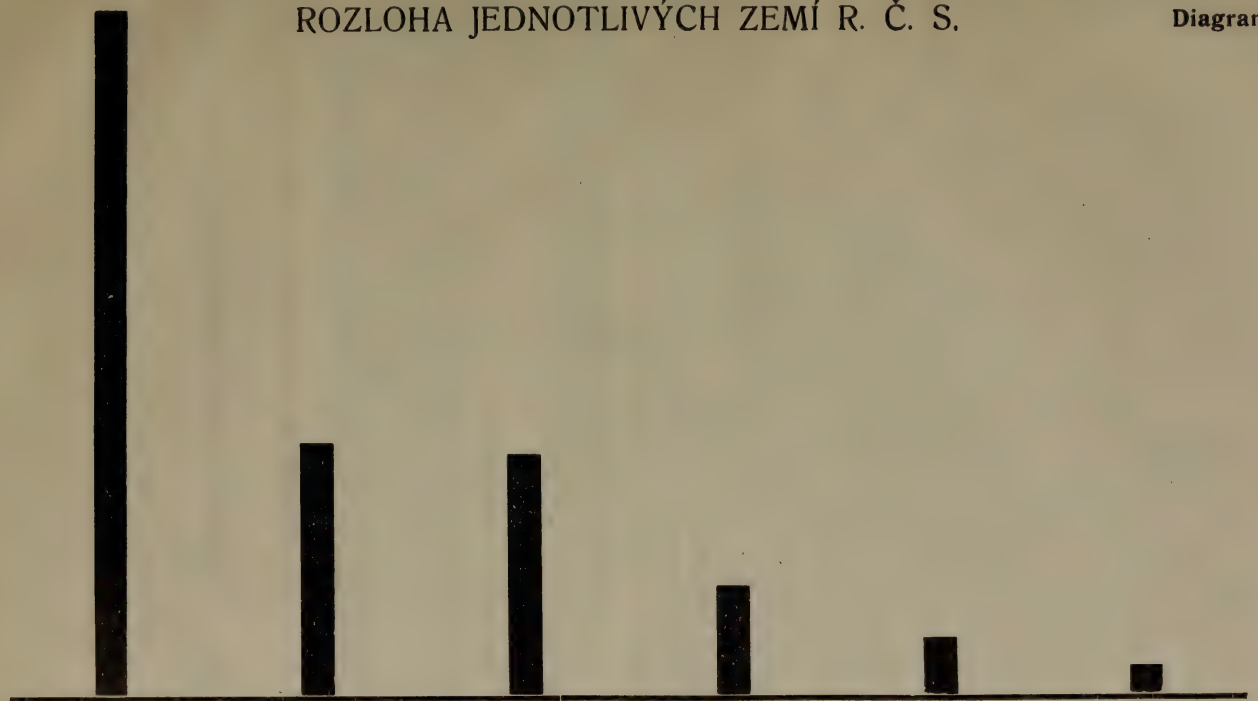

níž má býti dnes odříznuta. Též hlavní železniční trať z Čapu do Jasiny, jdoucí přes Marmarošskou Sihoť, přechází v těchto místech na území rumunské a my ztrácíme tak přímé spojení s východním cípem Podkarpatské Rusi. Poslední dobou jedná se o úpravu této hranice. Doufejme, že bude dohodou s Rumunskem upravena v náš prospěch a že Marmarošská Sihoť bude opět vrácena bývalé své župě, jejímž jest přirozeným střediskem. Neodstoupí-li nám však Rumunsko Marmarošskou Sihoť, budeme nuceni co nejdříve vystavěti železniční trať z Terešvy do Trebuši po pravém břehu řeky Tisy obtížným, místy sjížditým terrainem. Pak vznikne obchodní centrum v městečku Tiačevě a Marmarošská Sihoť odumře sama sebou.

2. Rovina.

Celá Podkarpatská Rus je kraj hornatý. Pouze při jižní hranici zabíhá do Podkarpatské Rusi úrodná rovina uherská, dosahující jen 105—120 m nadmořské výšky.

Tato Užhorodsko-Tisská rovina je složena ze starších i mladších náplavů. Rozprostírá se od linie železné dráhy Čap—Užhorod na jihovýchod podél řeky Tisy k Munkáči, Beregsázu a V. Sevljuši. K Hustu se zúžuje asi na 4 km a protahuje se podél Tisy proti jejímu toku úzkým pruhem až k Trebuši.

Do roviny ústí úzká údolí řek: Uže, Latorči, Boršovy, Riky, Terebli, Terešvy, jež jsou hlavními přítoky Tisy a směřují od severu k jihu.

Rovina Užhorodsko-Tisská je místy močálovitá. Největší močály prostírají se mezi Munkáčem a Beregsázem se známým »Černým močárem« o výměře 28.684 kat. jiter, s rybníkem 23 ha výměry.

Močály se od r. 1874 odvodňují a jsou dnes z větší části otevřenými náhony a příkopy poněkud vysušeny a obdělávány. Bývají však, podobně jako větší část této roviny, na jaře zaplavovány horskou vodou, která jednak ničí ozimy, jednak zpožďuje jarní setí. Následkem toho bývá úroda někde zničena úplně, jinde jest poškozena tak, že výnos bývá nepatrný, zvláště ve vlhčích létech.

Poněvadž rovina není řádně odvodněna a místy se rolníku polaření nevypláci, zůstává mnoho této bohaté jinak půdy ležeti ladem. Neobdělaná půda jest kyselou, vodou často zaplavovanou pastvinou, kterou není možno z největší části ani odvodniti, poněvadž Tisa není zregulována a má vysokou úroveň vody jmenovitě za přílivu jarních vod při tání sněhu v horách.

Rovina Užhorodsko-Tisská zaujímá přibližně $^1/_5$—$^1/_4$ celého území Podkarpatské Rusi a jest vlastním krajem polnohospodářským. Je hustě obydlena maďarskými a rusínskými rolníky, kteří tu žijí poměrně v blahobytu proti horskému obyvatelstvu, jež nemá ani dostatek ovesného chleba.

V rovině pěstuje se hlavně kukuřice a pšenice, méně oves, ječmen, brambory, slunečnice, konopí, len a jiné plodiny. Na pahorcích daří se výtečná vína a dobré druhy ovocného stromoví.

Obce jsou v rovině výstavnější a jsou spojeny silnicemi. Domky jsou obílené. Kraj činí dojem východního Slovenska.

3. Pohraniční pískovcové pásmo karpatské.

Ostatní část Podkarpatské Rusi je hornatá. Dle geologické stavby zřetelně vynikají dvě hornatá pásma.

Při haličské hranici táhne se mocný pás pískovců a hlinitých břidlic třetihorních. Postupuje od řeky Uže mezi Perečínem a Užokem na jihovýchod k Verecké a Svaljavě, dále k Hustu a horní Tise, tak že zabírá severní polovinu župy užhorodské a munkáčské a celou župu marmarošskou. Je to východní část oblouku karpatského, jenž v různých svých částech má různá místní pojmenování. Mezi řekou Užem a Latorčou pnou se Východní Beskydy s Poloninou Runa 1482 m vysokou. Od řeky Latorči na jihovýchod až po hranice Haliče a Rumunska táhnou se Lesní Karpaty zv. Marmarošská Polonina s nejvyšší horou Hoverlou 2058 m vysokou, jež se pne ve východním cípu Podkarpatské Rusi na hranici Haliče jihovýchodně od průsmyku jasinského. Jižně od Hoverly na hranici Rumunska vyniká hora Pop Ivan 1940 m vysoká, západně je Bližnica 1883 m vysoká.

Pískovcové hřbety jsou porostlé lesy ponejvíce bukovými, ve vyšších polohách jehličnatými. Místy rozkládají se však také vysoké poloninské pastviny, zvlášť v župě marmarošské a munkáčské. Ve výši nad 1600 m lesy zcela ustupují travnatým poloninám.

Hory jsou řídce obydleny. Jsou vlastně obydlena jen údolí řek, kde částečně živí se »Verchovinec«*) polním hospodařením t. j. pěstováním ovsa a brambor. Políčka tato musí ve dne v noci hlídati před zkázou divokých vepřů, kterých hojně skrývají nepřehledné lesy, obklopující údolí i horská políčka. Hlavní obživu však horal hledá ve vypásání dobytka, v nádeničině a částečně v dřevařském průmyslu.

4. Pásmo sopečných vyvřelin.

Mezi zmíněnou úrodnou rovinou Užhorodsko-Tisskou na jihu a pískovcovými Karpatami na severu prostírá se hornatý pás sopečného původu (trachytový, andesitový, dacitový s hojnými tuffy), který řekami Užem, Latorčou, Boršovou, Rikou a Tisou je rozdělen na čtyři nestejné části a to: Makovicu mezi Užem a Latorčou, Bužoru mezi Latorčou a Boršovou, Sevljušské hory mezi Boršovou a Rikou a Avaš, který od Riky jde na jih přes Tisu do Rumunska.

*) Horal, obyvatel hor, vrchů.

Tyto skupiny sopečných vrchů vyznačují se lesy bukovými a dubovými, jakož i pastvinami; na jižních svazích přecházejí do hlavní roviny vinicemi, v údolích a nižších polohách setkáváme se s pěknými sady a polním hospodařením. — Půda povstalá zvětráváním těchto hornin je úrodná, bohatá minerálními živinami. Obyvatelstvo živí se dobytkářstvím, polním hospodářstvím a vinařstvím.

5. Vodopis.

Horský kraj je protkán bohatou sítí menších bystřin, potůčků a říček, pramenících se v horách blíže hranice haličské. Spojivše se ve větší řeky, stékají k jižní hranici rumunské a maďarské, kde se vlévají do pohraniční řeky Tisy. Ta pramení se ve východním cípu Podkarpatské Rusi Tisou Bílou a na severu od průsmyku jasinského přitéká Tisa Černá. Po spojení teče Tisa na jih, za Trebušou, obrací se na západ, tvoří místy jižní hranici mezi Podkarpatskou Rusí a Rumunskem i Maďarskem. Jižně od Beregsázu zachází do Maďarska a znovu se dotýká u Čapu území Podkarpatské Rusi a Slovenska a obrací se pak již trvale na jih do Maďarska.

Horské řeky při jarním tání sněhu v Karpatech jsou dravé, unášejí často celé kmeny a balvany, vyvracejí stromy a keře, podemílají břehy a tak mění řečiště mnohdy na úkor celých vesnic. Někde na severu urvaný břeh usazují na jihu; když sestoupily do roviny a jejich spád se zmírnil, tvoří ostrovy. Za vyššího stavu vodního snesená bohatá prsť vodou Tisy je odnášena do Maďarska, kde zúrodňuje rovinu.

Všechny význačnější řeky Podkarpatské Rusi stékají od severní hranice haličské k jihu a vlévají se do Tisy a jejích přítoků. Jsou to od západu na východ: Už, Latorča, Boršova, Rika, Tereblja a Terešva.

Řeky ty člověk neovládá, jsou nespoutané a proto činí zemědělci mnoho škod, zvláště svým jarním rozlivem, kdy zaplavují svrchu již popsanou úrodnou rovinu Užhorodsko-Tisskou, táhnoucí se podél jižní hranice Podkarpatské Rusi.

S jarní vodou uniká mnoho nevyužité energie, její síla je pouze ničivá, není člověkem, až na nepatrné výjimky, využita ani jako hnací síla k pohánění mlýnů a továren (průmysl tu není skoro žádný), ani k výrobě elektřiny, které by tu bylo možno vyrobiti k vlastní spotřebě a jejíž přebytek by mohl býti převáděn i do východního Slovenska a Maďarska. Tak by byly řádně zpeněženy tyto mohutné síly vodní, které dnes přinášejí místnímu obyvatelstvu jen škodu.

Vody není ani použito k umělému zavodňování luk a nížinných pastvin, aniž ve větším měřítku přispívá k rozšíření zahradnictví. Pouze tu a tam přistěhovalí zahradníci bulharští primitivním způsobem využívají říční vody k zalévání zelinářských polí.

Lesní správa pomocí umělých primitivních klauzur jen nedostatečně využívá vodní síly ke splavování dříví. V horských bystřinách a řekách Podkarpatské Rusi daří se dobře pstruhům, bělicím, okounům, línům a jiným rybám i rakům.

6. Komunikace.

a) *Železnice:*

Podkarpatská Rus má málo železnic a tyto přinášejí užitek hlavně obyvatelstvu v rovině, t. j. Maďarům. Hlavní rychlíková trať prochází od Košic přes Čap k Marmarošské Sihoti, při čemž hranice státní byla pro nás nešťastně stanovena, že dráha přechází u Terešvy na území rumunské a jde po něm 46 km, až teprve u Trebuši obrací se k severu a přechází opět na půdu naší republiky.

Připadne-li nám město Marmarošská Sihoť s okolím na základě obnoveného jednání, o němž již výše učiněna zmínka, budeme míti touto rychlíkovou tratí přes Jasinu a Kolomyji přímé spojení s východem a jihovýchodně od stanice Trebuši přes Boršu a Rumunsko bude možno vybudovati připojení na trať směřující k Černému moři.

Od této hlavní trati odbočuje na sever od Čapu příčná dráha přes Užhorod údolím řeky Už, jde průsmykem užockým do Haliče a vyúsťuje na lvovskou trať u Samboru. Druhá stejného směru vede ze stanice Batu přes Munkáč údolím Latorči a průsmykem Vereckým přes Stryj ke Lvovu.

Hlavní trať jižní spojuje nás tudíž s Rumunskem, dvě odbočky její a další pokračování její za Marmarošskou Sihotí k Jasině přecházejí třemi karpatskými průsmyky do Haliče a spojují nás s ruským světem.

Kromě toho je několik lokálních a úzkokolejných drah, ano i speciálních lesních úzkokolejných drah. Celkem všech tratí v Podkarpatské Rusi máme jen asi 600 km čili 1 km dráhy připadá na 20 km² rozlohy, kdežto v zemích českých 1 km dráhy připadá již na 8.28 km².

Snad již příštím rokem bude se stavěti dráha projektovaná z Košic přes Užhorod, Munkáč do Hustu a v budoucnu bude nutno postaviti rovnoběžně s touto tratí dráhu z Perečína na východ, aby bylo usnadněno využití lesního bohatství v hornaté části Podkarpatské Rusi, ovšem na váhu tu budou padati též strategické i národohospodářské důvody.

b) *Silnice:*

Také silnice jsou velmi zanedbané. Hlavní jich trati, směřující ke zmíněným třem průsmykům, byly vybudovány z důvodů strategických již před vojnou. Během války byly doplněny některými tratěmi postranními, tak že dnes je vystavěno přes 2000 km silnic erárních, municipálních a obecních; 1 km silnic v Podkarpatské

Rusi připadá asi na 6 km² rozlohy, kdežto v zemích českých 1 km silnic připadá již na 1·45 km² rozlohy. Kromě toho vyžadují všechny silnice v Podkarpatské Rusi náležité opravy, neboť většina z nich jest dnes v úžasném stavu. Stavba nových silnic je velmi naléhavá, vždyť na př. naše státní solné doly v Akna Slatině nejsou spojeny silnicí ani s nejblíže ležícím městem Velkým Bičkivem, poněvadž dráha a silnice jdou po rumunském břehu Tisy.

Bez řádných komunikačních prostředků v Podkarpatské Rusi není myslitelný vývoj hospodářského života tohoto území, není možné spojení ostatních částí republiky s Podkarpatskou Rusí ani

Obr. 1. Chaty bez komínů v Sijance u užockého průsmyku, v pozadí hory se zbytky zničených lesů, většinou používaných za pastviny. (Fotogr. inž. J. Váně).

s východem. Vzhledem ke špatnému sousedství se strany maďarské i polské jest Podkarpatská Rus bez řádných komunikací územím tím více ohroženým!

c) *Průsmyky:*

Údolím řeky Uže, Latorči a Černé Tisy přicházíme ke známým přechodům přes Karpaty do Haliče. Jsou to průsmyky Užocký (889 m) u Užoku, Verecký (841 m) u Nižní Verecké a Jablonický či Jasinský, také Tatarský zvaný (931 m) u Jasiny (Körrösmező). (Obr. 1.)

Karpaty porostlé pralesy byly kdysi přehradou proti východu a severu, přes to zmíněnými průsmyky pronikaly od pradávna slo-

vanské kmeny. Tudy přišli Maďaři a s nimi Rusíni, později sem vtrhly hordy tatarské a spustošily zemi. Po těchto starých cestách přistěhovali se sem v pozdějších věcích Rusíni s knížetem Korjatovičem a kolonisovali několik žup. Těmito přechody přicházeli (a dodnes hojně přicházejí) židé po řežích a pohromech protižidovských v Rusku a tudy vtrhla sem ruská vojska v r. 1848 i v r. 1915.

Jsou to tedy tři cesty, jimiž nepokojný živel východní přicházel na západ a jih a které dnes jsou třemi okny spojujícími Slovany západní se Slovany východními.

7. Fauna.

Ještě i dnes jest zvláště východní část Karpat, t. zv. Marmarošských neobydlena a proto v tamních pralesích nevyhynul medvěd, rys, divoká kočka, vlk, liška, divoký vepř, jelen, srnec, jezevec, kuny, tchoř, hranostaj a j. zvířata, v zemích českých již dávno vyhubená nebo aspoň vzácná. Z ptáků není řídkým ani orel, ano zalétá sem i sup. V čistých vodách řek je hojně ryb i raků. Jinak fauna neliší se mnoho od zvířeny české.

8. Flora.

Celá nížina Užhorodsko-Tisská, údolí řek, území sopečných vyvřelin i jistá část pískovcového pásma je pokryta listnatými lesy dubovými i bukovými a bujnou květenou ponticko-pannonskou, jež sem zabíhá z širé nížiny uherské. Teprve nejvyšší hřbety pohraniční i vysoké »poloniny« spadají svým rostlinným příkrovem již do okrsku typické, jednotvárnější flory karpatské s převládajícím porostem jehličnatým a nad 1600 m prostírají se už jen travnaté poloniny s florou horskou.

Tedy květena větší části Podkarpatské Rusi je velmi rozmanitá, předstihujíc bohatostí forem naši květenu teplých krajů středních Čech neb jižní Moravy. Vždyť panenská půda teplých hájů a hojných lučin poskytuje jí možnost nerušeně se vyvíjeti na půdě bohaté živinami a náležitě zavlažované vydatnými srážkami atmosferickými. Teplejší podnebí Podkarpatské Rusi způsobuje, že ve volné přírodě roste jedlý kaštan i fík. I ostatní podmínky jsou pro rostlinstvo výhodnější vzhledem k tomu, že poloha je chráněna proti severním a východním větrům, kraj je jižněji položen a má dostatečné množství vodních srážek. Proto daří se na jihu i výborné víno seredňanské a tokajské, proto dozrává v rovině kukuřice, která zaujímá v pěstování polních plodin první místo, ač ve vysokých polohách sotva dozrává oves a daří se brambory.

9. Místopis.

a) *Hlavní město:*

Bývalé župní město Užhorod stalo se po připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice městem hlavním. Prostírá se

po obou březích řeky Uže, když tato se byla probrala z úzkého svého horského údolí do širé roviny. Leží při samé hranici Slovenska. Pro Podkarpatskou Rus není přirozeným střediskem. Jedině větší počet veřejných budov umožnil dočasné umístění centrálních úřadů a časem bude jistě ústřední správa přenesena hlouběji do země, snad do Munkáče.

Užhorod je starého slovanského původu. Při příchodu Maďarů hájil užhorodský hrad Slovan Laborč, který zahynul v boji pravděpodobně v řece, jež po něm nazvána Laborča (v sousední slovenské župě zemplínské).

Staré město rozkládá se na 3 návrších. Na jednom z nich je postaven hrad, na druhém řecko-katolický kostel s biskupským palácem a na třetím je budova županátu.

Hrad po smrti Laborča byl obýván Arpadovci do r. 1322. Toho roku obdržel jej Druget Jan, který jej ve XIV. stol. přestavěl. Od té doby nezměněn stojí do dnes.

Koncem 17. století obdržel hrad Berčeni, avšak již r. 1711 po odboji proti králi byl mu se všemi majetky konfiskován. Do r. 1775 bylo ve hradě vojsko a od toho roku patří biskupství řecko-katolickému (uniatskému). Dnes je tam kněžský seminář. Opravy se nijaké neprovádějí, tak že v některých částech činí dojem neobydlené zříceniny.

Na druhém vrchu při hradě stál kostel katolický a sídlo jezuitů. Teprve r. 1850 byl tam vystavěn nynější biskupský palác a kostel řecko-katolický.

Na třetím vrchu vystavělo zemanstvo r. 1809 nynější županát, v němž sídlí dnes guvernér Podkarpatské Rusi a bude v něm pravděpodobně také zasedati zemský sněm.

Tyto tři budovy jsou jediné historické stavby v Užhorodě. V posledních letech vystavěno několik rozsáhlejších budov, a to: kasárny, všeobecná nemocnice a gymnasium, které bylo založeno již r. 1613 v Humenné a odtud přeneseno do Užhorodu r. 1636 a znovu přestavěno r. 1894. Na břehu Uže vyniká budova civilní správy, klášter řecko-katolický a hlavní synagoga.

Na kostely je Užhorod bohat. Mimo katedrální kostel řecko-katilocký má také kostel římsko-katolický, evangelický ref., nedostavěný lutheránský, druhý řecko-katolický, kapli na »Kalvarii«, 3 synagogy a 2 kláštery s modlitebnami (mužský a ženský).

Mimo gymnasium nalézá se v Užhorodě budova reálky, měšťanské školy, keramické školy, ústavu hluchoněmých a budovy obecných škol.

Město má tři nádraží, hlavní, na které se přijíždí od Košic přes Čap; malé nádraží na pravém břehu řeky Uže, při trati, jež vede přes Užok do Haliče a nádraží úzkokolejné dráhy, jež vede do státních dřevařských podniků v Antalovcích.

Přes řeku Už vedou 2 železné mosty, jeden železniční, druhý z r. 1897, spojující obě poloviny města.

Za městem nalézá se starý park a tři sportovní hřiště.

Ve městě jest pramen železité kyselky a lázně zvané »Kvasná voda«. Město má několik kaváren, v nichž u místního obyvatelstva se těší velké oblibě cikánská hudba. Dva slušné hotely nevystačují při dnešním přílivu úřednictva, obchodníků a turistů. Obchody jsou z 90% židovské. Jen několik málo německých, maďarských a slovenských; nově 3 čeští obchodníci a 2 čeští řezníci se tu uchytili přes židovskou konkurenci. Hlavním konkurentem bude moci býti družstevní jednota svými sklady a dobytkářská společnost, kterážto poslední bude moci převzíti do svých rukou veškerý obchod dobytkem po celé Podkarpatské Rusi.

V Užhorodě jsou 2 domácí banky: Podkarpatoruská a ludová (židovsko-maďarská). Z našich peněžních ústavů zřídila tu filiálku »Česká banka agrární« a Slovenská banka. Kromě toho finanční záležitosti obstarává ještě asi 6 menších peněžních ústavů. Z průmyslových podniků jsou tu jen 2 továrny na nábytek, 3 male lihovary, 2 cihelny, továrna kartonáží, městská elektrárna, lesní pila a válcový mlýn. Řemeslníci, ať obuvníci, krejčí, kováři či jiní jsou skoro vesměs židé.

Město leží na obou březích řeky Už, jež za letních veder skýtá příjemné osvěžení pestré směsi svého obyvatelstva, kde napájí a plaví se též dobytek, kde na kameni dřevěnou plácačkou perou po celý rok pradleny prádlo.

Užhorod dosud postrádá řádné kanalisace i vodovodu. Kanály ústí do řeky, která v létě má jen málo vody, tak že výkaly se rozlévají po řečišti, do nich praží horké letní slunce a tak rozšiřují se nemoce a to tím spíše, že vody říční takto znečištěné používá se k mytí, praní, ano i pití, neboť o pitnou vodu je špatně postaráno primitivními studněmi, krytými dřevěnou boudou s rumpálem a okovem. Proto ve městě často řádí tyfus i jiné nakažlivé nemoce.

Město dle sčítání v r. 1910 mělo 16.919 obyvatelů. Dnes počet obyvatelstva přílivem českého úřednictva, vojska, uprchlíků ukrajinských, ruských a haličských židů se značně zvýšil.*)

Většina obyvatelstva je národnosti židovské a maďarské, jež obě proti nám stojí nepřátelsky. Menšina je slovenská, rusínská a česká. Maďaři a židé zaujímají střed města, slovanské živly jsou vytísněny na jeho okraj.

Ulice jsou úzké, křivé a nečisté, zametají se jednou týdně a někdy ani ne. Za letního horka, kdy na náměstí praží sluníčko do kup rozkládajícího se smetí, je vzduch nesnesitelný a sebe menší větřík zvedá spousty protivného nezdravého prachu.

*) Dle předběžných zpráv o letošním sčítání má Užhorod: 20.551 obyv. (Rusínů: 2878 = 14%, Čechů a Slováků: 5291 = 25½%, Židů 3614 = 18%, Maďarů: 7788 = 38%, Němců: 480 = 2%, Rusů 361 = 1¾% různých: 139 = ¾%). Župa užhorodská: 102.050 obyv. (Rusínů: 62.150 = 61%, Čechů: 6.307 = 6%, Slováků: 5.018 = 5%, Židů: 9.457 = 9½%, Maďarů: 17.348 = 17%, Němců: 817 = ¾%, Rusů: 367 = ¼%, různých: 586 = ½%).

Ještě před rokem Užhorod činil i svým zevnějškem dojem města čistě židovsko-maďarského.

Všechny vývěsní tabule byly maďarské a z každého obchodu vykukoval žid s pejzy, v dlouhém kaftanu. S příchodem Čechů tvářnost města se značně změnila. Aspoň vývěsní tabule obchodů a řemeslníků dříve jen maďarské, mají dnes též nápisy ruské neb slovenské (obyčejně silně zkomolené). Pojmenování ulic je dosud maďarské a příchozího zaráží, že po 2 letech samostatnosti ještě městská správa snaží se i proti vládnímu nařízení udržet tento

Obr. 2. Venkované na týdenním trhu v Užhorodě (Fotogr. inž. J. Váně).

zbytek někdejší maďarské moci. Po ulicích jest slyšeti nejvíce hovor maďarský a český. O trzích převládá živel slovenský a rusínský. (Obr. 2.)

Na severovýchod od města zúžuje se údolí řeky Už̌e, po jehož obou březích zvedají se náhle vrchy, dosahující hned za městem 300 metrů výše. Na jih, východ i západ rozkládá se rovina. Na západ slovenská, na jih zabíhá klínem maďarská a na východ rusínská.

Na pravém břehu na sever od županského úřadu je vrch »Kalvarie« s křížovou cestou, s rozsáhlými hřbitovy a vinicemi užhorodskými.

V údolí Už̌e pod samou Kalvarií leží cikánská vesnice a vedle ní mezi kasárny a lihovarem staví se kolonie úřednických domků, ne právě na místě nejvhodnějším.

Na levém břehu Uže na svahu sopečných vrchů je vesnice Radvanka s kostelem, a kamennými lomy.

b) *Župa užhorodská:*

V župě užhorodské je nejsevernějším pohraničním městečkem, při samém průsmyku užockém, Užok, s železitými lázněmi, vojnou zničenými. Městečko činí dojem vesnice, silně postrádalo od vojny, mnoho domů je dosud rozbořeno i neobydleno.

Od Užoku na jih v horském údolí je obec Ljuta, táhne se podél silnice v délce 14 km. V údolí řeky Uže, severně od Užhorodu, leží Perečín s továrnou na výtažky ze dřeva. Tam je také státní pila spojená úzkokolejnou drahou s Turja-Remete, kde před léty stávala železárna, jež pro nedostatek rudy zanikla. R. 1870 tam založen státní hřebčinec, ve kterém stojí dnes přes 70 státních hřebců pro celou Podkarpatskou Rus. Úzkokolejná dráha pokračuje až do Turja Bystré, kde nalézá se filiálka perečínské továrny. V Dubriniči, severně od Perečína dobýval se za maďarské vlády kaolín a vyvážel se do Maďarska. V Lumšuru vyvěrají dosud nevyužité jódové prameny. U vsi Nevické, sev. od Užhorodu na levém břehu Uže nalézá se zříceninа hradu. Též v Seredné, jv. od Užhorodu je zbytek zříceniny hradu.

V Antalovcích, sev. od Seredne, jsou velké válečné státní podniky dřevařské, továrna na sudy a druhá na dřeváky. Nyní však nepracují. Mimo to nalézají se tu státní kamenné lomy a stávala tam železárna, do které svážela se ruda od Andrašovce, Čertesova i j. Antalovce jsou spojeny úzkokolejnou dráhou s Užhorodem.

V župě užhorodské mimo Užhorod a Užok jsou ještě malé lázně ve Slatině. Lázně Sobranec připadly se slovenskou částí župy užhorodské k župě zemplínské. Jsou to slavné lázně solno-sírné, plně zachovalé a hojně navštěvované. Kromě toho vyskytuje se v celé župě vícero pramenů železitých kyselek, vod sírných, slaných i jiných zřídel dosud nevyužitých.

c) *Župa munkáčská:*

V župě munkáčské je hlavní město Munkáč, leží na středním toku řeky Latorče (také Latorica) s 17.275 obyvateli (dle statistiky z r. 1910) židovsko-maďarskými. Podobně jako Užhorod v župě užhorodské uzavírá i město Munkáč známou ruskou cestu z r. 1848 i 1915 od průsmyku Vereckého údolím Latorči do širé roviny uherské.

Jihozápadně od města vypíná se na osamělém sopečném vrchu munkáčský hrad, o němž v historii je první zmínka již ve 13. století. Hrad je pravděpodobně původu staroslovanského jako hrad užhorodský. Ve 14. století byl opraven. Od r. 1404 obýval jej podolský kníže Korjatovič, který byl županem munkáčským. Později byli majiteli Rákočové, kteří r. 1711 byli vypuzeni vzpourou a Karel VI. r. 1726 daroval jej arcibiskupovi metskému Schönbornovi, který v brzku zemřel a zámek i s rozsáhlými statky byl jeho rodem kou-

pen. Bývalý český hrabě Schönborn jest do dnes jeho majitelem. Od r. 1855—1897 byl zámek věznicí, dnes hodlá v něm vláda zařídit museum. Na severovýchod od města na druhém vrchu, souvisejícím již se sopečným předhořím Karpat, je vystaven starodávný klášter řecko-katolický, o němž není přesně známo, kdy vznikl. Ve městě je jediná tabáková továrna a jediný pivovar v celé Podkarpatské Rusi. Z dob maďarského ministerstva zemědělství zůstala zde expositura tohoto ministerstva s lihovarem, školkou a nájmem Schönbornské půdy.

Obr. 3. Trh na dobytek v Hustu (župa beregsázská); v pozadí zřícenina hradu Hustu. (Fotogr. inž. J. Váně.)

Maďarské ministerstvo zemědělství najalo tu 12.600 kat. jiter půdy, kterou z větší části pronajímalo drobným nájemcům, hlavně národnosti maďarské (plánoměrná maďarisace!)

Na severo-východ od Munkáče leží Svaljava s 2.416 obyvatel, s minerálními zřídly a lázněmi. Za městem nalézá se primitivní sklárna. Od Svaljavy až ke hranici haličské táhnou se bezlesé hory, pastviny poloninské s nejvyšší horou Stoj 1679 m vysokou. Na pastvinách těchto pronajatých expositurou min. zemědělství od Schönbornova velkostatku organisovala expositura společné pasení svých stád ovcí a krav se stády okolních obcí, podobně jako v župě marmarošské státní lesní správa. Mléko společně bylo spracováno

v letních mlékárnách v horách, zřízených na pastvinách. Produkty byly expositurou (úředníky) společně prodávány a rusínským rolníkům dle úmluvy po srážce nájemného dle kusů a množství nadojeného mléka placeny. Na zimu rolníci svůj dobytek si brali domů a expositura sháněla svá plemenná stáda na zimu do chlévů v údolí a mléko v zimě spracovala v zimní mlékárně v Niž. Verecké při haličské hranici. S mlékárnou touto byla spojena nižší mlékařsko-sýrařská škola.

Obr. 4. Židovské a rusínské domky v Marmarošské Solotvině (Akna Slatině). (Fotogr. inž. J. Váně.)

Kromě zmíněných léčebných zřídel ve Svaljavě nalézá se v župě munkáčské ještě asi 20 pramenů minerálních vod, z nichž nejznámější jsou v Siňáhu, Harešfě a Ivani.

d) *Župa beregsázská.*

Beregsáz je hlavním městem župy beregsázské. Má 13.000 obyv. V okolí pěstuje se hojně víno. Ve Vel. Beregu u Boršové je zřícenina hradu ze 13. století. Ve 12. století usadili se v Beregsázu a okolí Sasové, kteří se zabývali obděláváním polí, vinic a kutáním zlata.

Druhé místo zaujímá ve východní části župy beregsázské město Hust s 9000 obyvateli. Dříve přináleželo k župě marmarošské. Nad městem vypíná se na hoře hrad z 11. století. (Obr. 3.) Hust podobně

jako Užhorod a Munkáč je čilým tržištěm, uzavírá údolí řeky »Riky«, které se táhne od průsmyku Vereckého vysokými horami karpatskými a u Hustu ústí do roviny tisské.

Staré zříceniny hradu nalézají se též u Nyaläbvár při Királyhaze a v Kanko u Sevljuše.

e) *Župa marmarošská:*

Nejvýchodnější župa marmarošská pozbyla svého hlavního města Marmaroš. Sihotě, ležící na levém břehu řeky Tisy, sestoupivší od průsmyku jasinského. Celá župa je velmi hornatá, jen údolí Tisy se místy rozšiřuje v úzkou rovinu. Má nejvíce zřídel léčebných, z nichž jsou nejlepší lázně v Marmarošské Solotvině (Akna-Slatině) na pravém břehu řeky Tisy proti Marmar. Sihoti; menší lázně jsou také v Rahově a Burkutu. V župě nalézá se přes 200 minerálních pramenů. (Obr. 4.)

V marmarošské Solotvině jsou veliké státní doly na kamennou sůl, jež se dobývá podobným způsobem jako ve Věličce. Tam také jsou zatímně umístěny župní úřady, ježto v sousedním městečku Velkém Bičkivě není dostatek vhodných budov.

Po Marmarošské Sihoti je největším městem v župě marmarošské při hranici haličské Jasina. Čítá přes 10.000 obyvatel. Celé město je vlastně jediná ulice podél silnice, vedoucí k průsmyku jasinskému. Ulice tato táhne se 24 km. Jasina má 7 kostelů řecko-katolických, 1 římsko-katolický a 4 synagogy. Město je střediskem domácího průmyslu výšivkového, dřevařského, soukenného a j. Čilý obchod s Haličí udržují tamní židé. Většina (¾) obyvatelstva jsou Rusíni.

V Jasině jsou též petrolejová zřídla, stanovení jich vydatnosti musí býti zjištěno prozkoumáním tohoto území a provedením pokusných vrteb, jež tu byly již započaty maďarskou vládou.

II. Obyvatelstvo.

1. Statistika.*)

R. 1910 napočítáno v Podkarpatské Rusi asi 572.000 obyvatelů. Dnes se zvýšil počet obyvatelstva přílivem cizinců z Haliče, Ruska, příchodem českého úřednictva a vojska asi na 668.000 obyvatelů. Připadá tudíž na 1 km² asi 50 obyv. (Diagram 2.)

Dle maďarské statistiky napočítáno v Podkarpatské Rusi 60·7 proc. Rusínů, 10% Němců, 28·6% Maďarů a 0·7% jiných národností. Ovšem za Maďary jsou započítáni všichni židé, kterých dle náboženské statistiky maďarské je tu 15·3%. Zbude tedy na Maďary jen

*) Statistika je jen přibližná, odpovídá však pravděpodobnosti.

POČET OBYVATELSTVA

Diagram 2.

JEDNOTLIVÝCH ZEMÍ REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ (DLE STATISTIKY Z R. 1910).

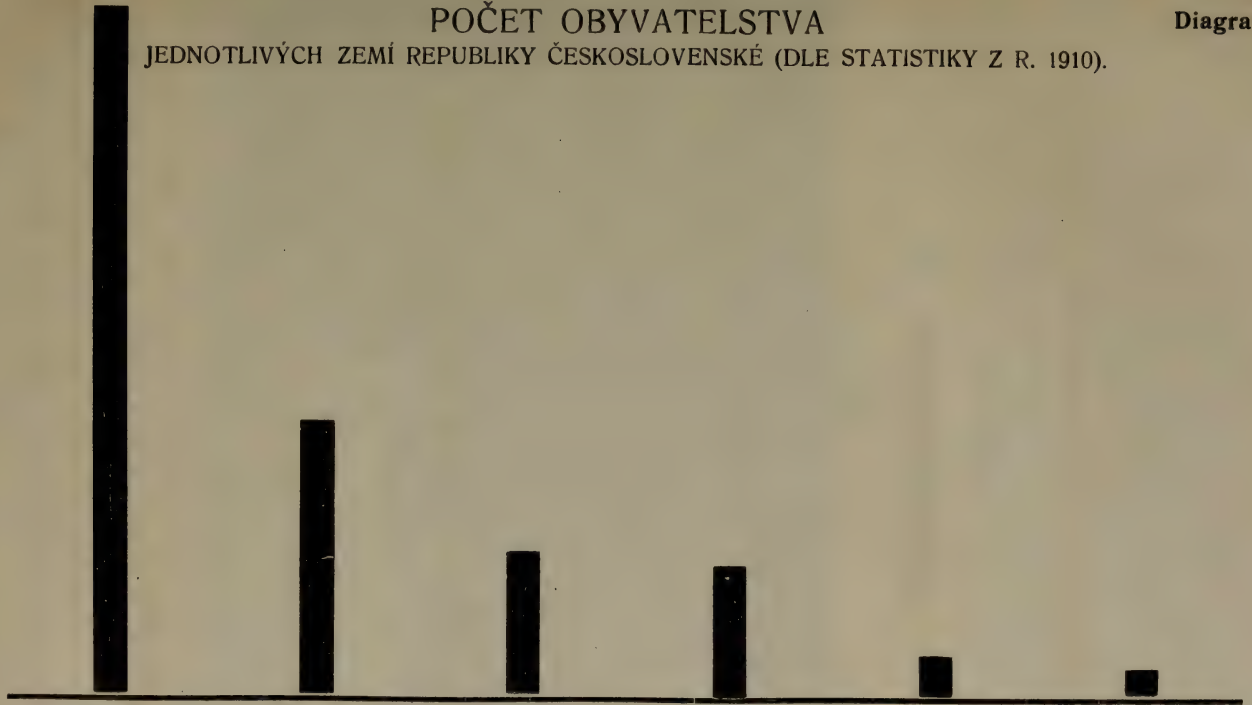

Republika Č. S.	**Čechy**	**Slovensko**	**Morava**	**Slezsko**	**Podkarp. Rus**
13,698.522 obyv.	6,769.548 obyv.	2,977.726 obyv.	2,622.271 obyv.	756.949 obyv.	572.028 obyv.
100%	49·4%	21·7%	19.2%	5·5%	4·2%

ROZDĚLENI OBYVATELSTVA

Diagram 3

V ZEMÍCH ČSL. REPUBLIKY

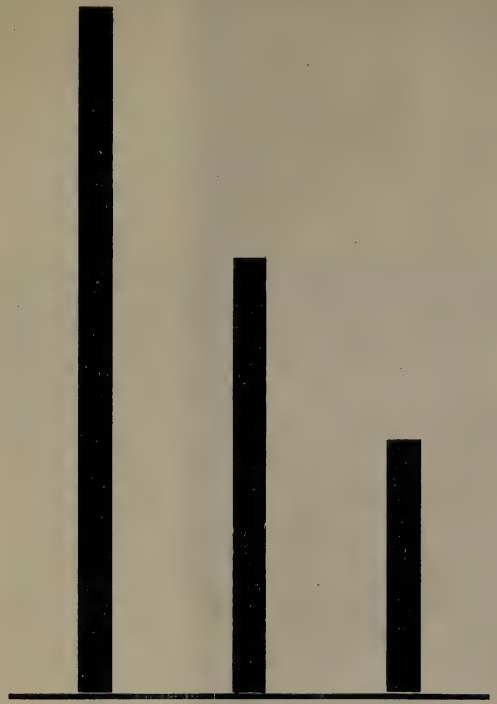

Obyvatelstvo:	veškeré	slovanské	neslovanské
v %:	100·—	63·5	36·5

V PODKARP. RUSI

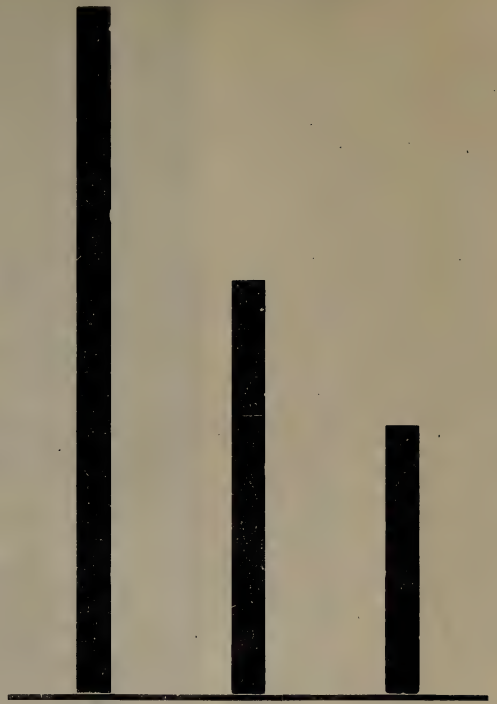

	veškeré	slovanské	neslovanské
	100·—	60·7	39·3

13·3%, ač i toto číslo je pochybné, ježto Maďaři počítali za Maďara každého úředníka i zřízence slovanského původu, ano i každého občana (Rusína), mluvícího maďarsky. Je tudíž ve skutečnosti Maďarů méně a Rusínů více. (Diagram 3.)

Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi je převážně rusínské, a můžeme směle počet Rusínů odhadnouti okolo 450.000 obyv.

2. Rusíni.

Rusíni obývají hornatou část Podkarpatské Rusi. Jen částečně přechazejí do Užhorodsko-Tisské roviny. Kdysi obývali i část roviny za Tisou k Tokaji, odkud jednak byli Maďary zatlačeni do hor, jednak se pomaďarštili.

Obr. 5. Huculové z Jasiny ve svátečním kroji, pestře vyšívaném. Žena oblečena v dlouhou, plátěnou košili, přes níž uvázány ze předu i ze zadu vlněné, ručně tkané zástěry t. zv. zápasky, sukně se nenosí. (Fotogr. inž. J. Váně.)

a) *Huculové.*

Rusíni župy marmarošské na západ až po Tereblju nazývají se Huculové, mluví nářečím bukovinských Rusínů, jsou nejkulturnější větví mezi uherskými Rusíny. Příčinu dlužno hledati v pravoslaví, které se poměrně nejdéle udrželo právě v župě marmarošské, kde

tiskly se pravoslavné knihy náboženské. Tiskárna tato byla první tiskárnou ruskou. Vyšší kultura u Huculů se udržela zvlášť poslední dobou poměrně nejužším stykem s vyspělejšími bratry ve východní Haliči. (Obr. 5.)

b) *Bojkové.*

Západně od řeky Tereblji žijí Bojkové. Tito v severní hornaté části zacházejí na západ až na Slovensko do župy zemplínské. Svou kulturou stojí níže než Huculové, čehož vinu nese hlavně uniatství a s tím spojené přerušení styků s ostatním pravoslavným světem východním. Jsou to stopy působení jezuitského dozoru a kontroly katolické. Jazyk Bojků je smíšen s východní slovenštinou a haličským nářečím, zvlášť při hranici.

c) *Lemkové.*

Na Slovensku v župě šaryšské žije nejzanedbanější větev rusínská. Tamní Rusíni jsou nazýváni Lemky a jsou hojně promíseni Slováky. Lemkové stojí svou kulturou nejníže. Zde uplatňoval se vliv katolický a jezuitský nejsilněji.

Jinak se také jmenují Rusíni, žijící v horách, Verchovinci (žijí v horách, ve vrších), v rovině Dolňany (žijí dole).

d) *Verchovinci.*

Verchovinci jsou chudí horalé. Živí se ponejvíce chovem skotu, který během léta vypásají a na podzim prodávají na trzích v Užhorodě, Munkáči, Hustu i j. městech.

Verchovinci žijí velmi bídně. Hlavní stravou jsou jim brambory se zelím a ovesný chléb. Na malých políčkách v těsných údolích horských potoků neb na úpatí hor pěstují brambory a oves, trochu jarního žita, lnu, fasoli a zelí. (Obr. 6.)

Horská políčka nestačí vyživit Verchovince a poněvadž tu není skoro žádného průmyslu a domácí výrobou na trh se nezabývají, byli nuceni vydělávati si chléb v cizině. K jaru muži opouštěli domov, ponechávajíce své hospodářství na starost ženě a dětem přes celé léto. Nemajetní s celými rodinami cestovali na léto dolů do roviny uherské, kde obdělávali velkostatkářům maďarským a židovským půdu »na část«, t. j. za $^1/_3$—$^1/_6$ úrody. Velkostatkář dal zoranou půdu a semena. Verchovinci, spojeni v pracovní družiny, dali veškerou práci. Sklizeň dělili na 3 až 6 částí. Na zimu Verchovinci se svou částí přes léto vydělaného obilí a brambor odjížděli do hor do svých domovů. Tak tvrdý život vyřešil zásobování hladových horských krajů!

Výdělek letní stačil jim na výživu přes celou zimu. Zima byla odpočinkem. Chaty zaváty sněhem a Verchovinec oddal se zimnímu odpočinku. Bohatší, kteří měli své vlastní hospodářství, starali se v zimě jen o dobytek. Chudší, nebyla-li právě práce v lese, neměl

co dělat, neboť nějakým průmyslem domácím se zřídka zabýval. Žena ještě v létě zpracovala kousek lnu na domácí plátno, z něhož našila košile a trochu vlny na houněné zimní kabáty.

Obr. 6. Verchovinec — horal z Podkarpatské Rusi.

V zimě celé rodiny odpočívaly na pecích, neboť škol nebylo, tedy ani děti neměly svého zaměstnání a v chatrné chatě bez podlahy přes nadbytek dříví nedalo se docíliti příjemného tepla, proto úto-

čištěm celé rodiny bývala pec, rozšířená ještě o pryčnu, táhnoucí se od pece až k průčelnímu oknu, ježto pec by četnou rodinu nepojala.

Verchovinci jsou z 80% analfabeti, neměli knih psaných svým jazykem, ani své literatury, kromě knih modlitebních. V neděli chodí do cerkve, jsou velice nábožní a pověrčiví. Světí dosud i některé pohanské svátky.

Oddávají se hojně pití lihovin, hlavně slivovice, která se tu vyrábí. Stojí svou kulturou po Lemcích snad nejníže v celé republice. (Obr. 8.)

Obr. 7. Před chatou v Užoku; obyvatelé ve svátečním kroji, jehož plátěné části i soukenné kabátky jsou domácí výroby. V pravo capovitá ovce. (Fotogr. inž. J. Váně.)

Žijí v chatrných chaloupkách bez komínů s šindelovými i slaměnými střechami. Nejčastěji střecha je kryta prkny, ano pouhými štěpinami, sekerou naštípanými. Kouř ze světnice z pece vyvádí se otvorem do předsíně, jež nemá stropu. Kouř probírá se na půdu pod střechu, kterou pročuzuje a zároveň impregnuje a vychází skulinami ve střeše. Často dým s ohniště se válí po světnici a začazuje strop i stěny.

Chata s malými okénky i dveřmi je chodbou rozdělena na dvě poloviny. V jedné polovině chová se dobytek, v druhé žije Verchovinec se svou rodinou. Místnosti jsou bez podlahy. Obydlí svojí

čistotou neliší se mnoho od chléva a proto celý příbytek je semeništěm různých nemocí. (Obr. 8.)

Chlév nemá žádného odtoku pro tekuté výkaly, slámy k podestýlání má Verchovinec málo a proto i čistota domácích zvířat v zimě je špatná.

Ani záchodu Verchovinec nemá. Pitnou vodu béře většinou z potůčků neb řek, do kterých deštěm jsou spláchnuty všechny nečistoty a voda taková snadno rozšiřuje nakažlivé nemoci.

Hygiena je úžasná. Lid často prádlo nosí po celé týdny, spí ve svrchním oděvu, často nemá ani spodního prádla a proto parasiti

Obr. 9. Chata ve Volosjance u Užoku, bez komínu s charakteristickou konstrukcí střechy. (Lepší obílené stavení.) (Fotogr. inž. J. Váně.)

všeho druhu jsou u místního obyvatelstva často nejen znepokojujícím nepříjemným soužitelem, ale i nositelem a rozšiřovatelem nakažlivých nemocí (tyfus). Být průvodčím vlaku není v tomto kraji služba závidění hodná.

K nečistotě přivykl Verchovinec od dětství. Děti vychované za takových poměrů podléhají všemožným nemocem a ani v létě zdravý lesní vzduch není s to, aby jim zbarvil líčka do červena. Při stálé podvýživě, pití lihovin a kouření, mladý organismus často podléhá. Ovšem organismus vydrževší v dětství všechny tyto nepříznivé podmínky, stává se otužilým. Organismus takový snese více a vzdoruje

nemocem lépe, než organismus našich lidí, zvláště měšťáků nebo dělnictva průmyslového, jež jen zřídka přichází na delší dobu na zdravý vzduch.

e) *Dolňané.*

Dolňané jsou zámožnější. Živí se obděláváním polí a vinic. Na práce do ciziny odcházejí jen zřídka, nejčastěji do Ameriky,

Obr. 9. Děvče z Volosjanky u Užoku v kroji užockém domácí výroby: kabátek z šedého, hrubého domácího sukna, sukně a košile plátěná, černá zástěra, na hlavě červený šátek. (Fotogr. inž. J. Váně.)

odkud se vracejí s penězi a zařizují si své vlastní hospodářství. Dolňané pracují pilně v létě i v zimě. V létě na polích, v zimě okolo dobytka.

Svým stykem s jedné strany se Slováky, s druhé strany s Maďary, jsou povzbuzováni k větší činnosti a snaží se vyrovnati svým bohatším sousedům.

Životní podmínky jsou jim dány přírodou lepší, než Verchovincům. Poměrně vyšší jejich blahobyt prozrazuje již úhlednější zevnějšek jejich obydlí. Stavení má sice totéž rozdělení, ale má větší okna, je omítnuto, obíleno, okolo domu bývá zahrada s ovocným stromovím, dvůr bývá oplocen, chlévky postaveny zvlášť, vyskytuje se i stodola, která u Verchovinců buď vůbec chybí, nebo je zaměněna prostými čtyřmi sloupy s pohyblivou stříškou, kterou možno spustiti níže neb pozvednouti výše dle množství složeného obilí, ale nejčastěji slouží k uložení sena.

Dolňané holdují více vínu ve vlastních vinicích vypěstovanému než slivovici. Hlavní potravou jim je chléb pšeničný, žitný neb kukuřičný a brambory.

Jak Verchovinci, tak i Dolňané oblékají se do oděvu z hrubého plátna, doma tkaného. Bílé nohavice z hrubého konopného plátna, často dole se třásněmi jsou tak široké, že dělají dojem sukně na rozdíl od úzkých nohavic slováckých neb úzkých, vlněných, červených nohavic ve východní Podkarpatské Rusi. Též košile jsou z domácího lněného neb konopného hrubého plátna.

Zimní, houněné kožichy, kabáty nebo pláště neforemného střihu, bez límce, pletené doma z vlny, jsou u Dolňanů většinou z bílé, u Verchovinců z popelavě šedé vlny. (Viz obr. 6. a 16.) U Jasiny předou a tkají domácí hrubé sukno, červené na nohavice, tmavohnědé na kabáty, které vyšívají červenou bavlnkou. (Obr. 9.)

V různých krajích kroj má své odlišnosti a zvláštnosti. Na př. v jednom kraji marmarošské župy ženy nenosí vůbec sukně. Chodí v dlouhé košili, přes kterou uvazují se dvě ozdobné široké zástěry, jedna ze předu, druhá v zadu. Na hlavě nosí uvázaný šátek a přes něj plstěný tmavý klobouk. Jinde muži nosí kožené vyšívané vesty neb bílý vyšívaný kožich. Setkáváme se též s maďarskými čamárami, slováckými, červenými výdělky, krátkými ozdobnými kožíšky, ano i evropským kabátem. (Viz obr. 5.)

Dle některých zvláštností kroje lze poznati, z kterého kraje kdo pochází. Totéž prozrazují i nářečí, která jsou od sebe dosti odlišná.

Rusíni čekali Čechy jako osvoboditele a do dnes sympatie jejich jsou na naší straně, ač dopustili jsme se za ta dvě léta mnohých chyb, účinek jejichž jest trpce pociťován. V srpnu loňského roku zastihli jsme ještě leckde zbytek slavobran s neumělými, ale srdečnými hesly, jimiž Rusíni vítali příchod našeho vojska, obsazujícího východní část župy marmarošské po odcházejících Rumunech. Při rozhovoru rusínští sedláci projevovali nelíčenou radost, že konečně jsou osvobozeni od Maďarů i Rumunů, kteří za své okupace s nimi zacházeli velmi bezohledně. Jen starý žid se nám upřímně přiznal, že za Maďarů jim bylo lépe, ale přes to jsou prý

Obr. 10. Rumuni z okolí Marmarošské Sihoti ve svátečním národním kroji.

jeho souvěrci šťastnější, že jsou pod Čechy než pod Rumuny; o pravdivosti jeho slov, znajíce poměry židů v Rumunsku, jsme ovšem nepochybovali.

3. Židé.

Skoro šestou část obyvatelstva v Podkarpatské Rusi činí židé. Židy možno rozděliti na dvě skupiny. Civilisovaní, boháči, známí též u nás, nelpí na svém náboženství fanaticky, ovšem nezapřou nikdy svého židovského původu, ač v poslední době bylo modou přeměněním si příjmení na maďarské zastříti svůj pravý původ. Daleko větší skupinu zdejších židů tvoří orthodoxní židé na způsob známých židů polských. Jsou to obyčejně náboženští fanatikové, s dlouhými kabáty a pejzy, jsou nečistí a strašní upíři nevzdělaného rusínského lidu.

V jejich rukou nalézá se veškerý obchod a většina středních velkostatků. Žid je v Podkarpatské Rusi advokátem, lékařem, zvěrolékařem, rolníkem, řemeslníkem, krčmářem, ale vždy při tom i obchodníkem.

Židů je nejvíce v župě marmarošské a munkáčské. V některých krajích činí ¼—⅓ obyvatelstva a skoro všechna města jsou převážně židovská.

Židé v Podkarpatské Rusi jsou živlem rozkladným a činnost jich od prohlášení svobody byla více protistátní než státotvorná.

4. Maďaři.

Jihozápadní rovina Podkarpatské Rusi je obydlena Maďary. Činí asi ⅛ obyvatelstva. Stojí proti Rusínům výše jak vzděláním, tak i zámožností. Maďaři hospodářsky i vzděláním rovnají se východním Slovákům. Jsou bohatší, sebevědomí, ano i pánovití. Maďarské obce jsou výstavnější. Na bohatých polích roste slušná úroda. Ovšem v zemědělství stojí i Maďaři o 50 let za rolníky českými.

Mimo rolnictva maďarského poměrně k nám loyálního zdědili jsme velké množství bývalého maďarského úřednictva. »Vzácné« to dědictví jest jádrem rozvratného živlu protistátního, který nemůže zapomenouti, že měl do nedávna privilegované postavení v každém směru, dnes však s příchodem Čechů se karta obrátila. Nenáviděný Rusín, který nebyl počítán ani za člověka, který byl stavěn níže Slováka, ač o Slovákovi tvrdil Maďar: »Tóth nem ember« (Slovák není člověk), jest najednou postaven na roveň s »maďarským pánem«.

5. Němci.

Němci jsou roztroušeni po celé Podkarpatské Rusi. Nejméně je jich v horách, nejvíce při drahách a to hlavně v župě munkáčské, beregsázské a marmarošské. Bydlí ojediněle v městech i vsích. Vy-

Obr. 11. Rumunský národní kroj z okolí Marmarošské Sihoti.

skytují se i celé obce německé, které z daleka svou výstavností i úrodou liší se od obcí rusínských. Němci jsou též obchodníci a řemeslníci.

Na Němce připadá asi 10% t. j. přibližně 66.000 obyvatelů, kteří jsou k nám poměrně loyální.

6. Rumuni.

V župě marmarošské, na pravém břehu řeky Tisy nedaleko Marmar. Solotviny žije v několika vesnicích přes 10.000 Rumunů t. j. 9·28% všeho obyvatelstva župy marmarošské dle sčítání roku 1921. Zabývají se zemědělstvím a chovem dobytka, zejména chovají buvoly. Zajímavým zjevem jsou kříženci buvolů a hovězího dobytka.*) Ač žijí obklopeni živlem rusínským, uchovali si, jak patrno z připojených dvou obrázků, svérázný svůj kroj. (Obr. 10. a 11.)

III. Náboženství.

Rusíni v Podkarpatské Rusi jsou vyznání řecko-katolického, uniatského. Tedy skoro $^2/_3$ obyvatelstva (dle statistiky 60·7%) jsou řecko-katolíci. Jsou to vlastně pokatoličtění pravoslavní, uznávající Řím a papeže.

Kněží nosí roucha na způsob kněží katolických, holí se a nosí krátké vlasy na rozdíl od pravoslavných.

Kněžstvo podkarpatských Rusínů bylo původně pravoslavné a poněvadž Rusíni neměli měšťanstva ani šlechty, pocházeli kněží ze stavu selského, z lidu prostého. (Obr. 12.)

Od 16. století lid dříve volný a svobodný upadal v poddanství cizácké šlechty a s lidem upadalo též v porobu kněžstvo pravoslavné, které v tehdejších Uhrách nemělo takových výsad jako kněží katoličtí. Kněžstvo bylo donucováno i k robotě, bylo potlačováno, nemělo přídělu půdy, dostávalo se mu menšího vzdělání. Naproti tomu kněží katoličtí měli lepší postavení hmotné, některé zvláštní výsady a osobní svobodu před vrchností.

Kněží pravoslavní byli nuceni od chudých Rusínů vymáhati desátky a jiné poplatky, čímž znepřátelovali si své ovečky.

Přirozeně, že duchovenstvo nebylo proti zlepšení svých životních podmínek. Proto část ho přistoupila v polovici 17. století na Unii v domnění, že obdrží tytéž výsady jako kněžstvo katolické, aniž by ztratila svobody náboženské a výhody pravoslaví, neboť Řím a svato-štěpánská koruna souhlasila s bohoslužbami v jazyce staroslovanském, t. zv. »cerkovném« a ponechávala výsadu ženění se kněžím. Mimo to se kněží domnívali, že svobodu víry si zajistí volbou biskupa uniatského.

*) Podrobný popis toho zjevu podáme po přesném zjištění všech fakt.

Zklamali se však v obojím, neboť biskup neměl moci, byl plně závislý na biskupu jagerském a kněžstvo neobdrželo výsad kněží katolických, nedostalo ani řádného vzdělání, neboť byly zrušeny ruské semináře při biskupství. Ano Řím nevěřil uniatským kněžím a proto je dal pod dozor jezuitský.

Lid zůstával věren pravoslaví a uniatství se jen zvolna šířilo, zvláště v župě marmarošské, kde mělo přímý styk s pravoslavným Sedmihradskem.

Obr. 12. Dřevěná řecko-katolická cerkev (kostel) v Užoku. (Fotogr. inž. J. Váně.)

Upiatňovaly se známé methody jezuitů, štvaní uniatů proti pravoslavným, pálení knih pravoslavných, vzájemné potírání se, což neslo za sebou úpadek mravní.

Pod ochranou koruny svato-štěpánské zvítězila strana římská, lid do toho času svobodný, ztrácel svobodu osobní a svobodu náboženskou a později i národní.

Ztráta svobody a všestranný útisk přivedl poměrně vyspělý a kulturní tehdy kmen slovanský do tak hrozného stavu, v jakém ho dnes nalézáme.

Netrvalo by snad dlouho, aby lid tento zotročený šlechtou, kněžstvem, maďarským úřednictvem a židem nezanikl beze stop, jako zanikli jeho bratři v rovině uherské za Tisou. (Diagram 4.)

ROZDĚLENÍ OBYVATELSTVA DLE NÁBOŽENSTVÍ

Diagram 4.

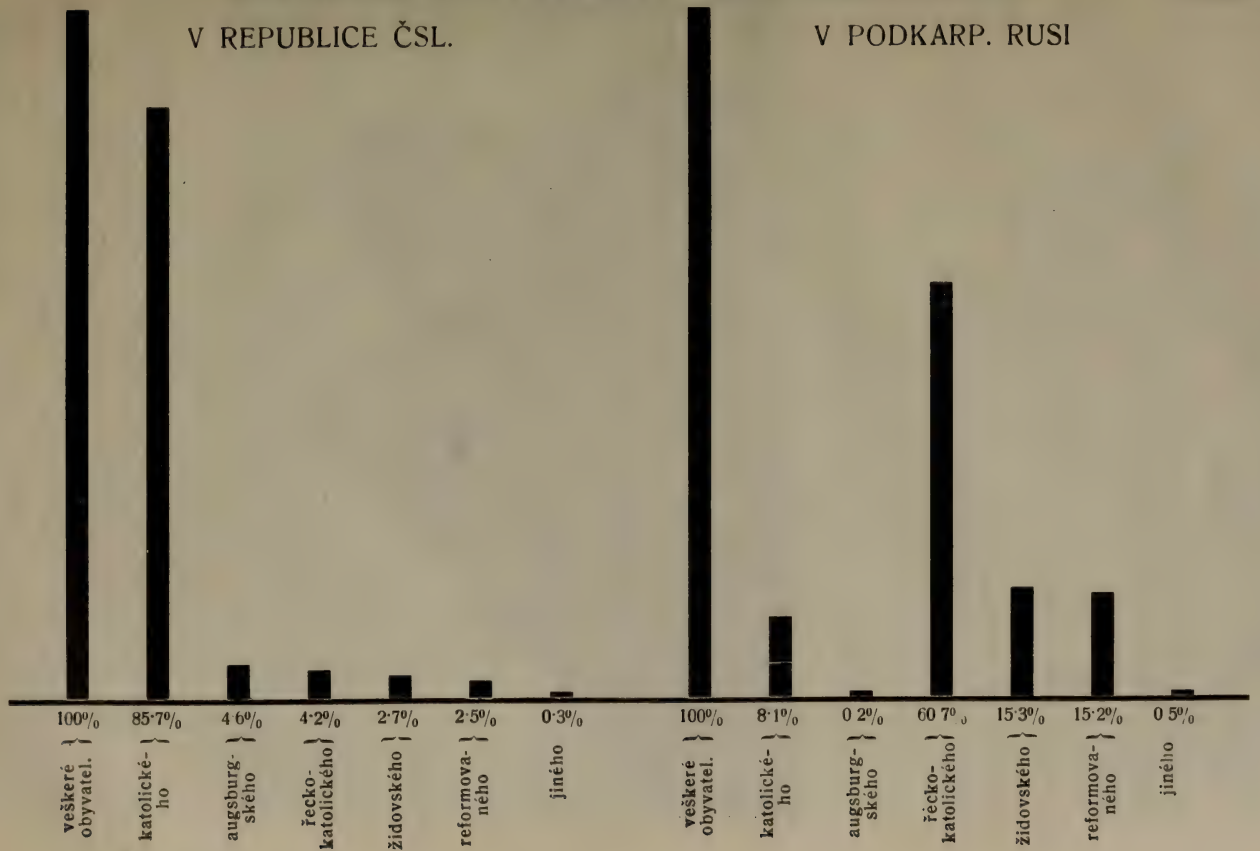

Dle počtu vyznavačů zaujímají židé druhé místo (15·3%). Zmínku o nich učinili jsme již výše; o jejich působení pojednáme na jiném místě (viz sociální poměry).

Přibližně stejný počet jako židů žije v Podkarpatské Rusi reformovaných evangelíků (15·2%).

Část Maďarů a Němců hlásí se k tomuto vyznání, výjimečně jiné národnosti. Na lidu maďarském je vidět vliv výchovy reformovaných kněží. Lid maďarský je vzdělanější, uvědomělejší a žije v blahobytu.

Nejmenšího počtu dosahují v Podkarpatské Rusi římští katolíci (8·1%). Jsou národnosti německé, maďarské a slovenské.

IV. Jazyk.

Různými nářečími rusínskými mluví okolo 70% všeho obyvatelstva. Jazyk podkarpatských Rusínů není tedy jednotný. Nářečí tato jsou vlastně původním jazykem lidu rusínského z toho kterého století, přistěhovavšího se na Podkarp. Rus z různých krajů Ruska, jako z gubernie volyňské, poltavské a pod. Lid tento zachoval si svůj původní jazyk, který se vlivem okolních národů a stykem s nimi jen málo měnil. Tak je patrný hlavně vliv haličských Rusínů a vliv jazyka slovenského, méně rumunského, maďarského a polského.

Čech, ovládající spisovnou ruštinu, brzy se přizpůsobí a dobře se smluví se zdejším lidem, ale i nezná-li jiného slovanského jazyka, brzy si zvykne na zdejší mluvu. Právě tak pravý Rus musí přivykati na nářečí podkarpatské.

Rusínština činí vlastně přechod k ruštině a můžeme říci, že nás spojuje s Rusy. Čeština přechází do slovenštiny, tato svým východním nářečím je blízká »hovoru« Podkarpatských Rusů. Ti opět svými dialekty jsou spojeni s východní Haličí atd., není ostrých přechodů. Stykem dvou sousedních slovanských kmenů splývá a vzájemně se prostupuje jejich řeč, vytvořuje se pozvolný přechod, ač rozdíl mezi nejvýchodnějším a nejzápadnějším slovanským jazykem t. j. mezi ruským a českým je dosti veliký, ale oba jazyky pozvolna do sebe od východu na západ přecházejí. Každý Slovan ovládající aspoň dva spisovné jazyky slovanské (jeden východní, druhý západní neb jižní) smluví se i s každým Slovanem kterékoliv jiné národnosti.

Jazykové spory mezi politickými směry malo- a velikoruským, jež čeří veřejnost na Podkarpatské Rusi, jsou zbytečným plýtváním energie a tříštěním národních sil.

Vlastně stanoviska ke spisovnému jazyku v Podkarpatské Rusi jsou tři: jedni chtí zavésti spisovnou ruštinu, druzí ukrajinštinu, a třetí se snaží povznésti na literární jazyk svá dorozumívací nářečí místní.

Ohromné nesnáze se spisovným jazykem mají všechny úřady a hlavně naše úřady školské. Všichni netrpělivě čekají na rozhodnutí sněmu, který po svém zvolení bude moci otázku tuto právoplatně rozřešiti. Proto dnes ani na školách, ani v úřadech není jednotného jazyka a každý mluví i píše dle své vlastní vůle a mnohdy ten či onen přípis či žádost musí býti luštěn jako rebus.

Zajisté, že jazyk literární se utvoří dle situace za hranicí karpatskou t. j. v bratrském Rusku. Přáli bychom si sblížení a sjednocení, ale my Čechové musíme ponechati vše svému vývoji, který přinese sama doba. Jsme totiž v naší republice, ve vlastním domě, ve kterém hostitel nemá vyřizovat cizích sporů, třeba by ho i tížily.

V Podkarpatské Rusi ještě dnes, po 2 letech svobody, dívá se i rusínský lid na jazyk maďarský, jako na jazyk vyšší, jazyk pánů. Ještě dnes i v rodinách intelligence, zejména řecko-katolických kněží, hovoří se maďarsky, ano i v rodinách kněží, kteří se staví předáky rusínského lidu! Je to něco podobného, jako v Čechách v době obrozenecké, kdy jazyk německý vládl ve městech a jen mezi prostým lidem zachoval se jazyk český. Tak asi dnes je tomu v Podkarpatské Rusi s jazykem rusínským.

Jazyk maďarský ovládá asi 40% všeho obyvatelstva Podkarpatské Rusi. Zaujímá tudíž druhé místo. Maďarský jazyk ovládají Maďaři, židé a Němci, výjimečně Rusíni a Slováci.

Žargonem židovským mluví přes 15% obyvatelstva. Je to zkomolená němčina, napomáhající židům jako dorozumívací prostředek při jejich nekalých obchodech.

Nejméně rozšířena je němčina, kterou ovládá většina intelligence, židé a Němci kolonisté, přistěhovavší se do Uher.

Se slovenštinou setkáváme se jen při západní a s rumunštinou při východní hranici Podkarpatské Rusi. Českým jazykem mluví jen úředníci a vojáci, obyčejně jen ve městech a obcích, na něž jsou svým úřadem vázáni.

V. Vzdělání.

Je to nejsmutnější kapitola o Podkarpatské Rusi.

Jak již výše řečeno, zůstávalo rusínské obyvatelstvo dlouho věrno pravoslaví, zvlášť ve východní části nynější Podkarpatské Rusi, při čemž bylo podporováno pravoslavnými knížaty sedmihradskými. V marmarošské župě byla již tehdy tiskárna a odtud šířily se ruské církevní knihy mezi tamním lidem. Tím vysvětluje se také větší vyspělost východu, který přímým stykem a četbou pravoslavných knih se vzdělával, proti západu, jenž přešel dříve k uniatství

a pod vlivem katolicko-jezuitským vedl boj s pravoslavím, při čemž na obou stranách byly páleny knihy.

Koncem 17. století začalo osvětové probuzení lidu. V tu dobu spadá rozkvět škol ruských, na nichž byli zaměstnáni kvalifikovaní učitelé. Od r. 1831 školy upadaly pod vliv maďarský a katolický a r. 1879 vyučovací jazyk ruský byl zaměněn maďarským. Ruština na gymnasiu stala se nepovinnou. Od té doby začíná se vlastní maďarisace. V r. 1871 byla ještě ve většině škol vyučovacím jazykem ruština, ale už po 2 létech byla ruských škol menšina, a r. 1914 nebylo ani jediné školy s vyučovacím jazykem ruským.

Dle maďarské statistiky z r. 1910, odpočítáme-li děti do 6 let, umělo maďarsky číst a psát 46% obyvatelstva. Analfabetů bylo 54%. Rusíni však neumí ani maďarsky ani rusky číst a psát. Mezi Rusíny je tedy 90% analfabetů, neboť ze 46% umějících číst a psát maďarsky, připadá asi 15% na židy, 10% na Němce a 13% na Maďary, t. j. 38%, zbývá tudíž na Rusíny pouhých 8%. (Diagram 5.)

Z toho vidíme, jak ubozí jsou Rusíni. Je to nejzanedbanější větev slovanská, které musíme podati pomocné ruky, chceme-li a zajisté, že je to upřímným přáním nás Čechů všech, aby se Rusíni v Podkarpatské Rusi svou kulturou brzy rovnali nám.

Než, jak nyní již se staráme o povznesení vzdělání v Podkarp. Rusi? Práce ta svěřena školskému referátu v Užhorodě. Pod vedením českého odborníka, jenž svoji vzdělávací činnost neobmezuje jen na svoji kancelář a školu, pracují na vybudování domácího školství společně nadšení pracovníci čeští, slovenští a rusínští. Práce je velmi obtížná, ježto v každém směru se naráží na nedostatky, v našich poměrech vůbec neznámé. Je to nedostatek způsobilého učitelstva, nedostatek neb nezpůsobilost školních budov a nezvyklost rodičů posílati děti pravidelně do školy.

Již loni byl zřízen státní učitelský ústav v Munkáči, z něhož mají vyjíti první řádně připravení národní učitelé rusínští. Mimo to jsou státem podporovány 2 církevní ústavy učitelské (uniatské).

Všechna snaha školského referátu se nese k obnovení bývalých a ke zřízení nových elementárních škol. Celkem je nyní všech obecných škol v Podkarpatské Rusi 682 s 1077 systemisovanými místy, z nichž však opravdu učí jen 893.

Podle vyučovacího jazyka je škol rusínských 527, slovenských (jen v župě užhorodské) 32, maďarských 116, rumunských 5, německé 2. Školní docházka je velmi nepravidelná. Mnohé školy navštěvuje pravidelně jen asi 5% žactva školou povinného. Rodiče, sami negramotní, nechápou významu školy, za maďarské vlády je nikdo k pravidelné návštěvě školy nenutil. Školní úřady v dohodě se státní správou používají tu, v našich poměrech neslýchaného*), prostředku donucovacího, zadržují vydávání přídělu lihových nápojů nedbalým

*) Jako zvláštnost Podkarpatské Rusi jsou deputace z obcí k žup. úřadům s prosbou o zvýšení přídělu lihovin, na př. rumu.

POČET ANALFABETŮ

Diagram 5.

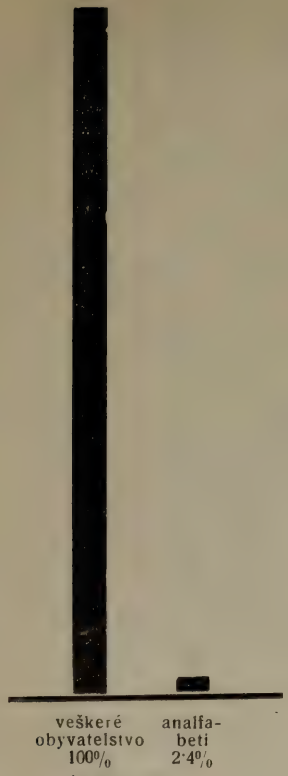

země České

Slovensko

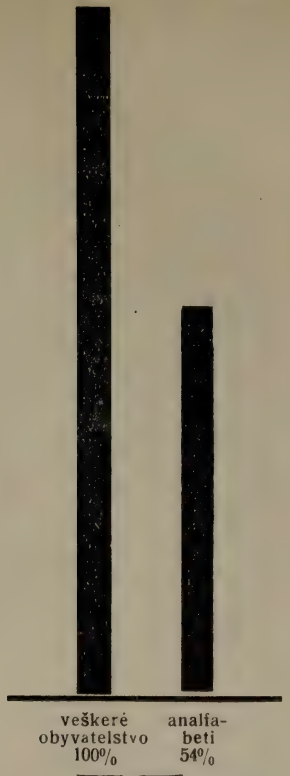

Podkarpat. Rus

rodičům i celým obcím. Prostředek se osvědčuje, návštěva stoupla již v nejzanedbanějších obcích z 5% na 17%!

Letošního roku zřízeno také již 8 měšťanských škol v župních i některých význačných městech, nejnověji v Jasiné. Dosavadní 3 maďarská reálná gymnasia v Užhorodě, Munkáči a Beregsázu přeměněna na rusínská s maďarskými paralelkami.

Většina obecných škol jest státních, zbytek připadá na školy církevní, státem podporované. Přirozeně, že zanedbané školství bude možno vybudovati postupně i v jistém směru odlišně od našich poměrů. Učitel bude muset dříve vychovat a získat rodiče, přesvědčit je o potřebě a účelnosti školy; uspokojivých výsledků docílí se teprve během řady let. Okamžité vybudování potřebných škol by vyžadovalo obrovského nákladu, jak patrno na př. ze zpráv okr. inspektora, který pro jediný svůj školní okres odhaduje sumu k tomu účelu potřebnou na 20 mil. Kč.

Zajisté by bylo velmi účelné spojiti se školou i povznesení hmotného blahobytu. Při venkovských školách by mohl býti menší příděl půdy, na níž by si učitel zřídil vzorné malé hospodářství. Stal by se tak zároveň učitelem a průkopníkem zemědělského pokroku ve svém okolí. Škola v Podkarpatské Rusi ještě dlouho nebude moci dětem vštěpovat tolik vědomostí čistě školských jako školy naše. Prací v zahradě, na poli, na včelíně atd. připoutal by učitel děti i rodiče a škola by plnila své poslání lépe, než kdyby nutila vysedat děti v létě v zimě ve školních lavicích. Pozemků má v Podkarpatské Rusi stát dostatek a snadno by mohl potřebnou výměru venkovským školám přiděliti.

Učitelů majících zálibu a lásku k praktickému zemědělství po předběžné průpravě v krátkých kursech jistě by se nalezl slušný počet. V horských krajích ještě lépe by prospěli učitelé ovládající některá řemesla (košikářství, řezbářství a j.), snad by ani nemuseli míti theoretické vzdělání našich učitelů. Mohli by přispět k povznesení domácké lidové výroby.

Školská správa Podkarpatské Rusi pomýšlela usadit ve vsích horských krajů naše invalidy-řemeslníky z řad legionářských. Příslušné návrhy podala pražskému ústředí, ale narazila, pokud nám známo, na odpor z důvodů finančních. Doufejme, že myšlénka tato není nadobro pohřbena, nýbrž jen odsunuta, poněvadž tímto způsobem by z mladé generace rusínské se odchovala řada řemeslníků, jichž je v Podkarpatské Rusi nedostatek. Téměř veškerá řemesla provozují jen židé ve městech i ve vsích.

Učitelstvo v Podkarpatské Rusi čeká veliká úloha, ale jedině jeho prací lze připraviti lepší budoucnost zanedbanému lidu. Jedině odstraněním bídy duševní zmírní se i bída hmotná!

VI. Zaměstnání a vystěhovalectví.

Veliká většina obyvatelstva Podkarpatské Rusi je zemědělská. Skoro všechno obyvatelstvo rusínské, část Maďarů, Němců, ano i židů jsou zemědělci. Na zemědělce připadá 66·5% (dle jiných výpočtů 71%), na průmysl a obchod 13·9% (dle jiné statistiky 18%), 4% připadají na jiná odvětví prvotní výroby, 3·8% na nádeníky bez bližšího určení, 3·7% na domácí služebnictvo a 8·1% na ostatní zaměstnání jako veřejnou službu, vojsko, dopravu, hornictví a j.

Drobnými zemědělci jsou Rusíni a částečně Maďaři. Zemědělskými dělníky jsou Rusíni; statkáři, nájemci a velkostatkáři jsou židé a Maďaři. Obchod je úplně v rukách židovských. V průmyslu jsou Němci a židé jako vedoucí síly, Rusín a Maďar jako dělník. Nynější úřednictvo a vojsko je většinou české.

Vystěhovalectví do Ameriky činí asi 1%. Před válkou se však většina vystěhovalců vracela zpět.

Nehledě na vystěhovalectví a všestranný útisk se strany maďarské, Rusínů dle maďarské statistiky neubývalo a r. 1910 napočítáno jich v celých Uhrách bez mála ½ milionu.

Vystěhovalci z Ameriky se dnes vracejí s penězi, zakupují půdu, čímž znepřátelují si celé obce, které jednak závidí jim blahobyt, jednak myslí, že všechna půda statkářská, nacházející se v katastru obce, má býti stejnoměrně rozdělena jen mezi občany trvale usedlé.

VII. Geologické poměry a nerostné bohatství.

Ačkoliv Podkarpatská Rus zaujímá tak malou plochu, jest přece její geologická stavba velmi rozmanitá. Od krystalických břidlic stáří předpermského až po nejmladší útvary našich dnů jsou tu zastoupeny všechny geologické útvary aspoň nepatrnými zlomky v t. zv. pásmu útesovém. Nejmohutněji však jsou vyvinuty třetihory jak svými usazeninami tak i sopečnými vyvřelinami.

Veliký oblouk karpatský, objímající celé Slovensko, pokračuje dále na východ po severní hranici Podkarpatské Rusi a vtiskuje svými částmi celému jejímu území zvláštní ráz. Jádro východních Karpat je tvořeno krystalickými břidlicemi stáří předpermského, jest však pokryto mladšími usazeninami a krystalické břidlice vynikají na povrch jen v nejvýchodnější části Podkarpatské Rusi. Velmi dobře je lze sledovati v hlubokém údolí horní Tisy, jež hned po spojení obou svých pramenů Černé a Bílé Tisy pod Jasinou si jimi prořezává

cestu od severu k jihu. Proniknuvší jimi, přejímá s levé strany řeku Výši a obrací se na západ.

Všechny hřebeny karpatské od pramenů Tisy na západ jsou přikryty usazeninami geologicky mladšími. Z nich vynikají ojedinělé mohutné skalní útesy, na jejichž stavbě se účastní vrstvy stáří permského, triasového, jurského a spodní křídy. Řetěz těchto útesů, provázející oblouk karpatský po celé jeho délce již na Slovensku, vyniká i v Podkarpatské Rusi. Útesy pokračují na vnitřní straně hlavního pískovcového hřbetu Karpat ze župy zemplínské na Slovensku a postupují na východ župou užhorodskou, munkáčskou i marmarošskou. Ve východním cípu Podkarpatské Rusi objevují se jako nesouvislá obruba na severní straně svrchu již zmíněných krystalických břidlic, k jichž kře se přikládají.

Většina těchto útesů v Podkarpatské Rusi je objímána i usazeninami svrchního útvaru křídového, který však teprve ve východní části župy marmarošské nabývá značnějšího rozšíření a objímaje okrsek krystalických břidlic i útesů, postupuje dále přes východní hranice Podkarpatské Rusi.

Největší plochu pohraničních Karpat zaujímají starší třetihory v podobě t. zv. flyše, jenž sestává z hlinitých pískovců magurských, z jílů a břidlic. Pískovce vynikají značnou pevností, vzdorují porucham atmosféry a proto obyčejně tvoří vrcholy hlavního hřbetu. Jejich vrstvy se střídají s hlinitými břidlicemi, jež na povrchu se rozpadají v těžký, mazlavý jíl. Místy obsahují pískovce i břidlice zuhelnatělé částečky rostlinné drti, jež zároveň s pískem a kalem byla kdysi usazována v nánosech mořských.

Na jih od pásma permsko-mesozoických útesů vynikají mohutné výlevy sopečných hornin: audesitů, dacitů a trachytů stáří mladších třetihor. Je to část t. zv. východouherského vulkanického věnce, který odtud pokračuje na jihovýchod do Sedmihradska i Starého Rumunska. Výlevy těchto hornin jsou provázeny velikými nakupeninami tuffů, jichž větráním vzniká výborná hlína, splachovaná přívaly se strmných strání do údolí i na mírnější svahy úpatí, kdež dává úrodnou ornici polí a vinic. Pás těchto vyvřelin postupuje rovnoběžně s pásmem magurských pískovců od severozápadu ze župy zemplínské středem župy užhorodské, jižní částí župy munkáčské, severní části župy beregsázské do jižní části župy marmarošské. V okolí Marmarošské Sihoti přechází na levý břeh řeky Tisy a pokračuje dále na dnešním území rumunském.

Erupce propukly v mladších třetihorách (v miocenu) jako následky velikých zlomů a poklesů velikých mass hmoty na vnitřní straně oblouku karpatského, při vrásnivém zvedání hřbetů karpatských.

Ještě jižněji od sopečných vyvřelin prostírá se rovina, jež má za podklad mladší třetihorní jíly s vložkami lignitu v kotlinkách a údolích mezi výběžky sopečných vrchů. Vrstvy lignitu i hnědého uhlí objevují se tu a tam v zářezech potoků a ve stěnách výmolů

a strží. Rovina je pokryta mohutnými nánosy štěrků a písků, jež jsou místy přikryty pak cihlářskými hlínami stáří diluviálního. Při Tise a ústí řek do ní se vlévajících starší náplavy jsou pokryty nejmladšími nánosy alluviálními.

Půdy v rovinách Podkarpatské Rusi jsou tedy nánosy písčité, hlinité až jílnaté, při Tise namnoze močálovité. Celkem vzato dávají rolníku dobrou půdu, na které se daří pšenice, kukuřice i ostatní plodiny hospodářské. V rovině jsou pěkné ovocné sady, ano i vinice, jež vystupují po jižních svazích menších kopců.

Cenné nerosty se v rovině nevyskytují. Jen v okolí Beregsázu před časem dolovali přistěhovalí Sasové na úpatí sopečných vrchů na zlato. Také v některých řekách se rýžovalo zlato na př. u Tiačeva, Louky a Körtvelyas ještě ve století 18., ale pro malou výnosnost rýžování zaniklo.

a) *Uhlí:*

V malých pánvích mezi sopečnými vrchy se nalézá uhlí a lignit, nedobývá se však doposud nikde. Vychází obyčejně ve slabých vrstvách při potocích a zářezech strží. Bylo by potřeba, aby povolaní odborníci tyto výskyty náležitě prozkoumali, aby se zjistilo pokusnými vrtbami, v jakém množství je uhlí uloženo a bude-li se jeho dobývání vypláceti.

Flece lignitu bývají často pokryty sopečnými tuffy a lignit ve styku s nimi bývá proniknut žlutohnědým opálem, který vznikl rozkladem sopečných vyvřelin a lignit impregnoval. U Vyš. Německé v' župě užhorodské zjistilo ředitelství státních lesů zkušebným kopáním vrstvu lignitu 4—5 m mocnou. Do jam však vnikla voda, tak že pokusné práce dočasně musely býti zastaveny. Kromě toho známa jsou naleziště lignitu i lesklého drobivého uhlí hnědého u Lehovce v župě užhorodské, u Berega, Rakoně a Krivé v župě beregsázské, u Bukovinky a Skotarské v župě munkáčské. Ve státní režii provádí se pokusné kutání u Dovhy a Žárně v župě marmarošské.

b) *Rudy:*

Z rud nejhojněji vyskytá se ruda železná. Dobývala se v malém množství ve druhé polovině 19. století na různých místech a byla spracována v primitivních železárnách, které pro nedostatek rudy zanikly. Tak zanikla železárna v Turja Remete a v Antalovcích.

Staré železné doly nalézají se u Andrášovce, Čertes, Antalovec, V. Lazů, Turja Remete, Dovhy, Rókamező, Gyertyánligetu, Fejérpataku a Kobolapoljany.

Dnes pracuje pouze železárna v Dovze.

c) *Petrolej:*

Dle úsudku odborníků jsou v Podkarpatské Rusi mnohoslibnými výskyty petroleje u Luhu v údolí řeky Uže nedaleko Užoku

a u Jasiné při horním toku řeky Tisy v župě marmarošské, obě místa poblíže hranice haličské. U Luhu navrtáno již r. 1870 pět vrteb do hloubky 19—70 m, bylo vydobyto 120 q nafty, ale r. 1874 kutací práce byly zastaveny. R. 1881 americká společnost provedla 2 vrtby, asi ve hloubce 500 m ulomen vrták a dále nepokračováno.

V létech 1896 a 1898 až 1902 vrtala perečínská továrna v Luhu na 4 místech. Vrtba Anna 420 m hluboká dávala denně 5 sudů nafty, které celkem vyčerpáno 1.100 q. Vrtba Török v hloubce 453 m dávala denně 4 hl nafty, vrtáno až do 725 m, pro malý průměr vrtné díry další vrtání bylo zastaveno. Vrtba Lydia dávala ve hloubce 230 m 5 hl nafty denně, vrtání zastaveno ve hloubce 425 m. Vrtba Akna v prvním horizontě ve hloubce 215 m dala 286·5 hl nafty, vrtalo se do hloubky 725 m.

Sporem o investiční náklady s kreditní uherskou bankou všechny práce byly přerušeny. Z otevřených děr dodnes nafta vyvěrá a domácím obyvatelstvem je používána ke svícení.

Geologická stavba naftonosného terrainu v Podkarpatské Rusi je podobná jako v sousední Haliči. Dle názorů odborníků je vlastní ložisko naftové pod pestrými jíly v pyritonosných pískovcích, které se rovnají obzoru pravé haličské ropianky, t. j. svrchní křídě a jsou pravděpodobně uloženy hlouběji a svrchu uvedenými vrtbami nebyly dosud dostiženy. Na výskyt petroleje poukazují i některé přirozené výrony naftové, na př. naftové skvrny objevují se občas na vodní hladině řeky Uže nad Užhorodem i v Užhorodě. Nafta uniká z hlubin podél trhlin prostupujících vrstvy starších třetihor. Jiný zjev potvrzující domněnku o výskytu petroleje jsou methanové plyny, jež vystupují ze studně se slanou vodou u Dorobratové asi 20 km severně od Beregsázu. Pokusnými vrtbami bude třeba zjistiti, zda domněnky tyto jsou správné. Dosavadní vrtby jsou příliš mělké u porovnání s vrtbami boryslavskými v Haliči, z nichž mnohé dosahují hloubky 1200—1400 m.

d) *Minerální vody a lázně:*

Na obvodě sopečných vyvřelin jako poslední známky někdejší veliké činnosti vulkanické vyvěrají četné *minerální prameny*. Jsou to jednak železité kyselky, vody sírné i slané ano i prameny jodové. Nejbohatší minerálními vodami je župa marmarošská. V 98 obcích je 234 známých pramenů mimo jiné méně známé. V bývalé župě beregské, nynější munkačské a beregsázské napočítáno přes 30 známých pramenů a v župě užhorodské jest asi 10 pramenů léčivých. Většina těchto pramenů není využita. Jen několik málo jest jich přeměněno v léčebné lázně místního významu, ač mnohé z nich nacházejí se v rozkošných zákoutích nádherné přírody s velmi příznivými poměry klimatickými. Doufejme, že vybudováním komunikací a podnikavostí našich lidí podaří se časem svésti proud našich i zahraničních turistů aspoň do nejvýznačnějších, dnes skorem zapomenutých lázní. Příliv turistů i delší dobu tu usedlých letních a lázeň-

ských hostí znamenitě přispěje i k blahobytu zdejšího obyvatelstva.

Připojujeme abecední přehled lázní v Podkarpatské Rusi:

Akna Slatina (=Marmarošská Solotvina), koupele ve slané vodě při státních dolech na kamennou sůl v župě marmarošské.

Alžbětin pramen, ž. munkáčská, nedaleko železniční stanice Svaljavy na trati Báťu-Lavočné. Alkalická kyselka, obsahující 2·89 g dvojuhličitanu sodného a 356 cm³ volné kyseliny uhličité.

Borkut, ž. marmarošská.

Dernó, ž. užhorodská, záp. od Seredné, nedaleko N. Slatiny. Malé klimatické lázně s koupelemi.

Gyertyanliget, ž. munkáčská, blíže žel. st. Svaljavy, 230 m n. m. Znamenitá klimatická letní stanice s vodoléčebným ústavem s alkalickým zřídlem Štěpánčiným (2·48 g dvojuhličitanu sodného a 899·48 cm³ volné kyseliny uhličité při teplotě 8° C) a s mocným pramenem vody alkalicko-železité. Ve výborně pěstěném parku nacházejí se 4 hostinné domy s 84 byty a zvláštní ústav mléčný a syrovátkový. Vše jest majetkem býv. hr. E. Schönborna.

Ivanyi, ž. munkáčská, nedaleko Munkáče v rovině. Železité lázně místního významu.

Ligetke, ž. beregsázská. Malé klimatické lázně s koupelemi.

Lobogo, ž. užhorodská nedaleko Munkáče. Skvostné železité kyselky, prostinké zařízení lázeňské.

Nagy Tarna, bývala ž. ugočská, v lesnaté horské krajině, má 2 prameny železitých kyselek s jednoduchým zařízením lázeňským.

Olena (Olenya), ž. munkáčská, nedaleko Poleny a Svaljavy na dráze Báťu-Lavočné. Má znamenitý pramen alkalické kyselky železité (9·43 g dvojuhličitanu sodného, 0·08 g dvojuhličitanu železnatého a 890 cm³ volné kyseliny uhličité při telpotě 8° C), je oblíbenou dietetickou vodou v sousední župě užhorodské. Majetek býv. hr. E. Schönborna.

Panonia slove exportní pramen alkalické kyselky, vyvěrající v ž. munkáčské blíže Soločína, náleží rovněž Schönbornovi.

Pavlovy lázně (Pávelsós fürdö), ž. marmarošská, záp. od Marmarošské Sihoti, solné prameny.

Polena, ž. munkáčská, opodál železn. st. Svaljavy, na dráze Báťu-Lavočné, 237 m n. m. Výtečná exportní, pečlivě zachycená alkalická kyselka (s 9·10 g dvojuhličitanu sodnatého a 1154 cm³ volné kyseliny uhličité), náleží rovněž Schönbornovi.

Plosko, ž. munkáčská, nedaleko Poleny a Svaljavy, pramen alkalické kyselky železité (s 5·87 g dvojuhličitanu sodného a 1209 cm³ volné kyseliny uhličité). Majetek Schönbornův.

Rahovo, ž. marmarošská, v rozkošném údolí horní Tisy.

Róna, ž. užhorodská, východně od Perečína, nedaleko Turja Remete. Železité prameny.

Svaljava, ž. munkáčská, alkalická kyselka (s 8·45 g dvojuhličitanu sodného a 2557 cm³ volné kyseliny uhličité). Náleží Schönbornovi.

Székély Füred, ž. munkáčská, blíže Munkáče, v krásné krajině při dráze Báťu-Lavočné. Železité kyselky s prostým lázeňským zařízením.

Užhorod, hlavní město Podkarpatské Rusi, má špatně zařízené železité lázně na městském nábřeží pobočného ramene řeky Už.

Užok, ž. užhorodská, na samé hranici haličské, stanice dráhy Čap-Užok-Sianky ve velkolepé horské scenerii 563 m n. m. Při břehu ř. Už vyvěrá několik pramenů alkalicko-zemitých kyselek s prameny: Herkules, Berzsényi, Béla, Laszló. Při nich byly 2 lázeňské domy s 28 kabinami, opodál na návrší stál vodoléčebný ústav s velkou síní pro švédskou gymnastiku a 5 vill s 60 pokoji. Vojnou bylo vše zničeno, dnes trčí tu zbořeniny a holé zdi. Jen skupina stromů a kašna s gigantem, ubíjejícím kyjem trojhlavou saň, označuje místo lázeňského parku.

Zanyka (Záňka), ž. munkáčská, ve velkolepém horském kraji, stanice dráhy Báťu-Lavočné. Železité lázně místního významu.

e) *Státní solné doly v Marmarošské Solotvině* (= Akna Slatině):

V župě marmarošské jsou jediné doly na kamennou sůl v republice Československé. Solné ložisko je tak vydatné, že by mohlo zásobiti solí celou naši republiku, kdyby doprava do nejzápadnější její části ji příliš nezdražovala.

Solné doly v Marmarošské Solotvině jsou prastaré. Nalezené tam kamenné a bronzové náčiní a nástroje při odkrývacích pracech dokazují, že již v praehistorické době člověk tu dobýval sůl. Také v nejstarších dobách historických zde byla sůl těžena. Název pohoří a později i celé župy pochází od Řeků. Jménem »Marmaros« (= leský) označeny vysoké hřbety marmarošské, jež po značnou část roku, pokryty sněhem, lesknou se a jsou za jasných dnů daleko viditelny ze širé roviny uherské z několika jižněji ležících žup. Římany byl název přeměněn na Marmarus; pojmenování to přejali i Maďaři a upravili si je na Nagy Marmaros (Velký Marmaroš). Stáří dolování kamenné soli v Marmarošské Solotvině odhadují odborníci na 3.500 let. Potvrzují to mimo nalezené nástroje četné propadliny, znatelné na severozápadním svahu slatinské planiny.

Nynější solné báně leží na pravém břehu řeky Tisy proti městu Marmarošskému Sihoti, s jehož nádražím jsou spojeny železniční tratí asi 4 km dlouhou a mostem přes Tisu. Od břehu Tisy jsou vzdáleny asi 3 km a leží 293 m n. m.

Systematické dobývání soli v těchto místech započalo teprve r. 1778, kdy založena jáma Christina. R. 1781 otevřena jáma Vojtěch, r. 1789 jáma Mikuláš, jež r. 1790 byla spojena s jámou Kunigunda. Všechny tyto jámy jsou dnes zasypány. Nejmohutnějším dojmem působí pohled na propadlinu šachty Kunigunda, jež se sřítila r. 1906 a dnes se na jejím místě otevírá jáma jako obrovský

kotel o průměru asi 100 m a hloubce asi 60 m. Na jejím dně se leskne zelenavé jezírko, pokryté plovoucími trámci dříví, uvolněného ze šachetního pažení. Na okraji vody vyčnívají skaliska bílé, čisté i zašpiněné soli. Je vidět, že voda je plně nasycený roztok solný a proto balvany soli se v ní již nerozpouštějí. (Obr. 13.)

Dnes těží se jen v jámě Ludvíkově r. 1804 otevřené a v jámě Františkově, založené r. 1808. Na šachtě Františkově se nyní pracuje v hloubce 128 m. Prostor těžením uvolněný podobá se obrovskému dómu, na jehož dně se stále pracuje jako ve skále do hloubky. Dóm je 130 m dlouhý, 70 m široký, rozdělený jakoby ve 3 lodi a 78 m vysoký. Celá prostora je osvětlena elektricky. Dělníci osekávají sůl a lámou ji ve velikých kvádrech, jež pomocí železných klínů nebo i odstřelováním rozbíjejí na menší kusy. Ty se nakládají na vozíky a vyvážejí na povrch.

V nejvyšším patře, téměř u stropu dómu jsou kolem do kola dřevěné galerie. Pohled s galerie dolů do osvětleného dómu, na jehož dně se hemží pracující horníci, je úchvatný. Na třpytících se čerstvě otesaných plochách solných stěn je viděti uvrstvení soli. Sůl je čistá, jemně až hrubě zrnitá, jen místy je mírně znečistěna jílem. Té se používá jako soli dobytčí neb průmyslové.

Skutečná mocnost ložiska do hloubky dosud není zjištěna. Při důlních stavbách proniknuto do hloubky 300 m stále v čisté soli, předpokládaného pískovcového podkladu nebylo dosaženo. Solné ložisko je 2160 m dlouhé a 1700 m široké, zaujímá tudíž plochu 3,672.000 m².

Ročně se těží přes ½ mil. q kamenné soli a těžbu by bylo možno libovolně zvýšiti, kdyby železná dráha za nynějších neurovnaných poměrů byla v stavu větší množství dobyté soli denně odpraviti. Největší nevýhodou dolů slatinských jest, že hlavní trať železniční jde po levém břehu řeky Tisy po území rumunském z Marmarošské Sihoti až do stanice Terešvy (t. j. 17 km), ležící již na území československém.

Uložení vrstev v dolech slatinských je následující: V podloží pod kamennou solí předpokládá se třetihorní pískovec, nadloží tvoří vodu nepropouštějící modrošedý jíl zvaný »pallag« o mocnosti 17 až 35 m, nad ním je vrstva diluviálního štěrku a písku 15—38 m mocná, jinde spočívá na jílu hlína a poblíže sopečných vyvřelin i andesitové tuffy. Nadložní vrstvy jílu bývají místy proniknuty jemným pískem. Sůl v ložisku jest jemnozrnná až hrubozrnná, velmi čistá, často pěkně uvrstvená, nejlepší byla na propadlé šachtě Kunigundě. Znečištění obnáší pouze 0·2 až 0·4%. Kusová sůl z šachty vyvezená se nakládá přímo do vagonů anebo se mele a jemně rozmělněná v pytlích odesílá. Poněvadž však mlýny, ve kterých až dosud byla veškerá sůl rozemílána, nalézají se na levém břehu Tisy v Sigetkamaře, která připadla Rumunům, bude nutno v nejbližší době vybudovati na území naší republiky moderní mlýny nové.

Když jsme v červnu převzali solné doly v Marmar. Solotvině, produkovaly denně 6 vagonů soli. Už v listopadu a prosinci stoupla denní produkce na 40 vagonů, nyní pak dle novinářských zpráv produkují denně 45 vag. Denní spotřeba soli v celé republice obnáší

Obr. 13. Propadlina šachty Kunigunda v čsl. stát. solných dolech v Marm. Solotvině. Na dně solné jezírko s plovoucím dřívím z pážení šachty, na levo při okraji balvany čisté soli. (Fotogr. inž. J. Váně.)

85 vag., která dalším zvýšením těžby zde i v solivarnách na Slovensku u Prešova snadno bude moci býti úplně kryta.

V solných dolech slatinských jsou obsáhlá opatření proti průvalu svrchní sladké vody, jež proniká trhlinami ve vrstvách jílu uloženého nad ložiskem kamenné soli a stále báně ohrožuje. Aby se nalezlo místo, odkud voda do šachty přichází, ženou se v jílu

šachtice a štoly a zachycená voda se odvádí do nádrže, z níž se elektrickými pumpami čerpá na povrch. Roční přítok této vody obnáší 50 až 60 tisíc m^3, voda pravděpodobně pochází z blízké Tisy.

Solná ložiska mimo doly ve Slatině se táhnou ve vrstvách mladších třetihor od Szacza na úpatí hory Pietropol od jihovýchodní hranice župy marmarošské údolím řeky Izy a hlavním údolím Tisy po pravém jejím břehu na severovýchod až k Hustu v pásu 15 až 23 km širokém. Tu pak je pás kamenosolných vrstev přerušen vyvřelinami andesitovými. Pravděpodobně však solná ložiska pokračují dále na západ do župy beregsázské, munkáčské i užhorodské, jak četné solné prameny na různých místech v těchto župách vyvěrající dokazují (Dorobratová, Negrová, Dovha, Sola a mn. j.), ba možno je uvésti v souvislost s ložisky kamenné soli ve východním Slovensku v Solnohradě u Prešova, kde jsou státní solivárny, těžící z tamnějších slaných pramenů denně asi 3 vagony čisté pískové soli.

f) *Hlíny a stavební kameny:*

V okolí Beregsázu Svaljavy, Perečína, Paseky, Bystré a Malmose jsou otevřeny lomy ve vápenci, jenž dává více méně dobré vápno pro místní potřebu. U Dubriniče (ž. užhorodská) je známé ložisko kaolinu, který před vojnou se vyvážel do Maďarska. Na mnoha místech v Podkarpatské Rusi dobývá se dobrá hrnčířská hlína, ze které domácím způsobem se vyrábí hrnčířské nádobí, často s pěknými vzory. K povznesení místního hrnčířství zřízena maďarskou vládou keramická škola v Užhorodě. V poslední době asi zásluhou pí. inspektorky Kožmínové, jež studuje lidové umění na Podkarpatské Rusi, se objevily ukázky úhledné lidové keramiky i v pražských výkladních skříních. Také cihlářské hlíny je v rovině Užhorodsko-Tisské dostatek.

U Beregsázu vyskytuje se mramor, jaspis a hnědý opál, jehož by bylo možno použíti k výrobě drobných, ozdobných předmětů. V župě marmarošské u lázní Borkut je známým naleziště t. zv. marmarošských diamantů. Jsou to malé, vtroušené, na obou pólech vyvinuté krystalky křišťálu, jež se z rozvětralé skalní drti hlavně po dešti vybírají. Cení se jako polodrahokamy.

Výborný stavební kámen dávají andesity a trachyty i jejich pevné tuffy, z nichž i nejvýznačnější budovy ve městech jsou provedeny (budova civilní správy v Užhorodě). Tmavý andesit otevřený ve velikých lomech u Radvanky pod Užhorodem používá se na hrubé kusové zdivo i zdivo kvádrové; vyleštěn podobá se švédskému syenitu a pod tímto názvem se zpracovává na pomníky. Jest také vhodným kamenem dlažebním i štěrkovacím.

Na různých místech Podkarpatské Rusi jsou otevřeny lomy, jež skytají stavební materiál na stavby železniční, silniční i na stavby četných mostů. Vůbec o kamenný stavební materiál v Podkarpatské

Rusi není nouze. I materiálu na umělé stavební kameny (písek, štěrk říční, sopečné tuffy, vápenec) je nadbytek.

Jak patrno jest i v půdě Podkarpatské Rusi uloženo mnoho cenných hmot, ale naleziště jejich většinou dnes ještě nejsou náležitě prozkoumána. Teprve po jich zjištění bude možno přikročiti k jich využitkování a vybudování příslušných odvětví průmyslových, jež přinesou materielní blahobyt chudobnému lidu podkarpatskému.

VIII. Zemědělství.

Zemědělství v Podkarpatské Rusi stojí daleko za zemědělstvím českým. Úroda nedosahuje poloviny poválečné úrody v Čechách. Zemědělství je v Podkarpatské Rusi teprve v plenkách a lid vždycky trpěl nedostatkem zemědělských produktů. Následkem světových převratů přiostřila se ještě bída a hlad není vzácným hostem v horách Karpatských.

Abychom si ujasnili příčinu nízké kultury v zemědělství a pochopili dnešní smutný stav, který není možno obratem ruky změniti a který bohužel potrvá ještě dosti dlouho, dlužno zmíniti se o hlavních činitelích zemědělské výroby.

1. Podnebí.

Pro zemědělství mají veliký význam klimatické poměry krajiny. Vodními srážkami, teplem a světlem právě tak řídí se pěstování plodin, jako půdou. Ano, podnebí je rozhodujícím pro pěstování té které plodiny v zemědělství. Úroda v některém roce závisí mnohdy od jednoho, dvou dešťů. Celé oblasti, na př. Turkestan pro nedostatek vodních srážek, ač půda je veleúrodná a ač osvětlení i oteplení je výhodné pro pěstování hospodářských plodin, je v některých svých částech pouští, která umělým zavodněním se mění v pozemský ráj.

Tentýž význam jako vodní srážky, má i teplo a světlo. Vždyť každá hmota ústrojná je vlastně upoutaná energie tepelná, ve kterou spálením ji znovu můžeme přetvořiti. Bez světla právě tak jako bez tepla a vody je život v přírodě nemyslitelný.

V republice Československé průměr srážek vodních je pro zemědělce příznivý. Zřídka kdy je český rolník postižen suchými léty a proto nezná ani pravé neúrody.

Dle padesátiletého průměru činí roční průměr srážek vodních v Čechách 699 mm. Průměr pro Slovensko činí 730 mm. Přibližný roční průměr srážek vodních pro Podkarpatskou Rus mohl by býti odhadnut asi na 1000 mm. Má tedy Podkarpatská Rus ze všech zemí republiky nejvyšší roční průměr srážek vodních.

V zemích českých je nejchudší na srážky vodní jižní cíp Moravy u Břeclavy (450 mm), pak následují střední Čechy u Kralup a Slaného (470 mm). Nejméně srážek na Slovensku padá u Píšťan a Trnavy (500 mm), v Podkarpatské Rusi u Čapu (700 mm). (Diagram 6.)

Největší srážky vodní mají lesnaté kraje horské. V Čechách Krkonoše a Šumava 1000—2000 mm, na Slovensku vys. Tatry a hranice trenčínsko-slezská 1000—1200 mm, v Podkarpatské Rusi nejvyšší pohoří župy marmarošské má 1500—2000 mm ročních srážek vodních a je nejdeštivějším rayonem v republice.

Z přiložené mapy (dle A. Pallas nagy lexikona) nejlépe vynikne pestrost srážek vodních v Podkarpatské Rusi, která vzestupuje od jihozápadu na severovýchod od 700—2000 mm.

V rovině užhorodsko-tisské, v nadmořské výši 103—140 m, pohybuje se průměr od 700—800 mm. Tato rovina je vlastní žitnicí Podkarpatské Rusi.

V předhoří Karpat, v nadmořské výši 200—1000 m, pohybuje se průměr srážek od 800—1000 mm. Pás tento, zabírající střed župy užhorodské, severozápad ž. munkáčské, východ ž. beregsázské a jih župy marmarošské, vyniká jižními sklony porostlými sady a vinicemi zvlášť ve své jihozápadní polovině (s 800 mm), kdežto v severovýchodní části hlavně v okolí Svaljavy a Verecké převládají pastviny a lesy.

V nadmořské výši 1000—1500 m je průměr srážek 1000-1200 mm t. j. sever župy užhorodské, východní hranice župy munkáčské a střední pás župy marmarošské, počínajíc od hranice haličské k Dolze a Rahovu. Kraj tento je lesnatý, místy s horskými pastvinami t. zv. poloninami. (Viz tabulku na str. 55. a mapu č. 2.)

Srážky vodní v rovině užhorodské jsou rozděleny na 152 dny a poněvadž jsou pravidelně největší v březnu, horkém červnu a na podzim v září a říjnu, je toto rozdělení pro zemědělce příznivé. Nemalý význam pro vegetaci mají právě vydatné červnové deště, poněvadž horké léto podporuje vypařování vody a vysýchání půdy, jakož i transpiraci rostlin. Též jsou důležité deště jarní a podzimní v době setí.

Relativní vlhkost vzduchu v průměru za desítiletí 1901—1910 pohybuje se mezi 78—79%.

Bouří je v rovině málo (12—25 do roka), v horách více.

Větry v Podkarpatské Rusi nejsou silné 1·6—2·3), neboť proti nim je celé území dobře chráněno od severu, východu i západu Karpatami. Jih je otevřen teplému vánku. Převládá však vítr severní, severo- a jiho-východní.

Maximální teplota v Podkarpatské Rusi činí (v rovině) + 35° C, minimální —22·1° C, a průměrná roční + 9·3° C.

Svou průměrnou roční teplotou vyrovná se tedy rovina užhorodsko-tisská rovině považské a podunajské (9—10° C), kdežto v jižním cípu Moravy máme průměr 8·3—8·9° C a v Polabí 8·3 až 8·5° C.

MNOŽSTVÍ ROČNÍCH VODNÍCH SRÁŽEK

Diagram 6.

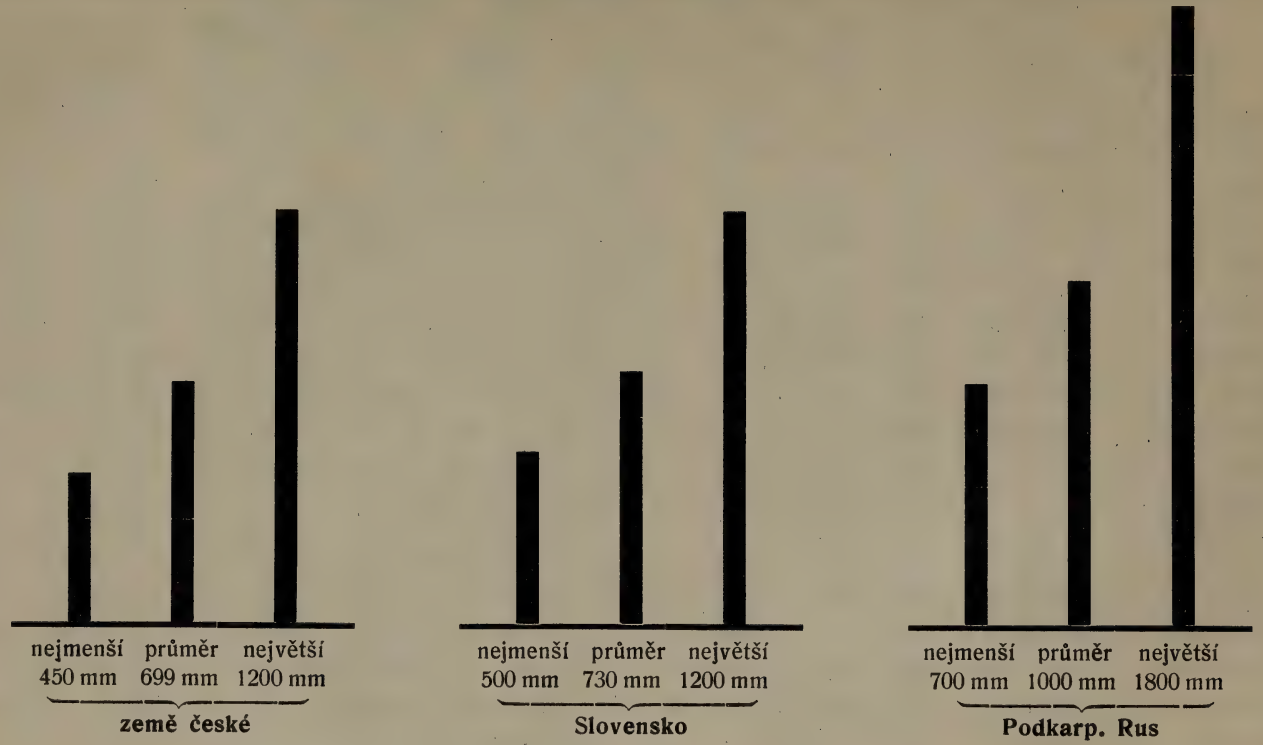

Tabulka srážek vodních dle meteorologické stanice v Užhorodě.

(: λ 39° 48', φ = 48° 36', 132·0 m nad mořem, dle magyar statistikai évkönyv XXII. 1914.):

Měsíc a rok	průměrný tlak vzduchu v mm	průměrná teplota v °C	maximální teplota v °C	minimální teplota v °C	vlhkost vzduchu v %	dní deštivých	sněhových	s krupobitím	s bouřkou	úhrnné srážky vodní	maximum srážek	Směr větru								Síla větru
												S	SV	V	JV	J	JZ	Z	SZ	
Leden	752·8	-6·1	2·0	—17·6	77	6	6	—	—	24	11	58	8	1	17	3	1	1	4	1·4
Únor	754·1	-3·0	14·0	—18·3	86	5	3	—	—	16	8	41	1	1	16	5	2	6	12	1·2
Březen	745·1	5·5	15·7	— 4·4	78	18	1	—	—	110	16	25	2	0	34	6	6	5	15	1·7
Duben	752·1	11·6	25·3	— 0·4	62	6	—	—	2	16	5	39	1	1	11	8	2	11	17	1·7
Květen	749·9	15·5	26·9	0·0	76	9	—	—	1	47	16	28	4	1	20	12	7	2	18	1·8
Červen	747·3	18·6	28·3	4·4	76	16	—	3	12	144	33	40	5	1	5	5	9	4	21	1·5
Červenec	746·9	20·3	32·5	8·4	76	12	—	—	9	67	14	40	2	1	10	7	16	4	13	1·4
Srpen	750·9	19·3	30·0	7·2	71	5	—	—	3	27	11	48	5	0	6	4	5	6	19	1·6
Září	750·3	13·5	28·0	3·2	79	14	—	—	—	133	47	47	2	0	17	4	7	4	9	1·4
Říjen	750·7	9·1	19·0	1·3	86	17	—	—	—	79	29	56	3	0	22	3	1	0	8	1·3
Listopad	750·5	3·0	16·1	— 9·9	78	6	1	—	—	8	3	57	0	1	20	2	1	3	4	1·5
Prosinec	752·0	3·3	10·0	— 4·7	85	16	1	—	—	54	15	28	2	0	44	6	4	4	5	1·2
1914 r.	750·2	9·2	32·5	—18·3	78	130	12	3	27	725	47	507	35	7	222	65	61	50	145	1·5
1913 r.	750·7	9·2	31·2	—17·3	79	162	40	3	26	932	65	428	61	28	247	95	52	43	141	1·6
1912 r.	749·8	8·7	31·3	—21·0	78	190	36	4	23	1069	64	370	138	5	222	48	81	9	225	1·6
1906—1910 . . .	750·0	9·5	35·0	—21·5	78	149	42	3	25	741	57	192	307	38	323	71	32	31	100	1·6
1901—1905 . . .	749·9	9·3	35·4	—22·8	79	154	37	3	12	710	65	125	419	65	203	105	48	31	93	2·3
normálně	750·0	9·3	—	—	77	—	—	—	—	772	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Průměrná teplota v červenci pohybuje se v jižní polovině Podkarpatské Rusi mezi 20—21° C, v severní polovici mezi 19—20° C. V lednu není též velikého rozdílu, na jihu rovná se průměr — 2° až — 3° C, na severu —3° až —4° C. Není tedy zima příliš krutá, ani léto nesnesitelné, ač rozpětí obnáší 57·1° C i více.

Vegetační doba je v rovině Užhorodsko-Tisské dlouhá a můžeme ji směle odhadnouti na 240 dní. Průměrná teplota v měsíci březnu z r. 1914 činí + 5·5°, v červenci dochází do + 20·3° C a klesá v říjnu na + 9·1° C.

V rovině jarní setí začíná počátkem března, podzimní hlavní setba spadá na říjen. Ve vyšších horských polohách je vegetační doba kratší. Začíná dubnem a končí v polovici října.

Rozdíl průměrné teploty na př. v červenci není veliký mezi rovinou a hlavními horskými údolími, vesměs k jihu obrácenými. Proto setkáváme se na př. s kukuřicí nad Vel. Bereznou t. j. v údolí řeky Uže nedaleko hranice haličské, ale v tomtéž kraji, v nedalekém Užoku (900 m nad mořem) na políčkách horských sotva dozrává oves, ozim se tam vůbec neseje. Průměrná roční teplota na horách činí + 4° až + 5° C. Údolí a jižní svahy předhoří rovnají se svou průměrnou roční teplotou rovině Užhorodsko-Tisské.

Tabulka

znázorňující průměrnou teplotu a průměr srážek vodních dle jednotlivých meteorologických stanic v Podkarp. Rusi.

Jméno stanice	Roční průměr srážek vodních v mm	Průměrná teplota °C					maximální rozpětí
		roční	maximální	minimální	v lednu	v červenci	
Užhorod	772	+ 9·3	+ 35·0	— 22·1	— 2·0	+ 20·3	57·1
Munkáč	854	+ 11·7	+ 34·4	— 19·9	— 1·2	+ 20·9	54·3
Svaljava	966	+ 8·6	+ 37·2	— 27·2	— 3·6	+ 20·1	64·4
N. Verecké . . .	993	+ 7·0	+ 34·0	— 24·4	— 5·0	+ 16·8	58·4
Marm. Sihoť . .	920	+ 9·0	+ 33·6	— 18·0	— 3·2	+ 22·0	51·6
V. Kamenice*) .	1064	—	—	—	—	—	—
Stavňa	1195	—	—	—	—	—	—
Ruská Mokrá . .	1421	—	—	—	—	—	—
Kobolecká Poljana	1231	+ 7·8	—	—	— 4·0	+ 18·0	—

Osvětlení i oteplení je k vývinu rostlinstva v Podkarpatské Rusi, vzhledem k jasnosti oblohy, délce doby osvětlení, zvlášť v rovině, příznivé.

Celkem vzato je podnebí v Podkarpatské Rusi příznivější pro zemědělce než v zemích českých.

*) Chybí podrobné údaje.

2. Půda.

Blahobyt každého zemědělského státu závisí od: a) rozlohy, b) jakosti a c) obdělání půdy.

a) *Rozloha:*

Čím větší jest rozloha půdy, tím stát je poměrně méně zalidněn a produkty zemědělské spíše obyvatelstvo uživí.

Porovnáme-li rozlohu půdy s počtem obyvatelstva, je situace pro obyvatelstvo Podkarpatské Rusi příznivější než v zemích českých, připadá totiž v Podkarpatské Rusi na jednu osobu asi 2 ha rozlohy; kdežto v zemích českých pouze 0·78 ha. (Diagram 7.)

Je tedy poměrně k počtu obyvatelstva v Podkarpatské Rusi více půdy než u nás.

Podkarpatská Rus svou rozlohou je asi ½ Moravy. Morava však živí pětkrát tolik lidí jako Podkarpatská Rus a lid na Moravě žije v blahobytu, nezná bídy. V Podkarpatské Rusi připadá na 1 km² 2½krát méně lidí než na Moravě a přece tito lidé žijí v bídě a nouzi.

b) *Jakost a druh půdy.*

Velká část území, aspoň ¾, jest hornatá. Hory pro zemědělce jsou tvrdým oříškem! Rolník zdejší se sice snaží bojovati s přírodou o svou existenci i na horách přes 1000 m vysokých, hledí obdělávati svá políčka, na nichž pěstuje oves, brambory a jarní žito, ale s malým úspěchem.

Jen v údolích horských bystřin je práce zemědělcova úrodou poněkud lépe odměněna.

Pouze nepatrná část území jihozápadní Podkarpatské Rusi, asi ¼ z veškeré rozlohy, je rovina Užhorodsko-Tisská, která úzkými údolími hlavních přítoků Tisy vniká na sever mezi hory.

Jak již výše řečeno, je rovina tato náplav alluviální, hlinitopísčitý, skýtající dobrou úrodu. Avšak následkem neregulovanosti řek, přílivu jarní sněhové, horské vody bývá často zaplavována. Zavodňování toto zdržuje jarní setí, zkracuje vegetační dobu, ničí ozimy a tak snižuje úrodu polí. Kromě toho celá rovina nemůže být obdělávána a hojně půdy leží ladem jako kyselá, málo hodnotná pastviska, odvodněním jichž by se získalo hojné množství půdy pod pluh a tak zvětšila by se plocha osevná i úroda.

Zavodňování bude možno zabrániti umělým zadržením horské vody v údolích a ničivou sílu její pomocí elektřiny převésti v užitečnou sílu.

Velká část roviny Užhorodsko-Tisské je močálovitá, jen nedostatečně primitivními kanály odvodněná.

S jedné strany hory, s druhé močálovitá rovina a tak orná půda je stlačena na minimum, proto, nehledě na menší zalidnění Podkarpatské Rusi, připadá ve skutečnosti na jednu osobu právě tolik orné půdy, jako v hustě zalidněných zemích českých, totiž 0·4 ha orné půdy. (Diagram 8.)

NA 1 OSOBU PŘIPADÁ V JEDNOTLIVÝCH ZEMÍCH VEŠKERÉ PŮDY:

Diagram 7.

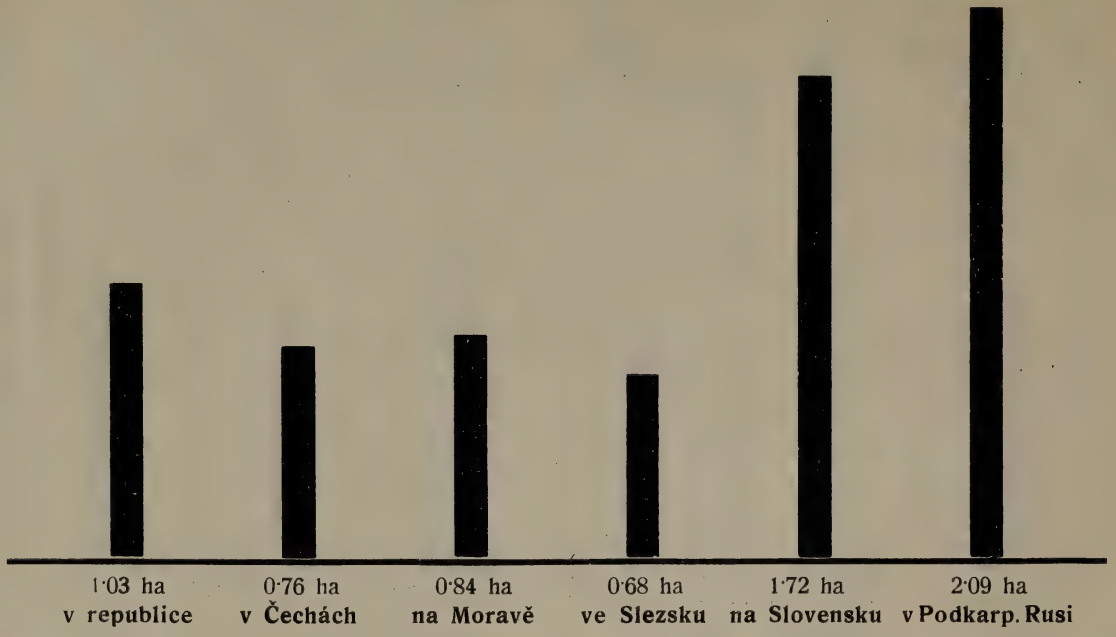

Tabulka

porovnávající druh půdy (procenticky) v zemích Českých a Podkarp. Rusi:

Druh půdy	v procentech	
	v zemích českých	v Podkarp. Rusi
oseté půdy	48·7	20·0
lesů	29·9	48·3
luk a pastvin*) . . .	14·8	27·9
vinic	0·1	0·3
zahrad	1·2	0·9

Z této tabulky jasně vysvítá jak malé % je v Podkarpatské Rusi orné půdy. V zemích českých převládá polní hospodářství, v Podkarpatské Rusi lesní a pastvinářské, což svědčí o velké extensivnosti.

Poněvadž připadá přece vzhledem k malému zalidnění v Podkarpatské Rusi právě tolik orné půdy na jednu osobu jako v zemích českých a poněvadž jakost této půdy není horší než v Čechách a klimatické poměry jsou příznivější než v Čechách, měl by zdejší rolník vyrobiti poměrně na své půdě tolik jako rolník český.

Zde však je kámen úrazu, neboť rolník v Podkarpatské Rusi není schopen vyrobiti za stejných podmínek tolik jako rolník český.

c) *Obdělávání půdy:*

Rolník podkarpatoruský obdělává půdu velmi špatně. Příčinu dlužno hledati v nízké úrovni jeho vzdělání, neboť poptávka po zemědělských produktech, jež bývá vzpruhou k intensivnějšímu hospodaření, byla zde i před vojnou veliká. Obyvatelstvu v Padkarp. Rusi nedostávalo se nikdy chleba a muselo si jej vždycky vydělávati v rovině uherské. Ač tedy cítil se vždy ve zdejším kraji nedostatek chlebovin, jejichž úroda nebyla snad ničena živelními pohromami, neboť pohromy krupobitím způsobované nepřesahují poměrné škody v zemích českých, saranče, můra osenní, ani jiní škůdci, pustošící celé kraje, se tu ve zhoubném množství nevyskytují, pouze hraboši působí někdy katastrofálně, neboť na pastvinách i bukových lesích se hojně rozmnožují, ač tedy hlásil se často nepříjemný »host« — hlad, přece Podkarpatská Rus nebyla schopna vyrobiti tolik, aby to postačilo k výživě všeho obyvatelstva.

3. Zemědělec.

Zemědělec v Podkarpatské Rusi je bez vzdělání povšechného, o odborném ani nemluvě. Rusínský zemědělec je analfabet, zotročený bývalým maďarským notářem, orthodoxním židem a pomaďarštělým knězem i učitelem.

*) Do pastvin zahrnuli jsme stálé a lesní pastviny, úhor i louky.

NA 1 OSOBU PŘIPADÁ V JEDNOTLIVÝCH ZEMÍCH ORNÉ PŮDY:

Diagram 8

Ještě do r. 1920 udržely se zbytky roboty v podobě desátků, »kobliny« a »rokoviny«, které musel rolník odváděti neb odpracovati svým uniatským kněžím i učitelům. Obděláváním půdy statkářské »na část« úrody je vyssáván a proto nemůžeme se diviti, že i svá vlastní pole zanedbává, že je neumí správně obdělati a proto trpí často i hlad.

Rolník v Podkarpatské Rusi nemá a nikdy neměl vzoru, kterým by se řídil, neměl ve svém sousedství vzorných velkostatků, ani vzorných hospodářství školních, od kterých by se naučil lepšímu způsobu hospodaření.

Také význam postupu osevního je mu neznám a tak často seje tutéž plodinu na jednom místě po několik let za sebou, čímž výnos klesá. Ale ani statkář nepřidržuje se pravidelně nějakého postupu osevního. Hospodaří loupežným způsobem, půda se vymrskává, správně nehnojí, racionelně neobdělává. Zemědělec nezná podmítky strnišť, orby na zimu, užívání umělých hnojiv, setí řádkového, užívání modernich strojů, zušlechtěného osiva, neumí zacházeti s mrvou chlévskou, nemá řádných hnojišť, chlévů, odpadů a jímek na močůvku, nemá stodol, sýpek, nezná odvodnění pozemků, meliorací pastvin, zavodnění luk a pod.

Zemědělec podkarpatoruský dosud úhoří, přidržuje se pastevnictví, extensivního polaření a proto získává z půdy daleko méně, než rolník český.

Ačkoli podmínky klimatické i půdní jsou velmi příznivé, vyrobí průměrně dvakrát až třikrát méně z jednoho hektaru, než rolník český!

Průměrná poválečná úroda v zemích českých činí u obilnin z 1 ha 12—15 q zrní, kdežto v Podkarpatské Rusi 5—6 q. (Diagram 9.)

Příčinu dlužno hledati ve špatném způsobu hospodaření resp. v nízké úrovni zdejšího zemědělského lidu.

Rolník v Podkarpatské Rusi je bez vzdělání, konservativní, nedůvěřivý k novotám a v zemědělství nejméně o 50—60 let za rolníkem českým.

K obdělávání půdy používá nejprimitivnějšího nářadí, často místo bran jen spleteného trní, místo řádného pluhu, dřevěného ruchadla, jezdí ještě na voze o dřevěných nápravách a plných kolech dřevěných, místo chomoutu užívá pro dobytek dvojitého jařma. (Viz obr. 14.) Stráně hnojí zřídka a to »košařením« (ovce zahání na noc do přenosné ohrady, kterou posunuje dál a dál až pohnojí celé pole). Horská políčka hlídá až do sklizně a hájí je oplocením i pálením ohně za noci, aby nebyla spustošena od divokých vepřů. Mlátí většinou cepem neb ruční mlátičkou bez vytřásadel. Jen v rovině mlátí často židovskou motorovou mlátičkou, za zapůjčení které židé r. 1920 odebírali od rolníka $^1/_{10}$ namláceného obilí, přirozeně prvotřídního. Tento způsob mlácení na »desátou část« je přímé okrádání rolníka!!

PŘEDVÁLEČNÝ VÝNOS JEDNOTLIVÝCH PLODIN z 1 ha v q: **Diagram 9.**

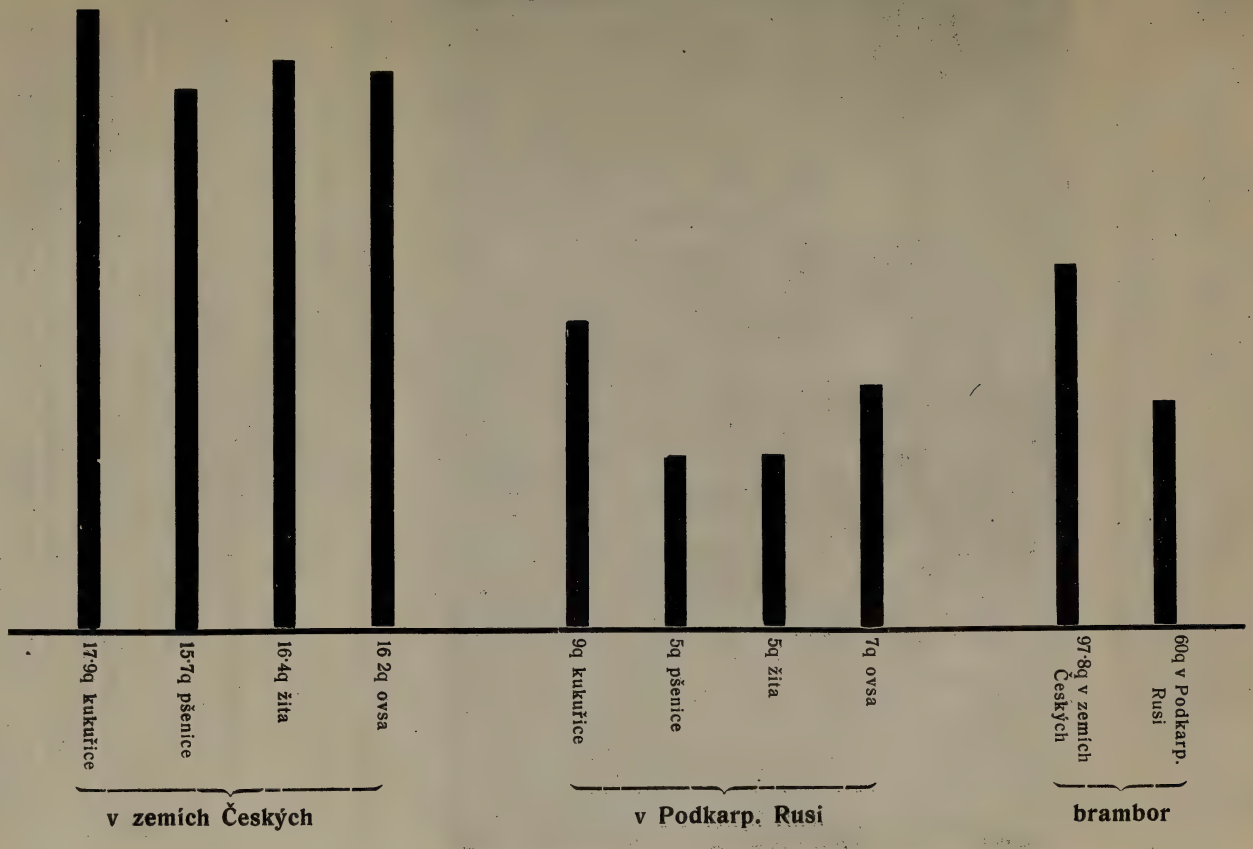

Obilní a lichevní úřady by měly proti němu vystoupiti! Kukuřici rolník odrhuje ručně. Jen na velkostatcích jsou v chodu žentourové drhlíky, specielní to mlátičky na kukuřici. Zrní mele na »rázovou mouku« v horských mlýnech, t. j. šrotuje pouze obilí a doma ručním sítem odděluje otruby.

Z těchto několika slov vidna nízká kulturní úroveň zdejšího rolníka oproti českému. O příčinách viz stať »sociální poměry«.

Obr. 14. Slovák z okolí Užhorodu se spřežením uherských, stepních volů ve dvojitém jařmu, k němuž mají voli přivázány rohy, aby při tahu drželi pěkně hlavu.

4. Polní hospodářství.

a) *Paleniště*):*

Zemědělství v Podkarpatské Rusi je vlastně v prvotním stadiu přechodném od pastevnictví k obdělávání půdy. Jsou tu ještě místy pralesy, které postupně zemědělec opanovává, t. j. kácí lesy, spaluje na místě chrastí a křoví, kmeny zpeněžuje jako palivo nebo stavební materiál. Z roští dělá t. zv. paleniště. Panenskou lesní půdu, pohnojenou popelem oře a osévá.

Takové oranice český rolník nezná. Mezi zbylé pařezy nemohl by zajeti s našimi hospodářskými stroji. Tu motyka zaměňuje pluh a spletené dohromady trní bránu.

*) Starý český výraz: zďár, žár.

Tato půda rodí po několik let. Při špatném obdělávání zarůstá pozvolna novým křovím, které rolník poznovu seseká a spálí a opět půdu osévá neb ji nechá na pastvinu, která zarůstá samorostlým lesem, avšak hlavně trním a jen pomalu porost ničený člověkem i dobytkem přechází v řídký les.

b) *Rozdělení veškeré půdy dle porostu:*

Skoro $^2/_3$ půdy připadá v Podkarpatské Rusi na půdu lesní. Podotknouti sluší, že $^1/_5$—$^1/_4$ lesní půdy jsou pastviny a senokosy, po jejichž odečtení zbývá na vlastní lesy 48·3%, t. j. skoro ½ veškeré rozlohy. Půda orná činí ¼ (25·86%), poněvadž však asi ¼ orné půdy se úhoří (23·26%), zbývá na osetou půdu pouze jedna pětina, veškeré rozlohy a poněvadž živelní pohromy ničí ročně asi 10% oseté půdy, klidí se ročně ne celých 200.000 ha čili $^1/_6$ veškeré rozlohy v Podkarpatské Rusi. Na vinice připadá 0·3%, na sady 0·9% a na stálé pastviny a louky 11·66%. Připočteme-li však k stálým pastvinám a lukám lesní pastviny, senokosy a úhor, zaujmou tyto druhé místo a osetá půda třetí místo, kdežto lesy zaujímají prvé místo.

V zemích českých je tomu právě naopak, prvé místo zaujímá orná půda, druhé lesy a třetí louky a pastviny. (Diagram 10.)

c) *Úhor:*

O pastvinách a lesích na jiném místě. Zde krátkou zmínku o úhoru.

V Podkarpatské Rusi $^1/_5$—¼ orné půdy se úhoří, strniště po žních se neoře, leží jeden, výminečně 2—3 roky ladem, zarůstá plevelem a slouží částečně za pastvinu neb senokos. U lepších zemědělců úhoří se 1 rok, pak se zoře, pohnojí a osévá ozimem.

Způsob úhoření byl před 50 lety obvyklý také v Čechách i na Moravě. Pokud se úhořilo u nás, neměli lidé také co jíst, ano, ani sám rolník se do syta nenajedl. Tento způsob polaření s úhorem vládne ještě v Podkarpatské Rusi a s ním drží se jeho průvodce — hlad.

Úhor je znamením extensivního hospodaření. V Podkarpatské Rusi činí 23%, v zemích českých pouze 1·4%. Dnes však i úhor v Čechách nenechá se ležeti ladem, nýbrž se celý rok obdělává a připravuje pro budoucí posev. Intensivní hospodářství české nezná vlastně úhoření, proto český rolník nezná také hladu.

d) *Obdělávání a výnos orné půdy:*

Náš rolník obdělává půdu přímo zahradnicky a nehledě na nedostatek mrvy chlévské a umělých hnojiv, dociluje i na poměrně chudých polích dobré úrody. V pečlivosti obdělávání půdy dovede našeho rolníka předstihnouti snad jen rolník čínský a japonský, kteří, jak jsme měli příležitost jako příslušníci českosl. legií v Rusku při svém návratu do vlasti pozorovati, obdělávají svá miniaturní políčka

Diagram 10.

PŘEHLED PLOCHY JEDNOTLIVÝCH DRUHŮ KULTURY:

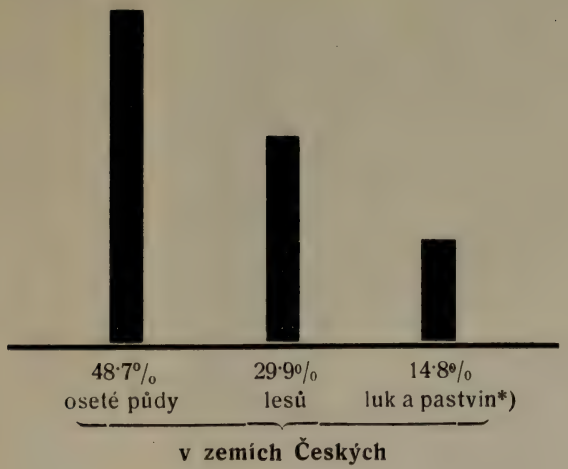

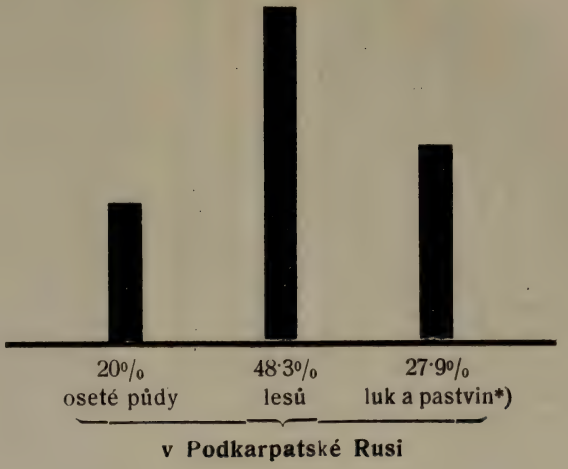

*) Do pastvin jsou zahrnuty pastviny stálé, lesní i úhor.

vesměs ručně. V Podkarpatské Rusi je pravý opak, ač obdělávání malých políček děje se také z valné části ručně, důsledek toho je špatný výnos, jak ukazují statistická čísla:

Předválečný výnos jednotlivých plodin z 1 ha v q.

země	kukuřice	pšenice	žito	oves	brambory
Dánsko	—	33·7	17·7	19·4	175·4
Čechy, Morava a Slezsko	17·9	15·7	16·4	16·2	97·8
Podkarp. Rus . . .	9·0	5·0	5·0	7·0	60·0

Statistická data pro Podkarpatskou Rus jsou jen přibližná (dle statistiky maďarské z r. 1914). Maďarská statistika souhlasí přibližně s úrodou posledních dvou let, ač letošního roku je v Podkarpatské Rusi úroda obilnin menší, za to u brambor větší.

e) *Rozdělení půdy oseté:*

Z pěstovaných plodin první místo zaujímá kukuřice, kterou osévá se asi 20%, druhé místo zaujímá oves 15—17%, třetí pšenice 15 až 17%, čtvrté brambory 10—14%.

Z těchto čtyřech hlavních plodin pěstuje se kukuřice a pšenice hlavně v rovině, ač brambory i oves tam zaujímají též významné místo, v horách pěstuje se oves a brambory, ozimy se ve vyšších polohách vůbec nesejí, kukuřice přirozeně na horách by nedozrála.

Ostatní plodiny jdou v sestupném pořádku za sebou: ozimé žito 5·2%, jeteliny 5·1%, vikev 1·8%, konopí 1%.

Dále přijde na řadu: jarní pšenice, jarní žito, krmná řepa, tabák, bob, ozimý ječmen, fasole, slunečnice, proso, tykve, len, řepka, mák i j.

f) *Kukuřice:*

Hlavní plodinou v Podkarpatské Rusi je tedy kukuřice. Čistou kulturu kukuřice najdeme zde však zřídka. Obyčejně nejen u rolníků, ale i na velkostatcích seje se mezi kukuřici i fasol, krmná tykev, slunečnice, ano i řepa krmná, případně i brambory.

V této směsi převládá ovšem kukuřice, která skýtá asi 8—10 q zrní z 1 ha.

Setí směsi má svou výhodu, ale i nevýhodu. Celková úroda se totiž zvyšuje, půda se lépe využije, ano obohacuje se dusíkem ze vzduchu, který poutají fasole, jako rostlina motýlokvětá a o nějž ochuzují půdu ostatní plodiny. Nevýhoda spočívá v tom, že rolník je plně odkázán na ruční obdělání. Vzhledem k zaostalosti kraje, v němž moderní stroje nevešly dosud v užívání, všechny okopaniny, mezi něž počítá se zde i tato obilnina (kukuřice), je nucen zemědělec

v Podkarpatské Rusi obdělávati všechny okopaniny ručně i na velkostatcích.

Z té příčiny zakořenil se na velkostatcích u okopanin, hlavně u bramborů, řepy a kukuřice zvyk, obdělávání úrody »na část«, neboť zdejší velkostatkáři svých deputátníků mají málo, půdy však mnoho, tak že nádenníci a akordní dělníci z okolí by ji nestačili obdělati. Jsou tedy odkázáni na saisonní dělnictvo horské, které obdělává půdu na část. Statkář při tom ničím neriskuje a nemá žádného vydání. Nevkládá tudíž statkář, po většině židovský, do půdy zbytečný peníz, který obrací raději v obchodě s daleko větším ziskem pro sebe.

Pro kukuřici oře se až na jaře. Kukuřice seje se na široko, neb pod motyku. Řádkového setí kukuřice zemědělec nezná. Sází-li kukuřici neb fasol či brambory pod motyku, nebývá to do řádků ani do čtverce (do hnízd), proto nemůže k obdělání použíti strojů a je odkázán na ruční okopání, které pravidelně provádí dvakrát.

S okopáním nepospíchá. Nechá plodinu dříve zarůsti plevelem, tak že potom kukuřici, která v pleveli slábne, sotva najde. Plevele bývá tolik, že ho motykou shrnuje na hromádky a pole takové vyhlíží z dálky jako krtinami poseté, jež je tak zakrývají, že vlastní plodinu po prvním okopání není ani viděti.

Znovu ponechá se kukuřice »pánubohu«. Až když dorůstá výše do kolen a zaroste opět hustě mladým plevelem, okopává se po druhé. Při druhém okopávání přehnilé a vyschlé hromádky plevele z prvního okopání přihrnují se ke stonkům kukuřice. Kukuřice potom se ponechá sobě, jen výminečně se potřetí okopává resp. přihrnuje se k ní půda, aby ji vítr nevyvrátil.

Po druhém okopání kukuřice je v nejbujnějším vzrůstu a je již s to spolu s meziplodinami udusiti nově vyrůstající plevel.

První ze směsky dozrává fasol. Již zelené lusky fasole se otrhávají a vaří se neb prodávají jako ranní zelenina na trzích, kamž hospodyně donáší též mléko, máslo, podmáslí, vajíčka, brynzu, kuřátka, zelené klasy kukuřičné, tykev jedlou a j.

Při trhání zelených lusek fasolí ulamují se spodní listy na slunečnici, aby »lépe nalila« zrno, a lámou se klasy kukuřičné, kdy zrno je ještě v mléčném stavu, vaří se ve slané vodě neb se pečou. Vařená neb pečená kukuřice v klasech je pochoutkou místního obyvatelstva a venkované často zahání jí nezvaného hosta — hlad.

Uzrálá kukuřice na podzim sežloutne a současně s dobýváním bramborů se sklízí.

Klasy se u malorolníků vylamují, svazují se lupeny do hromady a zavěšují se k vyschnutí nejčastěji na bidle na zápraží. U větších zemědělců a na velkostatcích očisťují se klasy od lupenů úplně a vynášejí se k usušení buď na půdy, kde rozkládají se v tenkou vrstvu, neb se skládají do zvláštních sýpek, laťových neb z prutů pletených to košů, asi 1 m širokých, 2—3 m vysokých, libovolné délky, s podlážkou asi 50 cm nad zemí a střechou, kde do jara vysýchají.

Nová kukuřice má totiž asi 30% vody, která do jara vysýchá na 12—15%. Nová kukuřice je vlhká, lehko se zapaří a pak se nehodí do mlýna. V době nedostatku vysouší se nová kukuřice na rychlo v pecích, aby se dala mleti.

Kukuřice je hlavní chlebovinou, oblíbenou zvlášť ve východní části Podkarpatské Rusi. V rovině Užhorodsko-Tisské používá se hojně k výkrmu prasat. Z kukuřice se vaří různá jídla a peče chléb, t. zv. »malaj«.

Po sklizni klasů kukuřičných seřezává se sláma, sbírá se krmná tykev a řepa.

Slamou krmí se dobytek, též se výminečně používá ku krytí střech.

g) *Oves:*

Oves je hlavní obilovinou resp. hlavní plodinou vůbec v horách. V rovině hraje podřadnou roli. Na velkostatcích, přidržujících se postupu osevního, zařazuje se na poslední místo.

Z předešlých statí vidno, jak špatně se půda v Podkarpatské Rusi obdělává a proto nemůžeme se diviti i nepatrnému výnosu ovsa, který dává okolo 7 q z 1 ha.

Pro oves oře se až na jaře, seje se rukou na široko, jen v rovině setkáváme se občas s řádkovým setím.

Oves zkrmuje se jednak koňmi, ale slouží též jako hlavní chlebovina horskému obyvatelstvu.

h) *Pšenice:*

Ozimá pšenice zaujímá třetí místo v pořadí obilnin. Osévá se jí asi o 1000 ha méně než ovsem. Seje se hlavně po úhoru, ano i po bramborách neb kukuřici (zvlášť v údolích horských). Pro pšenici se hnojí chlévskou mrvou. Jinak půda se připravuje právě tak špatně jako pro ostatní plodiny. Osivo nebývá řádně vyčištěno, ani se nemoří, a proto velkou škodu na pšenici činí sněť mazlavá. Úroda je nepatrná, pohybuje se průměrně okolo 5 q z 1 ha.

V horách se seje v nepatrném množství v údolích. V rovině zaujímá druhé místo. Pšeničný chléb je obvyklým jídlem v rovině, neboť žita se pěstuje málo, v horách je vzácností chléb vůbec.

ch) *Brambory:*

Brambory dle plochy osevné jsou na čtvrtém místě, dle kvanta úrody však zaujímají první místo. Brambory jsou hlavní stravou venkovského obyvatelstva, zvlášť horského.

Pro brambory oře se též až na jaře. Sázení i obdělání, jakož i sklizeň bramborů provádí se ručně, motykou.

Při sázení vykopávají se na příč líchy brázdy, obyčejně křivé, do kterých se sází celé brambory (drobné), nebyl-li hnůj zaorán, rozhazuje se trochu hnoje do těchto motykou vykopaných brázd a po zasázení brambor se motykou zakopají.

Podobně jako kukuřice, tak i brambory okopávají se dvakráte ručně. Vláčení a strojní obdělání brambor, jakož i vyorávání brambor je tu neznámo. Poslední není ani myslitelné, pro nerovnost příčných řádků.

Ruční obdělání, podobně jako u kukuřice, je drahé a zvyšuje se ještě o ruční vykopávání.

V horách hlad nutí Verchovince kliditi příliš záhy mladé brambory, čímž se sklizeň zmenšuje a nedostatek pro příští rok zvyšuje.

i) *Žito a ostatní obilniny:*

Pěstování žita i ostatních obilnin nepadá na váhu pro příliš nepatrnou plochu osevní. O obdělání půdy a úrodě bylo by nutno opakovati totéž, co řečeno výše.

j) *Konopí a len:*

Skoro každý rolník seje pro sebe kousek konopí a lnu. Domácím způsobem, známým ještě v některých krajích Čech, zpracují tyto plodiny na vlákno ženy a dívky. Předou a tkají domácí hrubé plátno, továren na zpracování konopí a lnu v Podkarpatské Rusi není vůbec.

k) *Fasole:*

Jak již při kukuřici pověděno, pěstuje se fasol velmi hojně a jest oblíbeným jídlem místního obyvatelstva. Fasol se na poli zřídka pěstuje v čisté kultuře, jen v zahrádkách. Nejčastěji se sází se slunečnicí mezi kukuřici ano i brambory. Fasol vaří se ještě zelená v luskách, uzrálá se vylupuje a vařená s kyselým zelím objevuje se na stole Rusínů po celou zimu, ovšem pokud zásoba vystačí.

l) *Slunečnice:*

Slunečnice se pěstuje zejména v rovině mezi kukuřicí. Ze semen slunečnice si rolníci lisují olej k maštění postních jídel.

m) *Tabák:*

V rovině se dobře daří dýmkový tabák. Osévá se jím přes 1000 ha půdy. Roční výroba činí asi 8000 q tabáku. Tabák dal by se pěstovati v daleko větší míře. Na zpracování tabáku je v Munkáči továrna.

n) *Zelenina:*

Pěstováním zeleniny se zabývají hlavně přistěhovalci bulharští, kteří zásobují města zeleninou, z níž první místo zaujímá hlávkové zelí, pak okurky, paprika, vodnaté melouny a jedlé tykve.

Pěstování zelí je rozšířeno hlavně v rovině poblíže řek, na polích nízko položených. Primitivním způsobem pomocí kola žentourem poháněného, se čerpá voda na pole osázené zeleninou.

o) *Jeteliny:*

V rovině a částečně v údolích hlavních řek je rozšířeno pěstování červeného jetele a vojtěšky. Vojtěšku pěstují jen někteří velkostatkáři. S červeným jetelem setkáváme se i u malorolnictva.

Pěstování jetele, jak možno předpokládati z výšeuvedeného, jest rovněž neracionelní. Jetel ponechává se pravidelně 3 léta, tak že poslední rok sklidí se jen plevel, neboť na zdejších zaplevelených, špatně kultivovaných polích dříve hyne a poskytuje menšího výnosu. Pravidelné zařazení jetelin do postupu osevního není rolníku v Podkarpatské Rusi známo.

5. Vinařství.

Vinice zaujímají 0·3% veškeré půdy čili 3492 ha. Průměrná úroda pohybuje se od 15—20 hl moštu z 1 ha. Letos odhaduje se úroda na 20 hl z 1 ha. Celková úroda činí asi 70.000 hl, což při ceně 10—15 Kč za 1 l činí 70—100 milionů korun.

Vinice nalézají se většinou v rukách drobných zemědělců v rovině a předhoří. Víno pěstuje se na jižních svazích kopců, hlavně v okrese beregsázském, kde je více než ½ všech vinic Podkarpatské Rusi v rukách maďarsko-židovských.

Dle množství vinic přichází na řadu po okresu beregsázském okres seredňanský, pak rosvigovský, sevljušský, užhorodský, munkáčský, mezökasoňský a poslední místo zaujímá iršavský.

Pěstují se především vína bílá a z nich opět moštová. Na stolní desertní vína připadá jen asi 20%, na moštová 80%. Z moštových 60% na Brecador a 20% na ostatní vína, a to: riesling vlašský a rýnský, furmint (tokaj), muškátové, dívčí hrozen a j.

Obchod vínem je plně v rukách židovských.

6. Ovocné sady.

Nemalý význam pro Podkarpatskou Rus mají sady a zahrady ovocné. Zahrady jsou převážně v těchže okresích jako vinice. Větší sady jsou v jihovýchodní části Podkarpatské Rusi, v údolí Tisy v okolí Hustu a Tiačeva. Avšak ve chráněných údolích větších řek, na př. v okresích: perečínském a berezňanském v župě užhorodské sady zasahují dosti daleko na sever, kdež ovocnými stromy jsou vysázena částečně údolí i nevysoké svahy.

Ve venkovských zahradách, zvláště krajích horských, jsou častým zjevem plané jabloně a slívky. Ojediněle stojí krásné plané stromy na rozsáhlých pastvinách (V. Bičkiv a Marmaroš. Solotvina). V krajích vinařských převládá opět slívka a ušlechtilé druhy jabloní. Plané višně bují v lesích, podobně i ostružina s malinou a lískovým ořechem skládají celé porosty. V krajích vinařských ojediněle se pěstují broskve, meruňky, vlašské ořechy, jedlé kaštany a jako vzácnost i fíky.

a) *Slívky a pálení slivovice:*

Ve velkém pěstují se hlavně slívky t. j. druh švestek, špendlíků, karlat, říček a pod., hodících se k jídlu a výrobě slivovice, nedá se jich však pro hořkou slupku použíti na zavařeniny, konservy a povidla. Švestek u nás známých, užívaných na švestkové knedlíky a povidla v sadech Podkarpatské Rusi je velmi málo.

Úroda slívek bývá každého druhého roku. Slívky zpracovávají se na slivovici. Za tím účelem je v ovocných krajích více primitivních lihovarů »pálenic«, jež zpracovávají od 10 do 100 vagonů slívek za saisonu.

Loňského roku byla úroda slívek neobyčejná. Stromy pod tíhou jich se lámaly, aby úroda tak bohatá se zpeněžila, bylo povoleno pálení slivovice obcím malými pálenicemi, primitivními to destilačními aparáty (kotly).

Celkem tohoto roku pracuje asi padesát malých destilačních aparátů a asi 50 větších pálenic. Dle odhadu zpracují tyto pálenice 1½—2 tisíce vagonů slívek. Z 1 q slívek uvaří se 4—4½ l 100% slivovice. Dle toho loňského roku vyrobilo se asi 8000 hl líhu (100% slivovice).

Z 1 l 100% slivovice platí se státu 22 Kč daní, což vynese státu 17 mil. korun daně.

Rolníkům za slívky platilo se za 1 q 45 Kč, čili rolníci utržili za slívky asi 9 mil. Kč.

Litr 100% slivovice prodává se za 60 Kč i dráže. Po odpočítání veškerého vydání zůstane pálenicím aspoň 50% čistého zisku, t. j. přes 20 mil. Kč, které plynou částečně do pokladny státní ze státních pálenic, částečně do kapes rolníků v malých pálenicích, ale hlavně do kapes židů z větších pálenic, patřících židům.

Počítáme-li, že loňská výroba byla maximální a že plná úroda slívek bývá jen každého druhého roku, můžeme průměrnou roční výrobu slivovice resp. líhu odhadnouti na 4000 hl, což představuje sumu okolo 24—30 mil. Kč.

Slivovice vyrábí se známým primitivním způsobem. Švestky dají se do velkých kádí neb cementových cisteren. Samovolným zakvašením mění se cukr v líh. Po 3—4 nedělích na primitivním destilačním přístroji získává se slívovice.

b) *Jablka:*

Úroda jablek se při letošní sklizni odhaduje přes 2.000 vagonů.

Před válkou židovští velkoobchodníci z Hustu, Tiačeva, Visku a Marm. Sihoti vyváželi ovoce do Haliče a Polska. Dnes vývoz je nemožný z dvojích příčin. Jednak není navázán obchodní styk s Polskem, jednak je doprava příliš drahá, neboť vagon z Užhorodu do Prahy stojí asi 8000 Kč, doprava jednoho kilogr. jablek činí 80 h, čili více, než stojí jablka v Čechách na stromě (dle maximální ceny). Následkem toho vývoz ovoce se dnes nevyplatí, sušáren ani továren

na zpracování ovoce v Podkarpatské Rusi není. Jen malá část ovoce se skonsumuje a zpracuje na mošt. Zbytek ovoce očekává zkáza. Krásnými jablky loni na podzim mnozí krmili i hovězí dobytek.

Po uspořádání poměrů bude možno zříditi družstevní pálenice a družstevní balírny ovoce, které budou exportovati ovoce do ciziny. Též bude záhodno zříditi sušárny a továrny na zpracování ovoce, které by tu zajisté dobře prosperovaly.

7. Zemědělský průmysl.

Hospodářský průmysl je v Podkarpatské Rusi velmi zanedbaný. Mimo uvedené palenice na slivovici je tu několik hospodářských lihovarů na zpracování brambor, které dnes nepracují. V Munkáči jest pivovar a továrna na zpracování tabáku. V rovině je roztroušeno několik lisoven oleje, který se lisuje ze semen slunečnicových a konopných.

Mlýny jsou většinou malé vodní na horských říčkách s jedním kamenem, na kterých se obilí šrotuje a doma přesívají se na sítech otruby. Parních mlýnů válcových je jen několik.

V Podkarpatské Rusi není žádných cukrovarů, sušáren na čekanku, ani škrobáren, sladoven, třílen lnu a konopí. Také větší mlékárny tu není.

V rovině by se zajisté dařila výborně cukrovka, která by mohla předčiti svou cukernatostí řepu českou, neboť je tu podnebí teplejší.

8. Pastviny

Okolo 300.000 ha t. j. asi 28% z veškeré půdy pokrývají pastviny stálé, lesní a úhor. Tedy skoro $^1/_3$ veškeré půdy slouží za pastviny, na nichž se vypásají stáda hovězího dobytka, koní, ovcí ano i vepřů.

Každá obec má své obecní pastviny, každý velkostatek a často i bohatší rolník má svou pastvinu. Lesní správa pronajímá za nízký poplatek pastviny státní okolním obcím neb přijímá od nich dobytek na pastvu za určitý poplatek. Židé na své vlastní neb pronajaté velkostatkářské pastviny přijímají od chudobných občanů dobytek na pastvu.

Často bohaté lesy se ničí a pálí, aby se zvětšila pastvina. Celá pohoří, dříve zalesněná, jsou přeměněna na pastviny. Mnohdy i pole zvlášť v poslední době, kdy maximální ceny na obilí jsou nízké, ponechávají se neobdělána a slouží za pastvinu zvýšenému stavu dobytka.

Odděleně ve zvláštních stádech se pasou krávy, tažný i mladý dobytek, zvlášť se pasou koně, ovce i vepři.

Děti od mala, místo, aby chodily do školy, pasou dobytek. Obce i velkostatky vydržují si své zvláštní pastýře.

Pastviny jsou vesměs v ubohém stavu. Často činí z dálky dojem lesa. Přijdeme-li však blíže, uvidíme, že jsou to většinou skupiny trnitých keřů, kterými sotva dobytek projde. V nížinách jsou

pastviny poseté starými krtinami, zarostlými drnem a plevelem. Pastviny v rovině jsou většinou kyselé, zalévané jarní vodou, pokryté trsy sítin a ostřic. Nejlepší, zvlášť pro ovce a skot jsou horské pastviny poloninské, pokryté bujnou travou a zavlažované hojnými dešti na lesní půdě, většinou panenské.

Rolník pastviny nevláčí, nehnojí, ani nepodsévá, o nejprimitivnější melioraci není ani řeči.

Pase se po celém, tak že dobytek z jara neb po dešti udupe veškerou půdu, vepři ji rozryjí a přirozeně že na takových pastvinách už v létě nemá se dobytek na čem pásti. Proto po žních se pouští dobytek po strništích, která se, jak výše již podotknuto, nepodmítají, ani na zimu neořou. Slouží tedy koncem léta veškerá půda orná, mimo té, na níž je zaset ozim, za pastvinu.

Pasením dobytka ztrácí rolník většinu hnoje a pole nemůže řádně pohnojiti. K vůli pastvě nechá pole nezorané, oře až na jaře. Obojí je příčinou špatné úrody.

9. Chov dobytka.

Rolník v Podkarpatské Rusi se vyrovná chovem hospodářského zvířectva, pokud se množství týče, rolníku českému. Chová otužilého vytrvalého koně, otužilého vepře, dojnou ovci, poskytující hrubší vlnu, ano i počtem hovězího dobytka se vyrovná rolníku českému.

Avšak rolník v Podkarpatské Rusi nedá dobytku té obsluhy, ošetření a krm, jako rolník český, proto dostává od něho užitek jen nepatrný. Vlastní zisk v chovu spočívá v odprodeji jednotlivých kusů čili v odchovu a ne snad v produktech živočišných, v mléku a výrobcích z něho.

Po tři čtvrtiny roku chová zdejší zemědělec dobytek na pastvinách, na zdravém vzduchu, v přirozených podmínkách životních. Neukrývá ho v teplých chlévech před sychravým počasím často ani na noc. Jen v zimě zavádí ho pod střechu. Proto je dobytek otužilý, zdravý, vzdoruje nemocím, nemoce jako kulhavku a slintavku lehko přestává.*) Ale poněvadž rolník v zimě krmí špatně, vychází dobytek z jara na pastviny sesláblý, s dlouhými chlupy, k nepoznání zubožený. Na jaře během května dobytek líná a spraví se. Není-li zvláštního sucha, vytuční se kusy na polo na pastvinách a na podzimních hlavních trzích se prodávají k vývozu.

Dobytek takto krmený nevyužitkuje správně krmivo, ani pastvinu, neboť má jednou nadbytek krmiva, po druhé nedostatek. Proto roční výkonnost dojnic je nepatrná. Zimní krmení přestává nejhůře mladý dobytek.

Tažný dobytek je otužilý a schopný k daleko většímu výkonu než tahouni v Čechách a na Moravě, kteří jsou schoulostivělí z mládí jak krmivem, tak i teplými stájemi a nedostatkem volného pohybu.

*) Mokré nížinné pastviny jsou zamořeny snětí slezinnou, jež je příčinou každoročních značných ztrát dobytka. Význam předběžného očkování rolnictvo nechápe a je proti němu zaujato!

NA 1000 OBYVATELŮ PŘIPADÁ KUSŮ DOBYTKA
DLE SOUPISU Z 1910—11.

Diagram 11.

Postroje koňské jsou pro zdejší kraj praktické náprsníky, známé též pro lehké povozy u nás. Volské postroje jsou dvojitá jařma, která v každém ohledu jsou zavržení hodná, neboť trápí zvíře a snižují jeho výkonnost aspoň o $^1/_5$, t. j. o 20%. (Viz obr. 14.)

a) *Hovězí dobytek:*

První místo zaujímá chov hovězího dobytka. Dle maďarských ustanovení byla Podkarpatská Rus rozdělena na rayony, v nichž chována tři plemena:

1. *Stepní* dobytek dosud se chová v jižním rovinném kraji maďarském, v nížině Užhorodsko-Tisské. (Obr. 14.) Převládá v jižní části bývalé župy beregské a ugočské, v dnešní beregsázské. V r. 1911 bylo v nynější Podkarpatské Rusi napočítáno 67.452 kusů stepního dobytka. Dnešní stav lze těžko určiti, neboť ani sčítání dobytka nepodá přesných čísel. Pravděpodobně v rovině stav dobytka je tentýž jako před válkou, ne-li vyšší. (Mapka č. 3.)

2. *Červenostrakatý* dobytek, hlavně pincgavský a simenský, ovšem ne čistokrevný, chová se v župě užhorodské, částečně v nynější munkáčské i marmarošské. Všeho červenostrakatého dobytka napočítáno 34.544, z čehož skoro polovina připadá na župu užhorodskou. (Mapka č. 4.)

3. Hovězí dobytek *šedé racy* (převládají montafonky) chová se zejména v krajích horských, nejvíce v župě marmarošské, kde napočítáno 45.200 kusů. Druhé místo pak zaujímá počtem šedého dobytka hornatá část župy beregské, dnešní župa munkáčská. V župě užhorodské a v jižní rovině vyskytuje se šedý skot jen ojediněle. (Mapka č. 5.)

4. Na jiné druhy t. j. směs všeliké krve, připadá přes 50.000 kusů hovězího dobytka. (Mapka č. 6.)

Celkový stav hovězího dobytka v nynější Podkarpatské Rusi činil dle sčítání v r. 1911*) 242.852 kusů, t. j. na 1000 obyvatel připadalo 403 kusy hovězího dobytka a poněvadž dojnic napočítáno 105.383 kusů, připadá 1 kráva asi na 6 lidí nebo na 1000 obyv. připadá 175 krav, t. j. právě tolik, jako připadalo v r. 1900 v zemích českých.

Maďarská vláda se skutečně starala o chov hovězího dobytka, tak že dnes se tu najdou pěkné exempláře. (Diagram 11.)

b) *Koně:*

Koně chované v Podkarpatské Rusi náležejí dvěma hlavním plemenům. V horách se chová malý, zavalitý a vytrvalý koník *huculský* se suchou nohou a silným krkem, který ve válce se osvědčil jako

*) Jasnější obraz o chovu domacího zvířectva podává nám předválečná statistika, která se svými čísly u hovězího dobytka neliší příliš od dnešního stavu. Prováděné poválečné soupisy našimi úřady doposud selhaly. Proto v této stati užíváme výhradně předválečných dat maďarské statistiky z roku 1911, české z roku 1900. — Poválečný stav koní, vepřů i ovcí je nižší, koz vyšší.

Mapa č. 3.

Skot uherský stepní

soupis z r. 1911. dle jednotlivých okresů

Mapa č. 4.

Skot červeno-strakatý (simenský a pincgauský)

dle jednotlivých okresů (soupis z r. 1911)

Mapa č. 5.

Skot šedý (montafonský, algavský, horno-innský a švýcský)

soupis z r. 1911 dle okresů

Mapa č. 6.

Směs jiných plemen skotu

soupis z r. 1911. - dle okresů

nejvytrvalejší kůň horský, schopný k velikému výkonu a činící nejmenší nárok na potravu.

V rovině těší se větší oblibě *teplokrevný* kůň, kříženec uherského s lipicánským, arabským i anglickým.

Obr. 15. Rusínští venkované v kožiších pletených z vlny o týdenním trhu v Užhorodě.

Koně zdejší jsou otužilé a vytrvalé. Přejeti 80 km s nimi za den, nepočítá se za tak velký výkon. Ovšem pro těžké náklady je zdejší kůň sláb.

V Podkarpatské Rusi napočítáno 37.875 koní, z čehož 16.654 klisen. Připadá tudíž na 1000 obyvatelů 63 koní, kdežto v zemích českých 42 kusů.

Během války chov koní v Podkarpatské Rusi pravděpodobně se zmenšil.

V župě užhorodské v Turja Remete nalézá se státní hřebčinec asi se 70 hřebci teplokrevnými a huculskými. Hřebci na jaro přidělují se po župách na připouštěcí stanice.

c) *Ovce:*

Ovcí r. 1911 v Podkarpatské Rusi napočítáno 170.052 kusů, z toho dojných 110.513 kusů, vlnařek 43.994, ostatní jsou směs všech druhů.

Ovce merinové chovají se hlavně v bývalé župě berežské a ugočské, nynější beregsázské. Ovce dojné převládají v župě marmarošské. Západní část Podkarpatské Rusi, župa užhorodská, je nejchudší na ovce. Ovce je rozšířena zejména ve východních horských krajích rusínských.

Z mléka ovčího vyrábí se primitivním způsobem jako na Slovensku brynza. Vlna se zpracuje rovněž doma na zimní houněné kabáty, přikrývky, sukno a pod. (Viz obr. 15.)

V Čechách je ovce řídkým zjevem; na 1000 obyv. připadá pouze 18 kusů, kdežto zde na 1000 obyv. připadá 283 kusů, na Slovensku 363 kusů.

d) *Vepřový dobytek:*

V r. 1911 napočítáno v Podkarpatské Rusi 87.536 kusů vepřového dobytka. Z nich 21.816 kusů chovných matek. Připadá tudíž na 1000 obyvatelů 146 kusů, v zemích českých 176 kusů a na Slovensku 238 kusů vepřů.

Vepř zdejší je mongolice, krytá kudrnatými štětinami, jest velice otužilá, vzdoruje lépe nakažlivým nemocem než ušlechtilé prase naše neb anglické. Dělá malé nároky na potravu. Spokojí se ¾ roku s pastvou, aniž by se doma přikrmovala. Mongolice je pozdního vývoje, roste pomalu, dorůstá ve dvou letech, kdy je vlastně schopna k vytučnění. Vypásá se po lesích na bukvicích a žaludech, neb se vykrmuje kukuřicí a brambory. Maso mongolice není ovšem tak chutné a šťavnaté jako z ušlechtilých druhů. Mongolice poskytuje hojně špeku (slaniny), který se tu jí solený, paprikovaný neb uzený.

Chov vepřů je hlavně rozšířen v rovině, t. j. v kraji, kde se pěstuje kukuřice. Chovatelé jsou povětšině Maďaři.

Během války stav chovu vepřového dobytka pravděpodobně ve zdejším kraji co se počtu týče poklesl.

e) *Kozy:*

Koz bylo napočítáno v Podkarpatské Rusi 19.295 kusů, z toho matek 13.756 kusů. Na 1000 obyvatelů připadá 32 kusů, v zemích

českých 64 kusů; na Slovensku jen 12 kusů. Během války chov koz stoupnul.

Kozy chovají chudobní lidé horských krajů. Koza zdejší je místního plemene, nevyznačuje se obzvláštní dojivostí.

f) *Buvoli:*

Zmínku zaslouží ještě chov buvolů. Buvoli chovají se hlavně ve východní rovinné části Podkarpatské Rusi. Střediskem jich chovu je rumunská vesnice Apša u Marmarošské Solotviny v župě marmarošské. Jsou to dobří tahouni. Krávy poskytují málo, ale tučného mléka. Maso není tak chutné. Celkem napočítáno 1038 kusů v celé Podkarpatské Rusi.

g) *Drůbež:*

Chov drůbeže nemá v hospodářství podkarpatského rolníka toho významu jako v Čechách, ač právě židovské obyvatelstvo je stálým konsumentem masa drůbeže. Výživa drůbeže však spočívá hlavně na zrní, kterého se v Podkarpatské Rusi nedostává. Chov drůbeže je proto rozšířen téměř výhradně v rovině, kde je více obilí a méně lesních dravců.

h) *Chov králíků:*

Chov králíků nepadá skoro na váhu. Vyskytuje se jen ojediněle, ač pro chov tento jsou výhodné přirozené podmínky.

ch) *Včelařství:*

Ne malý význam má včelařství, které podobně jako na Slovensku těší se veliké oblibě v celé Podkarpatské Rusi. Avšak je pozadu proti našemu. Včely se chovají ve slaměném úlu s nepohyblivým dílem. Chce-li včelař získati med a vosk, hubí roj. Zlořád tento je silně zakořeněn, nejen v Podkarpatské Rusi, ale i v sousední Haliči a jižním Rusku i v Rumunsku.

Zavedením moderních úlů s pohyblivým dílem dojde toto zemědělské odvětví zajisté většího rozšíření a přinese zvlášť horskému obyvatelstvu pěkný vedlejší příjem.

i) *Rybářství a chov raků:*

Rybářství a chov raků válkou byly zničeny. V župě užhorodské byl umělý chov ryb, podobně i na panství Schönbornově, avšak válka zničila vše úplně. Ve všech říčkách vyskytuje se hojně ryb, v čistých vodách potoků byli raci obyčejným zjevem.*)

j) *Hedvábnictví:*

Vláda maďarská pomýšlela i na zvelebení chovu bource morušového. Za tím účelem vysazovala v jižních končinách moruši, která se zde dobře daří. Na nás bude záležeti, abychom zdejší lid vychovali pro toto výnosné odvětví.

*) Raky zničila během války hlavně epidemie.

10. Zemědělská výroba a zásobování lidu.

Z pěstovaných plodin první místo zaujímá *kukuřice*, kterou se osévá přes 50.000 ha. Při průměrné úrodě 8—10 q z 1 ha činí veškerá úroda kukuřice 500.000 q čili 5000 vagonů. Letošního roku je oseta kukuřicí menší plocha, úroda je však nadprůměrná, tak že se může směle odhadnouti v této výši.

Uvážíme-li, že v Podkarpatské Rusi je přes ½ milionu lidí (dle loňského sčítání pro volby 668.000 lidí), připadá asi 75 kg kukuřice na celý rok, čili ani ne 1½ kg na osobu a týden. Uvážíme-li, že mnoho kukuřice odpadne krmením vepřů a část na setí, připadne sotva 1 kg kukuřice na 1 osobu na týden. To je právě tak na kaši. Mimo to tak přesného rozdělení žádný obilní ústav nedocílí, neboť kukuřice se pěstuje hlavně v rovině a údolích a proto sotva se z ní co dostane horalům.

Plochou osevnou zaujímá druhé místo *oves*, kterým se osévá okolo 40.000 ha. Při průměrné úrodě 7 q z 1 ha činila by úroda 280.000 q. Loňského roku však úroda ovsa byla špatná a jistě nedosáhla 200.000 q čili 2000 vagonů.

Asi polovina ovsa připadá na krmení koní. Mimo to třeba odpočítati výsevek, který činí okolo 2 q na 1 ha, t. j. okolo 80.000 q v Podkarpatské Rusi.

Zbývá tedy k jídlu necelých 1000 vagonů ovsa při normální úrodě. Přepočítáme-li to na osobu, připadne roční dávka 15 kg, týdenní ¼ kg ovsa na 1 osobu. Poněvadž však roku 1920 byla úroda ovsa podprůměrná, nedosahuje dávka ovsa, který při primitivním semletí není záviděníhodným jídlem, ani této výše.

Třetí plodinou pěstovanou hlavně v rovině Užhorodsko-Tisské a v jižních částech údolí, je *pšenice*, kterou se osévá jen asi o 1000 ha méně než ovsem. Průměrná úroda z 1 ha pohybuje se u pšenice okolo 5 q, což činí celkovou úrodu slabých 2000 vagonů.

Odpočítáme-li osivo po 2 q na 1 ha, zbývá na aprovisaci něco přes 1000 vagonů pšenice, čili ¼ kg týdenní dávky pro 1 osobu v normálním roce.

Rok 1920 byl však pro Podkarpatskou Rus zvlášť špatný a úroda pšenice se odhaduje na 3—4 q z 1 ha. Čili dávka snižuje se o celou čtvrtinu, t. j. asi na 170—200 g na 1 týden pro 1 osobu.

Dále z obilnin na řadu přichází *ozimé žito*, kterým osévá se okolo 15.000 ha. Při průměrné úrodě 5 q z 1 ha činí úroda žita 75.000 q t. j. 750 vagonů. Odpočítáme-li osivo, zbývá na aprovisaci 450 vagonů, čili 7½ kg roční dávky na osobu.

Nejvýznačnější místo z pěstovaných plodin při aprovisaci zaujímají *brambory*, kterými osévá se okolo 30.000 ha a patří tudíž dle plochy osevné na čtvrté místo.

Při průměrné úrodě 60 q z 1 ha činí sklizeň brambor 1,800.000 q t. j. 18.000 vagonů. Odpočítáme-li osivo, které při husté sadbě celými bramborami činí okolo 20 q z 1 ha t. j. 6.000 vagonů, zbude na

aprovisaci okolo 12.000 vagonů brambor; na jednu osobu připadne roční dávka 182 kg, t. j. denní dávka asi ½ kg na osobu (týdenní dávka asi 3½ kg).

Úroda brambor r. 1920 byla výjimečně dobrá a odhaduje se na 80 q z 1 ha, t. j. o celých 6.000 vagonů větší, čímž zvětšila se roční dávka o celých 100 kg a týdenní dávka skoro o 2 kg pro osobu.

Ostatními plodinami osévá se nepatrná část půdy a při aprovisaci mimo zeleniny nepadají na váhu. *Luskoviny*, odhadneme-li spolu se zbývajícími obilninami na ¼ kg na 1 osobu týdně, bude odhad tento přehnaný.

Na podzim r. 1920 prošla všemi novinami zpráva, že Podkarpatská Rus je soběstačná, ano že může i vyvážeti chleboviny.

Co však praví zemědělská statistika?!

Byla-li všechna úroda v Podkarpatské Rusi po odpočítání osiva, nutného krmiva pro koně a k výkrmu vepřů užita na aprovisaci zdejšího obyvatelstva, připadlo by při správném rozdělení veškerých zásob na 1 osobu na týden: ¼ kg ovsa, ¼ kg pšenice, 1 kg kukuřice, ¼ kg různých plodin (fasolí, hrachu, ječných a pohankových krup, čočky a pod.) a 3½ kg brambor, čili 1¼ kg chleba, ½ kg kaše a 3½ kg brambor.

Z toho vysvítá, že dávka brambor je dostatečná, roku letošního docela přebytečná, tak že brambory zamění částečně neúrodu chlebovin. Kaše a krup též stačí, avšak dávka chleba je nedostatečná.

Na jednu osobu se počítá normálně ¾ kg chleba denně. Uvážíme-li, že v počtu obyvatelstva jsou zahrnuty též děti, snížíme denní dávku na ½ kg, což je dávka minimální, vzhledem k tomu, že většina obyvatelstva 70% jsou zemědělci, kteří hlavně chlebem a mlékem se mají živiti (zde hlavní stravu činí brambory, proto ta podvýživa).

Při denní dávce ½ kg chleba na osobu připadá na týden 3½ kg chleba, ale v Podkarpatské Rusi, započítáme-li kukuřici a oves k pečení chleba, připadne jen 1¼ kg chleba na osobu týdně, což nečiní ani tolik, kolik dle předpisu má přidělovati obilní ústav.

Ještě jasnější představu o zásobování lidu si učiníme z následujícího porovnání:

V zemích českých vyrobí zemědělec ročně*) mimo množství exportních plodin (cukrovky, čekanky, chmele a pod.) na jednu osobu na rok 502 kg brambor a 383 kg hlavních chlebovin (žita, pšenice, ječmene, ovsa a kukuřice dle předválečné statistiky). V Podkarpatské Rusi pouze 300 kg brambor a 176 kg chlebovin. To znamená, že zdejší obyvatel z vlastní výroby nemá k disposici ani polovinu chlebovin a něco málo přes polovinu brambor jako obyvatel v zemích českých.

*) v celé republice dle statistiky roku 1912/13 připadla na 1 osobu 453·2 kg chlebovin, 533·5 kg bramborů a 576·9 kg cukrovky. (Diagram 12.)

NA 1 OSOBU ROČNĚ Z DOMÁCÍ VÝROBY PŘIPADÁ: **Diagram 12.**

453·2 kg obilnin
533·5 kg bramborů
576·9 kg cukrovky

v Republice československé
dle statistiky z r. 1912—13.

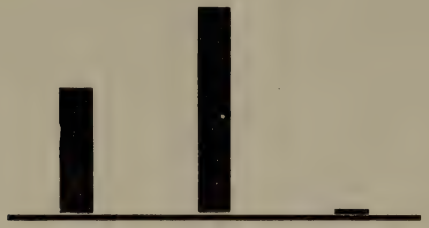

176·— kg obilnin
300·— kg bramborů
0·— kg cukrovky

v Podkarpatské Rusi
dle statistiky z r. 1914.

Z toho je patrno, že dnes musí Podkarpatská Rus obilniny dovážet.

V letech úrodných na brambory jako roku letošního část chleba nahradí brambory. Výživnost brambor k zrnu má se jako 1:6. V normálních letech nebývá žádného přebytku brambor. Letošního roku nadvýroba činí 2 kg na osobu a týden, což se rovná 1/3 kg chleba, Uvážíme-li však, že letošního roku je úroda obilnin podprůměrná, sotva přebytek brambor stačí nahraditi schodek obilnin k průměrné úrodě.

Připustíme-li, že část chleba dá se zaměniti masem, jehož výroba neklesla během války, bude se nedostávati 1 kg chleba týdně na osobu, čili přes 3000 vagonů obilí ročně pro celou Podkarpatskou Rus a tyto 3000 vagonů obilí musíme dovézti z ostatních částí republiky neb z ciziny. Poněvadž však v ostatních částech republiky není nadbytek aprovisace, bude nejvýhodnějším postarati se o přívoz obilí, hlavně kukuřice a pšenice z Rumunska a Uher.

Při normálních poměrech bylo by nejvýhodněji splavovati po Tise dříví do Uher, jehož je tam nedostatek a přiváželi z Uher pšenici a kukuřici. Ale i z Rumunska bude výhodno za průmyslové výrobky dováželi obilí a surovinu různého druhu a tu nejlépe by bylo navázati styky s Bessarabií, resp. s její družstevní jednotou a tamními zemstvy.

Při této úvaze naskýtá se otázka, bude-li Podkarpatská Rus vždy odkázána na přívoz obilnin. V nejbližší budoucnosti zajisté že ano, ač tím není řečeno, že by produkci rostlinnou nebylo možno vůbec zvýšiti.

Kdyby dnes zdejší zemědělec obdělal všechnu půdu, která se dá obdělati, zvětšila by se v Podkarpatské Rusi osevná plocha nejméně o 100.000 ha, což při dnešní špatné úrodě, počítáme-li 6 q z 1 ha a 50% půdy oseté obilninami, po odpočítání osiva by dalo 2000 vagonů obilí, čili nutný dovoz obilnin klesl by na 1/3 t. j. na 1000 vagonů ročně pro celou Podkarpatskou Rus.

Byl-li by v produkci rostlinné rolník v Podkarpatské Rusi na té výši jako rolník český po válce, vzhledem k malému zalidnění, stoupnutí plochy osevné o 100.000 ha o zvýšení výnosu na poválečnou výši v zemích českých (na 12 q zrní z 1 ha), byla by Podkarpatská Rus nejen soběstačná, ale byla by i nadprodukce asi 10.000 vagonů obilnin, o nadprodukci brambor nemluvě.

V ostatních produktech zemědělské výroby mimo obilniny, je Podkarpatská Rus již dnes soběstačná, ano je i nadvýroba, ku př.: ovoce, vína, slívovice, dobytka, resp. masa. Tato nadvýroba jde do milionů, jak z předešlého vidno a není tudíž Podkarpatská Rus zemí tak chudou, jenom že kapitál hromadil se jen v privilegovaných rukách chytrých obchodníků, jichž velká část je dnes v Podkarpatské Rusi milionářů, co zatím rusínský lid žije v bídě, nouzi a hladu.

Abychom dospěli k této nadprodukci neb aspoň k soběstačnosti, musíme naučiti rolníka v Podkarpatské Rusi modernímu hospodaření

a přiměti ho poučováním k racionelnímu vedení hospodářství, aby zanechal extensivního způsobu a přešel k intensivnímu. Od pastvinářství bude třeba přejíti k polaření, od úhoření k pěstování rostlin motýlokvětých, hlavně jetelin. Naučí-li se rolník řádnému obdělávání půdy jako: podmítce, orbě na zimu, užívání umělých hnojiv, setí řádného osiva, užívání strojů, řádnému hnojení, zacházení s mrvou, obdělávání a úpravě pastvin, melioraci a zavodňování luk atd., čili naučí-li se vyráběti z 1 ha tolik, kolik vyrábí rolník český neb německý a vymaní-li se svépomocí z vlivu židovských obchodníků a krčmářů, bude žíti v blahobytu.

Úkol tento je těžký a lze očekávati, že jen nové generace, prošlé školami s vyučovacím jazykem mateřským, bude možno naučiti racionelnímu hospodaření.

Změnu tuto lze očekávati při úsilovné práci ne dříve, jak během 30 let. Ovšem musí tu být počítáno s přírůstkem obyvatelstva, činícím každé desítiletí 50—80.000 lidí, t. j. asi 1% ročně.

Aby Podkarpatská Rus byla nejen soběstačná, ale schopna i vývozu zemědělských produktů, bude nutno pokračovati v chovu dobytka v tom směru, který byl vytčen maďarským ministerstvem zemědělství.

V polním hospodaření musí býti učiněn pozvolný převrat k intensivnímu polaření:

1. Omezením pastvy, aby bylo možno nastřádati dostatečně chlévské mrvy a pole řádně hnojiti.

2. Zoráním pastvin, jež se hodí pod pluh, nutno rozšířiti plochu osevnou.

3. Odvodněním a regulací musí být získána pod posev i ta půda bohaté roviny, která dnes je zalévána vodou Tisy, Latorči i ostatních řek.

4. Řádným obděláváním půdy (podmítkou, hlubokou orbou na zimu, řádkovým setím a pod.), užíváním umělých hnojiv a moderních strojů nutno aspoň zdvojnásobiti výnos z 1 ha.

Ovšem to není program na jeden rok a lze ho uskutečniti jen při zvýšeni kulturní úrovně lidu, neboť není možno předělati zemědělce, který neumí ani číst, ani psát neb počítat, na moderního hospodáře během krátké doby.

11. Rozdělení půdy — reforma pozemková.

Dle maďarské statistiky z r. 1914 v bývalých župách užhorodské, beregské, marmarošské a ugočské, z částí jichž je sestavena dnešní Podkarpatská Rus, patřilo 1251 statkářům, vlastnícím více než 100 kat. jiter veškerých pozemků, 1,101.448 ha půdy, čili 60·1%.

Podobné procento půdy a spíše větší, patří i velkostatkářům v Podkarpatské Rusi. Kromě toho mnoho menších statků než 100 kat. jiter patří židovským krčmářům a obchodníkům, tak že Rusínům,

kteří jsou drobnými majiteli, většinou domkáři s kouskem horského políčka, připadá nepatrné množství půdy.

V Čechách, na Moravě a ve Slezsku patří velkostatkářům s více než 50 ha půdy pouze 40·57% veškeré rozlohy, t. j. poměrně o 20% půdy méně než velkostatkářům v Podkarpatské Rusi. (Diagram 13.)

Proto, nehledě na malé zalidnění, má rolník v Podkarpatské Rusi ve vlastnictví poměrně méně polí než rolník český, a žije tudíž poměrně v horších poměrech.

Tedy dvoutřetinová většina drobného zemědělského lidu v Podkarpatské Rusi má pouze 40% půdy a v zemích českých polovina obyvatelstva zemědělského (drobného) má ve vlastnictví 60% půdy. Proto se nemůžeme diviti, že otázka reformy pozemkové vystupuje v Podkarpatské Rusi ostřeji než u nás.

Největším majitelem půdy je stát, mající 322.471 ha lesní půdy, t. j. celou čtvrtinu veškeré půdy. Na druhém místě jest velkostatek býv. hraběte Schönborna, asi se 133.000 ha. Dohromady tedy stát a Schönborn mají přes 455.000 ha, t. j. 38%, čili více než třetinu veškeré půdy.

Asi 600 tisíc ha činí veškerá záborová půda (záborové velkostatky 265.297 ha, státní lesy 322.471 ha, církevní záborová půda 517 ha). Tedy polovina půdy je v Podkarpatské Rusi záborové a může býti dle platných zákonů o reformě pozemkové přidělena drobným zemědělcům.

Stát Československý je majitelem čtvrtiny veškerého území. Jsou to většinou lesy a pastviny, z nichž mnohé hodily by se pod pluh. Rusínské obce jsou stisknuty těmito státními lesy, žijí tu bezzemci a malorolníci stále se domáhající této půdy. Lid rusínský čeká na ni jako na boží smilování. Nutno vyšetřiti každý případ a v zájmu státním bezzemkům i malorolníkům státní i ostatní půdu přidělit v čase co nejkratším. V úvahu musí býti vzaty všechny okolnosti, ovšem i ta, je-li schopen nový majitel půdu aspoň tak obdělávati, jako dřívější.

12. Lesy.

Podkarpatská Rus jest téměř ze dvou třetin pokryta lesy. Pralesy nejsou vzácností. Roviny, údolí, nízké vrchy i svahy vysokých hor jsou pokryty lesy listnatými, dubovými v rovinách, výše bukovými, jen na pohraničních nejvyšších horských hřbetech se prostírají lesy jehličnaté. Ve výši přes 1600 m pak jsou lesuprosté, travnaté horské pastviny t. zv. poloniny. Ale velmi často i níže položené horské svahy jsou rukou lidskou lesa zbaveny a horalé na nich pasou svůj dobytek.

Skutečné lesy v Podkarpatské Rusi, jak patrno z diagramu 10. a příslušného odstavce o rozdělení půdy dle porostu, zaujímají 48·3% veškeré půdy, čili 579.600 ha, ale jsou v ubohém stavu. V některých župách židovské pily spustošily přímo lesy. O nové zales-

ROZDĚLENÍ PŮDY DLE MAJITELŮ:

Diagram 13.

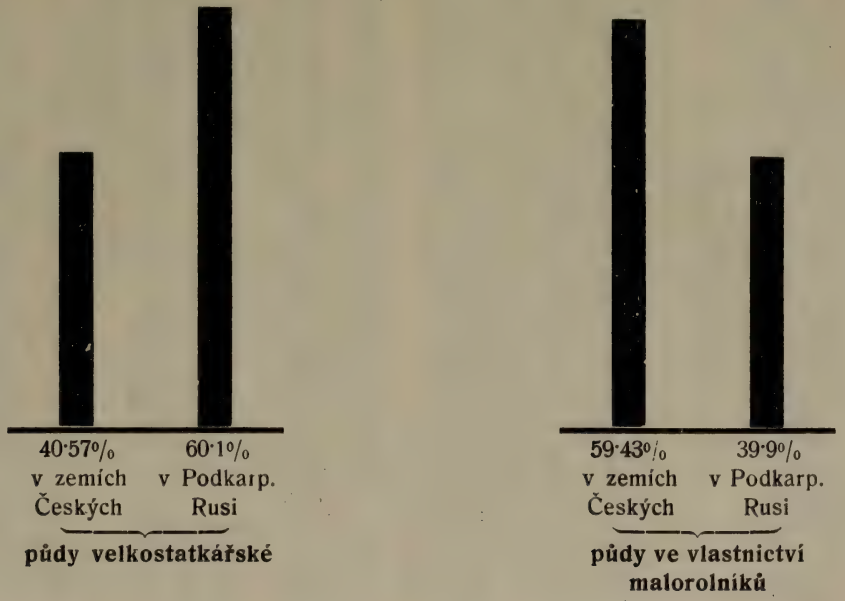

nění se nikdo nestaral. Naopak člověk ničil les na každém kroku. Celé lesní plochy jsou bez lesního porostu a slouží za pastviny a senokosy, ač by se daly s výhodou zalesniti. Pastviny a senokosy lesní zabírají as pětinu až čtvrtinu veškeré lesní půdy. Proto zisk ze zdejších lesů je poměrně malý. Vlastní lesy po odečtení lesních pastvin nedosahují ani poloviny veškeré půdy. Veškerá lesní půda zaujímá přes polovinu území.

Lesy jsou většinou listnaté, převládá v nich hlavně buk, na nějž připadá 66%, t. j. dvě třetiny veškerého lesa v Podkarpatské Rusi, 10% zaujímají lesy dubové a 23%, t. j. skoro čtvrtinu lesy jehličnaté.

Podle majitelů rozděleny jsou lesy takto: 56% je lesů státních, 15% lesů komunálních, 10% obecních a župních, 18% náleží statkům svěřeneckým, ½% církevním a nepatrná část je lesů akcionářských. (Diagram 14.)

Hlavním majitelem lesů je tedy stát Československý, vlastnící přes polovinu veškerých lesů. Maďarský stát nevěnoval lesnímu hospodaření potřebné péče a proto státní lesy nejsou v lepším stavu, než lesy ostatní.

Od čsl. státní správy lesů bude záviset zvelebení lesního hospodářství zalesněním pustých ploch a zavedením plánovitého hospodaření. Stát má možnost lehko podati pomocnou ruku chudému horalovi v jeho materielní bídě.

Ač lesy skýtají dostatek výborného dřeva, není tu vyvinut téměř žádný průmysl dřevařský, který by dával obživu ubohému horskému obyvatelstvu. Několik pil a dílen představuje všechen průmysl dřevařský.

Založením závodů na zpracování dřeva našel by horský dělník zaměstnání a nebyl by nucen hledati práci v cizině. Pořádáním kursů hračkářských, řezbářských třeba naučiti lid obrábění dřeva, umožniti rozvoj domácího uměleckého průmyslu, který i dnes jednotlivě tu a tam se objevuje.

13. Zemědělské školství a vyučování.

Na Podkarpatské Rusi nebylo za doby správy maďarské vůbec žádných odborných zemědělských škol, vyjma ústavu pro výchovu sklepního personálu vinařského ve Svaljavě.

Ve státním rozpočtu Československé republiky na rok 1920 bylo zařazeno na zřízení nové státní rolnické školy v Užhorodě 649.000 Kč. Poněvadž v Užhorodě, ani v nejbližším okolí nebylo možno nalézti vhodného objektu pro vybudování této školy, bylo rozhodnuto zříditi tuto na dvoře Domboku (panství Schönbornovo), ležícím při řece Latorči, západně od Munkačeva, uprostřed rusínských vesnic, z nichž největší jsou Lúčki.

Na rok 1921 vloženo bylo pro tuto školu do rozpočtu řádného 217.000 Kč, do rozpočtu mimořádného 722.000 Kč a k tomu ještě příslušný osobní náklad na 1 ředitele, 2 učitele a 1 asistenta. Škola

ROZDĚLENÍ LESNÍ PŮDY V PODKARP. RUSI DLE MAJITELŮ: **Diagram 14.**

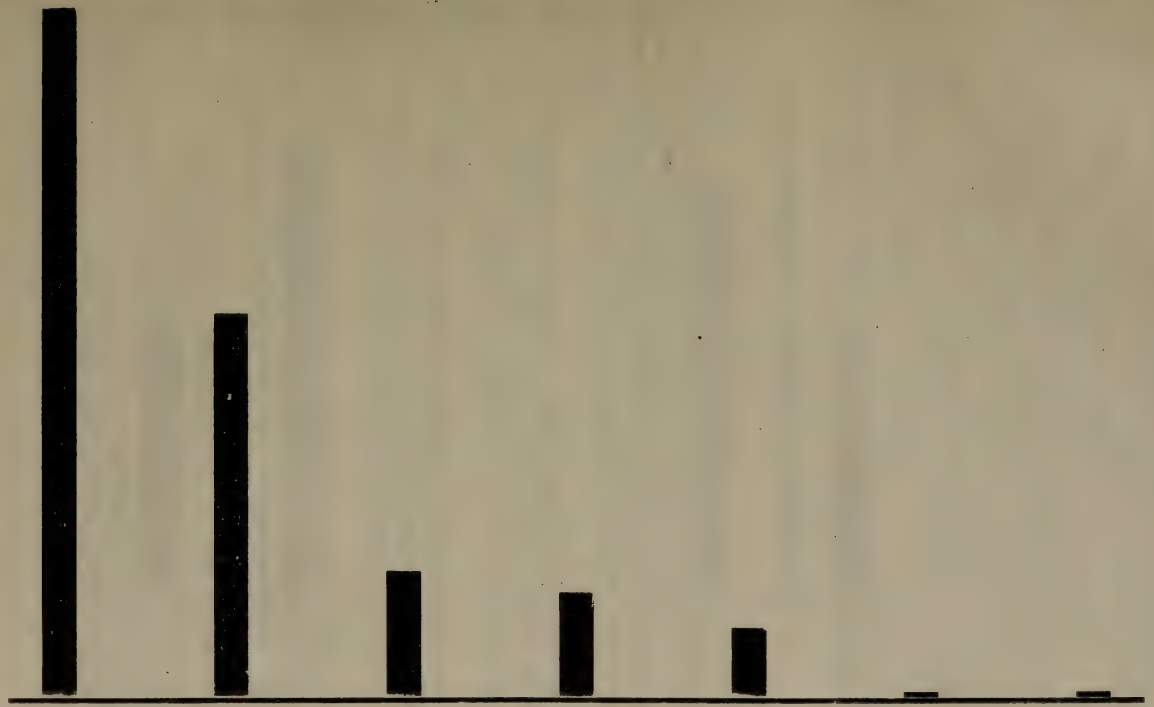

v Domboku jest již tak dalece zařízena, že letošního roku na podzim může zde býti zahájeno vyučování. Zůstane-li škola v Domboku trvale, nelze ještě dnes s jistotou říci, neboť v okolí tom jest takový hlad po půdě, že přidělení určité nutné výměry půdy (okolo 200 kat. jiter) pro účele školy a pokusného hospodářství, ve spojení s výzkumnou stanicí, naráží na značné obtíže. Hledá se proto jiný vhodný objekt, kde by poměry hospodářské a ostatní okolnosti byly příznivější trvalému zabezpečení existence a rozvoje této školy. Podaří-li se takový výhodný objekt nalézti, bude škola z Domboku sem pak přestěhována.

Na zřízení zimní hospodářské školy ve Svaljavě pamatováno v rozpočtu na rok 1921 obnosem 50.000 Kč, ježto ve Svaljavě vhodné budovy byly k disposici. Bohužel, nedávným požárem byly úplně zničeny, takže tím zřízení této školy jest oddáleno. Na přípravné práce pro vinařskou školu v Beregsazích jest v rozpočtu na rok 1921 rovněž 50.000 Kč. V roce 1922 pomýšlí se na zřízení školy hospodyňské a hájenské. Tím by Podkarpatská Rus po stránce odborného školství zemědělského byla na dosti dlouhou dobu velmi dobře opatřena.

Za dnešních hospodářských a kulturních poměrů není možno na Podkarpatské Rusi zříditi střední školu hospodářskou a proto jest pečováno ve státním rozpočtu dostatečně o udílení značných podpor tamnějším žákům na stipendia na střední hospodářskou školu v blízkých Košicích. Škola tato má z ministerstva zemědělství nařízení, aby při vyučování věnovala zvláštní zřetel k hospodářským poměrům v Podkarpatské Rusi. Bohužel, dodnes, vzdor velkým stipendiím a námaze hospodářského referátu při civilní správě v Užhorodě, nepřihlásil se ku studiu v Košicích ani jediný žák z Podkarpatské Rusi. Pro studium na vysokých školách zemědělských uděluje se 8 větších stipendií pro studující na vysoké škole hospodářské nebo lesnické v Praze a Brně. Pečuje tedy vláda republiky Československé všemožně, aby Podkarpatská Rus měla dostatek své vlastní inteligence zemědělské.

O hospodářské povznesení nejširších vrstev lidových pečováno jest zakládáním lidových škol hospodářských, na které v rozpočtu ministerstva zemědělství na rok 1921 pamatováno jest obnosem 82.000 Kč, dále pořádáním specielních kursů a přednášek odborných, na které věnováno jest v rozpočtu na rok 1921 92.000 Kč. Na studijní stipendia a podpory, zemědělské literatury, exkurse a vůbec na vzdělavací prostředky jest ve státním rozpočtu ministerstva zemědělství na rok 1921 obnos 107.000 Kč. Celkem na zemědělské školství a vyučování má v roce 1921 Podkarpatská Rus k disposici 1,306.000 Kč, na pokusnictví 1,705.000 Kč (úhrnem 3,011.000 Kč).

Lidových škol hospodářských působí v Podkarpatské Rusi s úspěchem již nyní 16 a další budou zakládány rychlým tempem, neboť ministerstvo zemědělství pamatovalo zvláštními kursy na

výchovu učitelstva pro tyto školy. Mimo to z rozpočtu ministerstva zemědělství placena jest zvláštní profesura polního hospodářství při učitelském ústavě v Užhorodě, s nímž ve spojení jest menší hospodářství a zahrady, k lepšímu a názornému vyučování kandidátů v praktickém zemědělství.

IX. Rozpočet.

Celkový rozpočet Podkarpatské Rusi na r. 1921 vykazuje příjem 120,075.495 Kč a vydání 241,124.006 Kč. Náklad a příjem jednotlivých resortů zřejmým jest z následujícího přehledu:

Rozpočet Podkarpatské Rusi v r. 1921.

Jednotlivé resorty	Vydání			Příjem		
	řádné	mimoř.	úhrn	řádný	mimoř.	úhrn
Pensijní a zaopatřovací platy	5,200.000	2,931.000	8,131.000	180.000	—	180.000
Ministerstvo vnitra	11,301.793	14,701.534	26,003.327	46.000	—	46.000
Ministerstvo školství a nár. osvěty	16,455.649	9,351.470	25,807.119	203.000	—	203.000
Ministerstvo financí	8,600.322	11,796.623	20,396.945	25,369.635	200 000	25,569.635
Ministerstvo průmyslu, obch. a živností	472.592	17.254	489.846	30.000	—	30.000
Ministerstvo pošt a telegrafů	6,678.500	4,461.500	11,140 000	9,521.000	12.000	9,533.000
Ministerstvo zemědělství	44,560.225	9,929.145	54,489.370	66,610.906	—	66,610.906
Ministerstvo spravedlnosti	3,618.220	3,169.470	6,787.690	17.000	—	17.000
Ministerstvo veřejných prací	17,176.683	16,400.996	33,577.679	16.510 600	200.000	16,710.600
Ministerstvo sociální péče	21,667.970	10,546.000	32,213.970	—	—	—
Ministerstvo pro zásob. lidu	—	1,863.398	1,863.398	—	583 000	583.000
Ministerstvo veřejného zdravotnictví a těles. výchovy	2,477.781	4,495 881	6,973.662	442.354	350.000	792.354
Opatření přech. doby válečné	—	13,250.000	13,250.000	—	—	—
Celkem	138,209.735	102,914 271	241,124.006	118,930.495	1,145.000	120,075 495

V zemědělství na r. 1921 rozpočet vykazuje vydání 54,489.370 Kč a příjem 66,610.906 Kč. Je tedy ministerstvo zemědělství aktivní příjmem ze státních lesů a podniků 12,121.536 Kč.

Celkový rozdíl mezi vydáním a příjmem Podkarp. Rusi činí 120,075.495 Kč, t. j. o více nežli 100% jest vydání větší. Vzhledem k tomu, že Podkarp. Rus jest autonomní, představuje tento schodek pouze zápůjčku, která bude republice v budoucnosti splacena. Schodek se v budoucnosti zajisté zmenší, budou-li učiněny vhodné investice a zvýšeno vzdělání lidu v každém směru.

Z uvedeného nelze ovšem ještě nabýti přesného přehledu, o skutečné spotřebě a příjmech této země, neboť v těchto obnosech není vykazována kvota příjmu a vydání centrálních orgánů a dále specielní položky ministerstva zahraničního, ministerstva železnic, úřadu pro obchod zahraniční, ministerstva národní obrany, ježto tato ministerstva ve státním rozpočtu na r. 1921 potřeby Podkarp. Rusi zvlášť nespecifikovala.

X. Obchod.

Obchod nalézá se plně v rukách židovských a zajisté těžko bude jiným obchodníkům, ať českým, německým či maďarským konkurovati se židy, o Rusínech ani nemluvě, neboť nemají městského obyvatelstva, nemají svých obchodníků a konkurence dnes nejsou schopni. Za to američtí Rusíni při dnešní hodnotě amerických dolarů mohli by vykonati v tomto směru mnoho.

Obchod z rukou židovských budou moci vyrvat jedině družstva, ať konsumní či pro zpeněžení zemědělských plodin a výrobků. Od rozvoje družstevnictví a svépomoci vůbec záleží osvobození zdejšího

Obr. 16. Židovský krámek ve Falu Slatině před mostem, spojujícím Marmar. Solotvinu s Marm. Sihotí. (Fotogr. inž. J. Váně.)

lidu z jařma cizího kapitálu a proto nutno družstevnictví v každém ohledu podporovat, družstevnictví postavit na zdravých základech a lid pro družstevnictví vychovávat. (Obr. 16.)

Židé obchodují se vším, nač si jen pomyslíme. Židé jsou majiteli krčem, v nichž opájí zdejší lid. Židé mají v rukách obchod místní i zahraniční. Vyvážejí ovoce, hrozny vinné, víno, slivovici, dříví, dobytek, vosk, med, vůbec všechno, co mohou jen vyvézti a přivážejí

obili, látky a všechny jiné průmyslové výrobky. Bez žida zdejší obyvatel, ale i nově sem přišlý Čech nic nemůže koupit ani prodat!

Podkarpatská Rus vyvážela a bude vyvážet: sůl, dříví, dobytek, ovoce, víno, slivovici, pak surové kůže, vosk, med i j. Dováží obilí, oděv, obuv, hospodářské stroje i j. průmyslové výrobky.

XI. Průmysl.

V Podkarpatské Rusi průmysl stojí na počátečním stupni vývojovém. Země tato má tolik lesů, ale ani dřevařský průmysl nedošel řádného rozvoje, ač pracovních sil je nadbytek. Obyvatelstvo ani vláda se valně o lesy nestarala. Lesy byly ničeny jednak pastvou, jednak pálením lesního porostu (paleniště). Neméně pustošili lesy židovští obchodníci, kteří ženou se za okamžitým ziskem, bez ohledu na zákony, chránící lesy. Káceli celé bohaté porosty, jež splavovali do Maďarska nebo je zpracovali na lesních pilách a řezivo vyváželi rovněž do Maďarska.

a) *Dřevařský:*

Dnešní dřevařský průmysl představuje několik lesních pil, roztroušených po horských krajích Podkarpatské Rusi. Pily ty zaměstnávají poměrně málo obyvatelstva a nebude-li jim v tom bráněno, brzy stráví ne právě nejbohatší zdejší lesy.

Intensivnějšího dřevařského průmyslu je tu málo. Jsou sice v Antalovcích státní dřevařské podniky na výrobu sudů a dřeváků, zbudované za války a porušené opět válkou, ale tyto do dnes nepracovaly. Máme i několik továren na nábytek, též po většině nepracujících. Pouze chemické továrny na výrobu výtažků ze dřeva v Perečíně, Turja Bystré, Bičkivě a j. zasluhují zmínky, neboť zaměstnávají poměrně nejvíce dělnictva. Chemická továrna ve Velkém Bičkivě zpracovává sůl, dodávanou jí ze státních solných dolů v Marmaroš. Solotvině na sodu, glauberovu sůl a jiné chemické výrobky. Je to rozsáhlý akciový závod, který jistě brzy odstraní nedostatek sody stále u nás ještě pociťovaný.

b) *Železářský:*

Železářský průmysl je v úpadku. Ze všech železáren: v Turja Remete, v Antalovcích, Fridesfalvě, Dovze, Gyertyanligetu, Kobola Poljaně a Rokamezö zasluhuje dnes zmínky malá huť v Dovze. Ostatní větším dílem zanikly.

V železárnách těchto se vyrábělo většinou jen primitivní hospodářské náčiní jako: motyky, sekery a pod. Ostatní, zvlášť složitější stroje, se vesměs dovážejí.

c) *Sklářský i j.:*

Sklářský průmysl v Podkarpatské Rusi představuje několik menších skláren: v Tiačevě, Fejerpataku, Svaljavě, Horní Hrabovici a j. Sklárny tyto vyrábějí většinou tabulové sklo a láhve.

Mimo několika vápenek, tabákové továrny v Munkáči a několika cihelen není v Podkarpatské Rusi žádného průmyslu.

O zemědělském průmyslu pojednáno v stati o zemědělství. (Viz str. 71.)

d) *Domácí výroba:*

α) *Práce ze dřeva:*

Na různých místech v horských krajích vyrábí lid ze dřeva primitivní nádobí a náčiní. Okolo Jasiny zaměstnává se místní obyvatelstvo hračkářstvím. Různé skřínky vyzdobují hlavně jabloneckými korálemi a drátkem, který zapouštějí do dřeva. Po celé zemi jsou roztroušeni samouci řezbáři, po většině kněží a učitelé.

β) *Krajkářství:*

Výroba krajek a výšivek provozuje se po domácku hlavně v okolí Jasiny. Domácí obyvatelstvo vyměňovalo si své vzory s haličskými Rusíny a upoutalo svým uměním maďarské kruhy, které za laciný peníz skupovaly výšivky rusínské podobně jako slovenské, vyzdobovaly si jimi své byty a vyvážely je do ciziny pod názvem maďarským.

γ) *Výroba plátna:*

Ze lnu a konopí tkají ženy domácím způsobem na primitivních stavech hrubé plátno na prádlo i letní šatstvo. V některých krajích tkají červenobílé ručníky a plachetky s pěknými svérázными vzory, jimiž zdobí si ve sváteční dny chaty a prodávají je na místních trzích.

δ) *Tkaní sukna:*

Vlnu z vlastních ovcí zpracují na vlněné sukno, z něhož si hotoví oděv, zvlášť zimní kabáty a houně s vlasem na vrch, tak že činí dojem skutečných kožichů s kožešinou na vrch a jen lépe-li si člověk všimne, postřehne, že je to práce tkaná a ne kožešina. Také vyrábějí pokrývky, hrubé sukno i j.*) (Obr. 16.)

ε) *Hrnčířství:*

Průmysl hrnčířský vystačuje pro místní potřebu. Na každém trhu prodávají místní hrnčíři hliněné nádobí, často ozdobně malované. K jeho zdokonalení zřídila již maďarská vláda v Užhorodě keramickou školu.

*) Rumuni v okolí Apši (ž. marm.) vyrábějí po domácku pestré koberce, cestovní tašky a j. s pěknými, svérázными vzory.

ζ) *Košikářství:*

Průmysl košikářský podporovala také maďarská vláda vysazováním vrbin a pořádáním kursů. Pletené zboží prodávají košikáři většinou samoukové na místních trzích a svým časem se tu bude moci vyvinouti pěkný košikářský průmysl, ježto dobrého proutí při řekách jest dostatek. Dnes nemá ještě velikého významu.

Domácí průmysl je tu poměrně méně rozvit než na Slovensku.

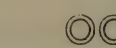

XII. Správa — zemědělský referát.

Na základě mírové smlouvy saint-germainské ze dne 10. září 1919 a dle ústavní listiny Československé republiky ze dne 29. února 1920 je Podkarpatská Rus autonomní, nedílnou částí Československé republiky s vlastním sněmem, jenž má právo usnášeti se o zákonech místní správy, o věcech školských, náboženských i jazykových.

Hlavou Podkarpatské Rusi je guvernér, zodpovědný sněmu*), jmenovaný presidentem Československé republiky.

Celé území spravuje centrální úřad, zvaný civilní správa, vedená viceguvernérem. Civilní správa sestává z odborných referátů a to: politického, veřejných prací, sociální péče, zemědělského, pro zdravotnictví, soudnictví, obchod, školství a účtárny.

Země je rozdělena na čtyři župy: užhorodskou, munkáčskou, beregsázskou a marmarošskou. Župu spravuje županský úřad se županem v čele. Sídla županských úřadů jsou v hlavních městech župy a to: Pro župu užhorodskou v Užhorodě, munkáčskou v Munkáči, beregsázskou v Beregsázu a župa marmarošská měla svůj županský úřad ve Vel. Bičkivě, nyní se nachází pro nedostatek vhodných místností v Marmarošské Solotvině a zajisté bude převeden do Marmarošské Sihoti, bude-li nám toto město Rumunskem odstoupeno.

Županský úřad skládá se z vlastní politické správy a odborných referátů: zemědělského, zvěrolékařského a pro zdravotnictví. Při županském úřadě je sedrie sirotčí a soud s oddílem pozemkových knih.

Každá župa dělí se na několik okresů (všech je 19). Okres je spravován hlavno-služnovským úřadem s hlavním služným v čele. Služnovské úřady jsou podřízeny županskému úřadu.

Okres je rozdělen na notariáty, spravované notáři. Notariát sestává z několika (3—5) obcí, z nichž každou spravuje rychtář. Rychtář je podřízen notáři a tento hlavnímu služnému.

Úřednictvo má býti vybíráno, pokud je to možno, z místního

*) Volby do sněmu v Podkarp. Rusi budou provedeny během letošního roku, dosud je guvernérovi k ruce poradní sbor.

obyvatelstva. Poněvadž však místní rusínské inteligence je dosud velice málo, musí být skoro všechny úřady obsazovány úřednictvem českým.

Dnes nejen vedoucí síly, ale skoro všechny podřízené síly jsou Češi. Rusíni nemají dostatek svých odborných sil a maďarské i maďaronské úřednictvo doposavad obracelo své zraky do Maďarska, nechtělo složit služební přísahy Československé republice a tak bylo nuceno, ku prospěchu lidu i republiky, úřad opustiti. Ovšem tito lidé spolu s židovským elementem jsou úhlavními nepřáteli našeho státu.

Zemědělský referát při civilní správě Podkarpatské Rusi je veden referentem právníkem, ač všechny ostatní referáty jsou vedeny příslušnými odborníky.

Zemědělský referát sestává z odboru zvěrolékařského, zemědělského a lesního. Každý odbor je řízen odborným referentem. Prozatím odbory nejsou specialisovány a sestávají jen z referenta a kancelářských sil. Mimo to prozatímně nalézá se při zemědělském referátě úřad práce, odbor meliorační a spravovědno-účetnický, které podobně jako odbor pro družstevnictví se v budoucnu osamostatní.

Odbor zvěrolékařský má svou organisaci župní i okresní; podobně i odbor lesní.

Zemědělský odbor začíná krystalisovati ve specielní odvětví, prozatím vinařské, ovocnické, pro zemědělské školství, pro produkci rostlinnou a živočišnou.

Odbor zemědělský má pouze organisaci župní. Jsou mu totiž podřízeny 4 župní zemědělští inspektoři, kteří jsou zároveň referenty pro zemědělství při županském úřadě, jak bylo zavedeno ještě maďarskou vládou.

Vzhledem k nevzdělanosti lidu, z větší části analfabetského, je nutností zříditi okresní organisaci zemědělských inspektorů, kteří by přicházeli v přímý styk s venkovským zemědělským obyvatelstvem, poučovali ho a vychovávali.

Župní organisace zemědělských inspektorů byla zřízena již za Maďarska a naše ministerstvo zemědělství obsadilo během r. 1920 v Podkarpatské Rusi župní inspektoráty zemědělství českými silami.

Roku 1920 nebylo možno zemědělským inspektorům dospěti k viditelnému pokroku v zemědělství z mnoha příčin:

1. V zemědělství nejsou myslitelny rychlé převraty, třeba i k lepšímu. Každý rychlý převrat nese v zápětí okamžitou ztrátu a toho se museli zemědělští inspektoři vystříhati.

2. Nové síly, neznalé místních poměrů, přejavší maďarské inspektoráty v úžasném stavu, byly nuceny celý úřad vybudovati znovu od základu, a musely se seznámiti s krajem, obyvatelstvem, místními zvyky a obyčeji, s bývalými zákony, krátce řečeno musely se informovati.

3. Až do srpna tohoto roku bylo na ně vloženo provádění reformy pozemkové ve smyslu § 63. záborového zákona. Reformou

pozemkovou byli zemědělští inspektoři plně zaměstnáni, tak že nemohli se věnovati vlastní práci.

Cílem zemědělských inspektorů je zvýšiti výrobu zemědělskou jak v produkci rostlinné, tak i živočišné.

Odborný referent pro zemědělství vypracovává program budoucí práce, celoroční rozpočet a výroční zprávu o činnosti odboru. Řídí činnost zemědělských inspektorů, svolává konference a povzbuzuje je, dává jim rady i pokyny.

Maďarská vláda zřídila v Munkáči exposituru ministerstva zemědělství. Úkolem této expositury bylo povznésti tamní lid hospodářsky, vymaniti ho z bídy.

Zakladatelem expositury byl E. Egan, maďarský občan, původu anglického, známý svým bezohledným vystoupením proti neplechám židovských lichvářů. Přirozeně, že expositura po smrti Eganově v posledních letech byla prostředkem maďarisačním.

Expositura najala 12.600 katastrálních jiter půdy od velkostatku Schönbornova. Tuto půdu částečně pronajímala obcím, částečně držela ve vlastní režii. Většina této půdy jsou kraje horské, hlavně poloninské pastviny, jen něco málo je orné půdy.

Vlastní pastviny expositura upravovala a vypásala na nich plemenná stáda skotu i ovcí, která měla sloužiti ku zvelebení chovu dobytka v celém kraji.

Na poloninské pastviny expositura přijímala i dobytek selský za nepatrný poplatek, podobně jako lesníci státní na lesní pastviny. Veškerý dobytek byl společně dojen, mléko moderním způsobem zpracováno v mlékárnách k tomu účelu zřízených. Produkty expositura sama zpeněžovala a rolníkovi platila dle zkušebního dojení, které za přítomnosti majitelů provádělo se na jaře, ano i vícekráte během léta.

Expositura má několik dvorů, kam na zimu svůj vlastní plemenný dobytek sháněla s hor na »zimovku«. Rolníci své kusy si rozebrali, aby k jaru znovu je společně vyhnali na pastviny.

Zmíněné dvory jsou výstavné, ale válkou z větší části zničené, podobně i mlékárna.

Na zamokřených místech v údolích na najatých pozemcích vysazovala expositura vrbu košikářskou, pořádala košikářské kursy v horských vesnicích a dávala rozšířením tohoto domácího průmyslu možnost obživy chudému horskému lidu.

Expositura měla i své školky, odkud za nízkou cenu přenechávala stromky venkovanům. Zakládala pálenice na zpracování »slívek« na slivovici a tak umožňovala zpeněžení úrody ovoce.

Expositura pořádala různé odborné kursy, ano zakládala i odborné školy (na př. kurs košikářský, mlékařský, hosp. šk. ve Svaljavě, mlékařskou školu ve Verecké).

Činnost expositury byla chvály hodná a činí čest maďarskému ministerstvu zemědělství.

Dnes tato expositura ministerstva zemědělství je spravována jedním zemědělským inspektorem, a je zvláštností Podkarpatské Rusi i celé republiky.

Zemědělský referát expositurou má usnadněnou práci. Ovšem znovuzřízení a reorganisace expositury vyžádá si delší doby a bude státi mnoho práce a kapitálu, neboť veškerý inventář i budovy jsou válkou zničeny, půda je pouze najatá, podléhá zákonu záborovému a místní obyvatelstvo činí si na ni nárok. Zůstalo vlastně tedy jen jméno.

Odborný referent zemědělství spolu s inspektorem vedoucím exposituru budou míti těžký úkol správně rozluštiti tuto otázku, od čehož bude záviseti blahobyt místního obyvatelstva i pokrok zemědělství v Podkarpatské Rusi.

XIII. Sociální poměry.

Kromě milionářů z řad židovských obchodníků, zbohatlých zejména během vojny, téměř veškeré obyvatelstvo Podkarpatské Rusi žije v neutěšených poměrech. Nejbídněji však na tom jest obyvatelstvo rusínské a nejhůře žije Verchovinec. Ani ovesného chleba se do syta nenají, oblečen nedostatečně, žije obyčejně pohromadě se svým dobytkem v chatrném obydlí, jež často nemá ani komínu; jest to začouzený, neomítnutý, neobílený srub, s malými okénky a bez podlahy. (Obr. 17.)

Bez vzdělání, zotročen maďarskými úřady, maďaronskými kněžími ano i učitelstvem, jeví se Rusín bázlivým vůči úřadům, nedůvěřivým, konservativním k pokroku a hrubým vůči sobě rovným. Jest nábožný a pověrčivý, bez vlastní energie a iniciativy, která v něm za času roboty a rabství byla v každém směru ubíjena.

Mnoho uškodilo Rusínům uniatství. Kdyby byli setrvali při pravoslaví, vedli by otevřený boj proti katolictví, zachovali by si své výsady a nebyli by upadli pod jezuitský dozor. Udrželi by si svobodu náboženskou a vyvíjeli by se duševně jako jiní národové pravoslavní, nacházející se pod maďarskou vládou.

Rusíni neměli své šlechty, ani měšťanstva. Ještě dnes jsou pouze rolníky, pastevci a dělníky. Dříve byli svobodným lidem, od 16. století však upadali ve větší a větší porobu. Poměry i láskou k volnému životu, udržoval se u nich dlouho pastevecký život kočovný, v němž v horách setrvali až do polovice 17. století. Živili se vypásáním stád dobytka. Postupně těchto kočovných pastýřů ubývalo a obyvatelstvo chápalo se pluhu. Horské kraje nemohly však vyživiti horaly-verchovince a proto počali chodit za výdělkem do bohaté roviny maďarské.

Robota, jak výše vzpomenuto, udržela se v Podkarpatské Rusi do loňského roku v podobě t. zv. rokoviny či kobliny. Jsou to desátky, jež musel Rusín odváděti, po případě i odpracovati, kněži i učiteli. Avšak ještě větší robotou jsou práce na t. zv. »část« na židovských a maďarských pozemcích. Majitel dá půdu a semena, chudý Rusín práci. Dělí se pak o úrodu na čtvrtinu až šestinu. Dříve odváděl rolník ze svých pozemků osminu až desetinu úrody panstvu a oddělal několik dní v týdnu na panských polích. Páni a židé oloupili Rusíny o půdu, proto chce-li Rusín žíti, musí obdělávat panské pole »na část«. Neurodí-li se, pracoval celý rok zadarmo. Urodí-li se více, dostane menší část.

Nevzdělaným lidem jest lehko vládnouti. Toho pamětlivo bylo trojspřeží: žid, maďarský úřad a kněžstvo. U posledního našly se časté výjimky, u úřadů řídké, u prvního žádné. Žid tisknul Rusína na každém kroku. Sám bohatnul, půda přecházela do jeho rukou a Rusín chudnul. Schudlý dlužil se u žida peníze. Žid dělal »dobrodince«, aby zotročil ubožáka ještě více.

Na př. žid zapůjčil několik desítek korun chudému Rusínu, lichvářská procenta strhl si předem. Dluh dal si vtělit do knih a na Rusína uhodil tehdy, když věděl, že mu zaplatiti nemůže. Tehdy pozemek byl prodán ve dražbě, která byla intrikami židovskými tak provedena, že mohl koupiti zase jen žid a zač jen sám chtěl. S takovými případy se setkáváme v každé obci.

V jiném případě žid půjčil »svému« sedláku peníze na voly. Aby čtenář rozuměl uvozovkám při slově »svému«, musíme vysvětliti, že jako kdysi u nás cukrovary si rayonovaly řepaře bez jejich vědomí, tak mají židé dosud rozrayonovanou celou Podkarpatskou Rus. Každý žid má »své« Rusíny a tito opět »svého« žida. Rayon je přesně dodržován, neboť židé ve vlastním zájmu si obchody nekazí. Vraťme se k našemu případu! Dobrodinec žid se nabídl, že sedlákovi sám koupí pár volů. Nechá se rolníkem vozit po trzích, při čemž má na mysli svůj obchod, dělá však jakoby se o ubohého člověka otcovsky staral. Konečně se rozhodne koupiti pár volů, které smluví u jiného žida, aby mohl přiraziti 10—20% k vlastní kupní ceně. K této zvětšené ceně připočítá si s vědomím rolníkovým lichvářský úrok a dluh si nechá knihovně zajistiti, aby v případě pádu dobytka o nic nepřišel. Při tom voli takto »postavení« do chléva se počítají »na polovic«. Po roce musí rolník dluh splatiti nebo vystaviti směnku, při čemž se připočítají znova lichvářské úroky. Obyčejně i dluh s úroky vázne po několik let, několikráte se zvětší, až je potřeba voly prodat. Tehdy žid dobře vypasené voly prodá opět na trhu jinému židovi, aby vydělal zase 10—20%. Utržené peníze dělí žid s rolníkem »na polovic«, ale z poloviny, připadající rolníkovi, odpočítává si část dluhu tak, aby rolníkovi nic nezbylo než dluh, na nějž má již směnku. Pár grošů, které mu žid z milosti ponechá, propije rolník ze zlosti v židovské krčmě a je znovu nucen vypůjčiti si od žida. Tak dluh roste, až majetek rolníkův přejde ve dražbě do rukou židových.

Žid stal se majitelem půdy i chaty a neobmezeným pánem rolníka. Ubožák je vydán na milost a nemilost. »Dobrotivost« židova nezná však mezí, žid smiluje se nad ubohým Rusínem a nechá ho dále hospodařiti na jeho bývalém vlastním, dnes však již židově statku »na část«.

Tak žid získal majetek a jednoho nevolníka, vlastně jednu nevolnickou rodinu a rozprostírá sítě na jiné. Během doby stane se pánem celého svého rayonu. Jest největším majitelem a dle jeho vůle musí jednati všichni ti, kdož ještě nepadli úplně do jeho moci, neboť podle přání musí jednat selská hromada, rychtář i ostatní!

Obr. 17. Verchovinec s rodinou na zápraží své dřevěné, neobílené chaty (Užok). (Fotogr. inž. J. Váně.)

Poněvadž všechen obchod jest v židovských rukách, domlouvají se židé vždy mezi sebou svým židovským žargonem a Rusína snadno ošidí.

U úřadů lid neměl žádného zastání. Předně úřady byly maďarské a nadržovaly židům, od nichž přijímaly úplatky. Advokáti byli vždy židovští a tak ubohý Rusín vždy prohrál, neboť sám se neuměl hájit a nesměl se ani hájit. Jsa negramotný, podepsal, co mu žid pod ruku podstrčil, nebo dal za sebe podepsat, na př. kontrakty psané maďarsky, aniž by jim rozuměl a žid provedl svou.

Mohli bychom uvésti celou řadu případů, které jsme ze své vlastní zkušenosti v posledním roce poznali. Na př.: Rusín, odjíždě-

jící do Ameriky postoupil židovi svůj vlastní pozemek zdarma se závazkem, že za ním žid na svůj náklad pošle do Ameriky jeho děti, až se tam uchytí. Žid si dal pozemek ihned vtělit na své jméno, ale nijak se nesnaží vyplniti závazek, ač Rusín o děti píše a prosí stále důrazněji. Děti budou otročit židovi, až dokud nedorostou a nevzepřou se samy.

V poslední době spekulují židé, jak jen se dá. V Jenkovcích, v zemplínské župě, prodal žid půdu starým Slovákům, jimž jejich děti z Ameriky poslaly peníze na zakoupení pozemku v rodné obci. Pozemek o výměře 5.000 čtver. sáhů měl před válkou cenu 5.000 K. Žid však věděl, že kupující mají americké dolary a že kromě vysoké ceny, kterou mu zaplatí za pozemek, může nevědomé lidi ošidit ještě na kursu dolaru. Proto si dal vyplatiti kupní cenu v dolarech v hodnotě 100.000 Kč. Ale to mu ještě nebylo dosti, neboť věděl, že ubožáci mají ještě 150 dolarů a obratným úskokem a pohrůžkou soudem dovedl je připraviti i o tento zbytek.

Na sta případů bylo by možno sebrati, jež jasně ukazují, kdo jest největším vydřiduchem zdejšího nevzdělaného lidu, o jehož vzdělání se nikdo nestaral. Lid nemá národního uvědomění, nemá své inteligence, svých vůdců, kteří by ho z této bídy vyvedli. Po staletí byl vydán na pospas maďarským úřadům i nelítostným orthodoxním židům a dnes není s to sám vymaniti se z těchto osidel, bije sebou jako moucha v síti pavouka, neví si rady ani pomoci, cítí jen, že se mu děje křivda. Naše úřady pak nejsou zapracované, jsou přetíženy prací, jsou neinformovány a nemohou vždy ubohému lidu vhodně pomoci.

Když poškozený Rusín domáhá se ochrany, nedovede často sám svoji záležitost jasně vyložiti a přijde s ní leckdy tam, kam nenáleží. Úředník ho odkáže na jiný úřad, kde často žádají, aby svoji prosbu či stížnost podal písemně. A tu musí se obrátiti o pomoc k židovskému fiškalovi, který všemožně se vynasnaží, aby nepoškodil svého souvěrce a vylíčí věc tak, že i naše úřady nepostřehnou pravého jádra věci a i spravedlivé požadavky žadatelovy zamítnou. Rusín cítí, že se mu stala křivda, ale nedovede nalézti cestu, aby byla odčiněna, neujme-li se ho snad z útrpnosti některý úředník sám. Tak pozbývá důvěry ve spravedlnost úřadů československých, jako se jí nikdy nedovolal u úřadů maďarských.

Proto, dovedete-li si získat důvěru rusínského sedláka, posteskne si vám, že očekával, že s příchodem Čechů zmizí židovský vliv a židovská moc, která za Maďarů byla neobmezenou. Ale tato moc nezmizela a nezmizí, dokud rusínský lid nebude povznesen osvětově a tím i hospodářsky. Družstevnictví musí ho pomalu vymanit z osidel židovského kapitálu, půjčují židé na neslýchaně lichvářská procenta, která v nejlepším případě činí 30% ročně. Nejčastěji však půjčuje žid na 10% týdně a v munkáčské vrchovině nepůjčí žid pod 20% týdně! Za práci platí svým dělníkům kořalkou aneb aspoň zbožím, na němž ovšem si přiráží předem lichvářský zisk. Proto pocho-

píme, že úředník E. Egan, vyslaný maďarskou vládou, k zjištění příčin bídy podkarpatoruského lidu, mohl s čistým svědomím nazvati židy v nynější Podkarpatské Rusi cizopasníky rusínského lidu.

Proti výtce, že by tato kapitola byla snad psána z nějaké zaujatosti antisemitské, ohražujeme se již předem upozorněním, že všichni pisatelé o poměrech v Podkarpatské Rusi s námi se v úsudku o činnosti židů plně shodují a jsou mezi nimi mnozí, kteří jako prof. K. Kadlec, muž vědy, jistě jsou vysoko povzneseni nad úzkoprsé stanovisko nějakého protižidovského žurnalisty.

Přáli bychom si, aby našimi výtkami, činěnými židům v Podkarpatské Rusi, byli upozorněni naši českožidovští pracovníci. Na nich je, aby se chopili drobné, namáhavé práce výchovné u svých souvěrců, aby hleděli svým vlivem přispěti ke změně názorů podkarpatských židů na ubohý selský lid rusínský a přiměli je k čestnému hájení své existence. Chtí-li podkarpatští židé býti občany naší republiky, musí změniti svou morálku, nesmí dívati se na zanedbané Rusíny, jakoby jim byli bohem dáni k vykořisťování a ke zpříjemnění života, jako snad ostatní příroda se svým rostlinstvem a živočišstvem!

V tom směru musí však také pracovati naše úřady, stíhati přísně lichvu ať v jakékoliv formě a ukázati nedůvěřivému lidu, že v československých úřadech nalezne vždy své zastance.

Jinou bolestí, jež podkopává zdraví i blahobyt rusínského lidu v Podkarpatské Rusi, jest alkoholismus. Je to vlastně kořaleční mor v pravém toho slova smyslu, který zamořuje celé kraje tělesně i duševně zvláště v horách. Ovšem i tu hlavní zásluhu oň mají židé, držitelé krčem, v nichž Rusín se opájí kořalkou, aby aspoň na chvíli zapoměl na bídu, jež ho obklopuje. Kořalkou žid získává nejsnáze dělníky na práce zemědělské i na práce lesní, tovární i jiné, jež jako podnikatel převzal. Kořalkou a slivovicí otravují rodiče i děti a to i nemluvně uspává matka kořalkou.

Také tabák je pro podkarpatoruský lid nepostrádatelný. Kouří jej dospělí i děti, muži i ženy; není vzácností uviděti vesnickou ženu statně si pokuřující z krátké dýmky. Velmi rozšířeným zlozvykem jest též žvýkání (bagování) tabáku.

Připojujeme ještě několik slov o práci státu a našich humanních institucí, Československé péče o dítě a Československého červeného kříže, směřující ke zmírnění bídy v Podkarpatské Rusi. — Stát sám prostřednictvím ministerstva sociální péče vydržuje několik humanitních ústavů.

V Užhorodě je to již maďarskou vládou zřízený ústav pro hluchoněmé. Dnes je v něm 56 dětí. K dorozumívání se nepoužívá posuňků, nýbrž děti se učí zvláštní metodou vyslovovati hlásky a čísti mluvená slova se rtů mluvícího; během 8 let se prý naučí dobře mluviti. Nejmenší z dětí jsou v opatrovně, větší ve škole a dospívající se učí v ústavní dílně krejčovské a košikářské.

Po stránce sociální péče předstihuje župní město Munkáč hlavní město Užhorod. Především dobře vedená všeobecná státní nemocnice o 150 lůžkách dobře plní svůj úkol, je vyhledávána pacienty až od Jasiny, ač za Maďarů byla postrachem rusínského lidu. — Druhým neméně blahodárným ústavem v Munkáči je Dětský státní domov. Je to nalezinec a nemocnice, dočasný útulek pro sirotky a děti rodiči zanedbané. Uzdravené děti se dávají na opatrování pěstounům za měsíční plat do 2 let 100 Kč, od 2—6 let 40 Kč, od 6—10 let 25 Kč a od 10—15 let 15 Kč. Mimo to dostávají děti za rok dvoje šaty a prádlo. Náklad na výchovu do 7 let nese stát, od 7—15 let mají platit obce, zůstávají však dlužny. Maďarům sloužil tento ústav k účelům maďarisačním, neboť děti byly dávány jen pěstounům maďarským a co nejdále od rodné obce. — V Sevljuši se konají přípravy ke zřízení ústavu pro výchovu dětí tělesně a duševně vadných.

Ministerstvo sociální péče podporuje také spolek invalidů »Naděje«, jehož odbočky jsou založeny v každém větším místě. Zdravotnický referát má největší potíže s vykořeňováním skvrnitého tyfu, který při nešetření ani nejprimitivnějších zásad hygienických jest v Podkarpatské Rusi stálým hostem. Úsilovné práci lékařů podařilo se jej aspoň omeziti a občasné zprávy v novinách o jeho řádění, čerpané z pramenů maďarských, bývají velmi často přehnané. K potírání nakažlivých nemocí postavil Československý červený kříž přenosnou epidemickou nemocnici v Hustu.

Československá péče o dítě vydržuje společně s Červeným křížem v Podkarpatské Rusi 92 kuchyní, v nichž se denně rozdává na 10 tisíc porcí polévky a 150 tisíc porcí kakaa. Pro chudé židovské obyvatelstvo zřídila 14 zvláštních kuchyní židovských, na něž na př. v Munkáči místní bohatí židé připlácejí, aby kromě dětí mohli býti stravování i dospělí. Mimo to péče pro dítě rozdala nejchudším dětem v Podkarpatské Rusi množství šatstva, prádla i obuvi. Ale všechna tato pomoc, byť dobročinné korporace rozdělily sebe větší obnosy, bude nedostatečná, pokud energie utajená v dorůstající rusínské mládeži nebude školou probuzena k životu, aby si účelnou prací pomohla sama.*)

Odtržením od Maďarska byl způsoben převrat v životě Podkarpat. Rusi. Každoroční proud Verchovinců, odcházejících na jaře do uherské nížiny za výdělkem byl násilně přerušen. Nemohou si odtamtud více přinášet zásoby. Proto otázka zásobování horského obyvatelstva byla v Podkarpatské Rusi i na Slovensku tak palčivou v prvních dvou létech trvání naší republiky.

*) Vzdělání a uvědomění rusíns. obyvatelstva má ve svém programu mimo »Sokol« rusínský vzdělávací spolek »Prosvita«, jež zakládá své odbory po celé Podkarp. Rusi a položila základ k rusínsk. divadlu a museu v Užhorodě. Podobnou činnost vyvíjí spolek »Bojan« směru velkoruského.

Doposud čistě agrární Podkarpatská Rus v rámci našeho státu bude se znenáhla měniti na území průmyslové. Během několika let vzniknou tu jistě průmyslové podniky, neboť Podkarpatská Rus má dostatek cenných surovin, výhodných vodních sil i lacinou pracovní sílu lidskou. Sociální přerod vlivem průmyslu se tu urychlí. Dělný lid nalezne obživu v nových továrnách a na velkých statcích Podkarpatské Rusi přestane horal pracovati »na část«, bude požadovati pevný plat, z něhož v normální době snadno si opatří nutné potraviny. Pod tlakem poměrů změní i velkostatky dosavadní svůj primitivní způsob hospodaření. Už letos zemědělské dělnictvo ponoukáno komunisticko-maďarskými agitátory, kteří sledují zajisté jiné cíle než blaho rusínských dělníků, správně se domáhá za svoji práci vedle deputátu také platu peněžitého. Velkostatky samy pociťují neudržitelnost dosavadního hospodaření a zástupcové jich slibují na př. Pozemkovému úřadu hospodařiti moderním způsobem a býti vzorem malorolníkům, aby uchránili svoji půdu před parcelací!

XIV. Závěr.

Připojením autonomní Podkarpatské Rusi k Československé republice vzali jsme na sebe veliký úkol. Dnes ještě zuří bratrovražedný boj ve velikém Rusku, pod jehož ochrannou peruť nemůže se utéci nejzápadnější větev podkarpatoruská. Podkarpatští Rusíni nemohou žádati pomoci od pokrevních bratří na východě, od kterých dělí je Karpaty a válečná fronta, pohybující se už po 6 let od Karpat do Kijeva a zpět. Svěřili se nám, dobrovolně se připojili k naší republice svobodným hlasováním v listopadu r. 1918 ve svobodné Americe. Zajisté po zralém uvážení všech výhod i nevýhod, bratrských vztahů, síly nepřátelské atd., rozhodli se američtí vystěhovalci z Podkarpatské Rusi 732 hlasy pro připojení k naší republice, proti 310 hlasům pro spojení s Ukrajinou.

Obyvatelstvo zdejší, jakož i vystěhovalci, s důvěrou očekávali od nás pomoci, zavedení pořádku, doufali, že Čechové, jako bratrský národ, postarají se o povznesení kultury a blahobytu lidu a že ho přivedou na tutéž výši, na jaké se nalézá národ český.

Nechceme říci, že jsme snad zklamali bratry v Podkarpatské Rusi. Měli jsme a máme sami mnoho práce doma, zde naše činnost byla přervána vpádem bolševickým na Slovensko a za ta dvě léta udělalo se přece jen pěkný kus práce.

Ovšem, to nám nemůže stačiti, musíme být pamětliví, že vzali-li jsme si na vychování nevlastní dítě, třeba příbuzné, musíme se jeho vychování více věnovati, než dětem vlastním, aby se nám snad později nemohlo nic vyčítati, abychom sami měli čisté svědomí, a aby, až jednou toto dítě doroste, uznalo naši dobrou vůli a práci.

Takovým dítětem na vychování je u nás Podkarpatská Rus. Toto dítě nesmíme stavěti na roveň s námi, nemůžeme chtíti z něho míti zisk, naopak, oň se musíme pečlivě starati, neboť odstrčené toto dítě stůně těžkou nemocí. Je už vzrostlé a nechodilo dosud do školy a chce-li vyrovnati se druhým, uhájiti svou existenci, musí mnoho dohánětí.

Podkarpatská Rus je opuštěný sirotek, jehož otec (Rusko) válčí, máť (Ukrajina) je zmítána těžkou nemocí. Naše republika je mu nejbližší příbuznou, která může mu poskytnouti útulku a pomoci.

Musíme být pamětlivi, že až jednou nastane národní uvědomění u Podkarpatských Rusínů a po probuzení nenechá toto na se dlouho čekati, že jednou nastanou uspořádané poměry ve velikém Rusku, které jistě bude zase jednou slovanskou velmocí, budou podmínky pro Podkarpatorusy lepší v tomto velkém státě, než u nás, ač dnes je tomu naopak.

Zajisté rozpomenou se bratří na východě na Uhroruskou větev, kterou ruská armáda v r. 1915 navštívila a obrátí se na ni s dotazem, jak se jim u nás daří. Proto pečujme již nyní o to, abychom v odpovědi té nebyli líčeni jako macecha, ale odpověď nechť vyzní pro nás příznivě, abychom i pro další budoucnost získali sympatie velikého ruského národa.

Abychom rusínskému obyvatelstvu v Podkarpatské Rusi pomohli, je nutno:

1. Dáti mu vzdělání, povznésti ho na kulturní úroveň naši.
2. Zajistiti mu hmotné postavení.

Prvého docílíme školami, stykem s českou inteligencí, kočovnými výstavami zemědělskými, přednáškami, provázenými případnými obrazy a diagramy, znázorňujícími kulturu a život v jiných státech.

Hlavním činitelem zde bude učitelstvo i úřednictvo venkovské. To musí vychovat nové generace, budit v nich národní uvědomění, vyšší ideály, poučovat v každém směru, býti jim rádcem. Učitel neb úředník na východě nesmí mysliti, že odbytím několika úředních hodin udělal za dost, dostál svému úkolu. Úkol našich lidí je širší, je těžký a vyžaduje sebeobětování. Právě v mimoúřední hodiny, stykem s obyvatelstvem, rozhovorem s »negramotným« člověkem vychovají se i lidé dospělí.

Úředník či učitel i v záležitostech, jež nesouvisejí přímo s jeho úřední povinností, má projeviti ochotu, pomoci venkovanu aspoň radou a informací.

Venkovský lid tápe ve tmě, plete si různé pojmy, je sváděn různými agitátory, je v něm podkopávána důvěra v úřednictvo, republiku, je v něm probouzen odpor k Čechům a živena každá jiskra odporu k dnešnímu pořádku. V těchto těžkých dobách protivenství venkovský učitel a venkovský úředník musí být vedoucím světélkem, zářící hvězdou ve tmě lidu, který ve svém nitru není zlý,

je dobrý a blízek nám a touží po pravdě, kterou těžko mu samému najíti.

V tom směru je nutno, aby se přizpůsobily i centrální úřady. Úředníci čeští musí se učit místnímu jazyku. Není možné, aby se naše úřednictvo ohánělo v úřadech samospasitelnou němčinou, jak často, zejména ve styku s židovskými obchodníky, nájemci, velkostatkáři a advokáty, se stává! Jsme v ruské krajině, v českém státě a musíme slovanským jazykům vždy a všady raziti cestu. Nemůže-li se Čech v Podkarpatské Rusi smluviti česky a neovládá-li místní nářečí, nechť užije jazyka ruského, nechť zkusí se domluviti slovensky neb rusínsky a jen tehdy, neznají-li strany žádný z těchto jazyků, používej maďarštiny neb němčiny.

Trochu divně na našince působí, spustí-li český úředník i na českého úředníka neb ruského člověka či žida, s nímž v sousední kanceláři téhož úřadu se domluvili zcela dobře slovensky, rusínsky nebo i česky, už ze zvyku německy, nebo domlouvá-li se s číšníkem špatnou němčinou a tento odpoví mu jadrnou češtinou. To si musíme odvyknout!

Máme míti stále na mysli, že úřady jsou pro lid a ne lid pro úřady. Uvědomme si, že lid rusínský je analfabetský a neví, se kterou záležitostí se má kam obrátit. My jako přátelé lidu, musíme mu v každém případě poradit, abychom si získali jeho důvěru, kterou Maďaři, maďaroni a židé na každém kroku chtí zviklat.

V tom směru i vláda by měla jíti na prvním místě. Je nám líto ubohého chodce, třeba až z marmaroštiny, neb deputace z hor, která chodí v Užhorodě se svou prosbou neb žalobou od jednoho úřadu k druhému a všady jim řeknou: »to sem nepatří«. Takové deputace pochodí den, dva, tři a vrátí se s nepořízenou domů.

Jaké obtíže překonává takový člověk, který neumí ani číst a psát a nemůže se správně domluvit, přečíst si nic nedovede, nedovede ani ve svém rodném jazyku říci své přání, neboť jakmile přijde k úřadu, má dle smutných zkušeností z Maďarska strach, že ho na úřadě očidí, vynadají mu a vyhodějí ho nebo zavřou.

Často se stává, že uvědomělý úředník chtěl by deputaci takové sám pomoci, ale je tu nový, sám se musí orientovati a přicházejí často případy tak složité, že i odborník a starý zkušený úředník neví si rady, kam případ zařadit a kam deputaci poslat.

Lid je odkázán tedy cele na židovského »fiškala«-advokáta neb na politického agitatora, který často placen cizími penězi ochotně nabízí lidu své služby proti republice. Fiškal umí využít příležitosti a nechá si draze platit za každou radu, která často je podána ke škodě lidu i nám Čechům nesprávně.

Navrhujeme proto, aby v každém župním městě byla zřízena státní informační kancelář, ve které podávali by naši spolehliví úředníci patřičné informace, i právní porady »negramotnému« lidu.

V Podkarpatské Rusi není dosud řádných ruských ani rusín-

ských advokátů, o českých ani nemluvě. Za to v každém městě je 5—6 fiškálů židovských.

Školy musíme v Podkarpatské Rusi vybavit řádně vším, čím je třeba, ale na prvním místě řádným učitelstvem, které by bylo apoštolem sblížení česko-rusínského, které by bylo průkopníkem kultury, vychovávalo děti a poučovalo staré.

V Podkarpatské Rusi je třeba odborného vzdělání. Na odborných školách během několika desítiletí vychováme nové generace. Staré však musíme poučovati přednáškami, besedami, různými praktickými kursy, výstavami v malých sic rozměrech, s odborným vysvětlením. K účelu tomuto dalo by se dobře použíti světelných obrazů i biografů, znázorňujících rozvoj různých odvětví hospodářství, průmyslu, obchodu, výroby a pod.

Zařizováním vzorných statečků, včelínů, pastvin, králíkáren, plemenných stanic, chovných stád, půjčoven strojů, zřizováním družstev, výchovou k svépomoci a podobně, musíme vésti lid tamní k větší produktivnosti, k vymanění se z vlivu různých překupníků a vyděračů.

Dnes však, kdy lid je v bídě, nemá co jíst, nemá se v co odívat, musíme mu pomoci, musíme jeho apatii k životu, která často bývá považována za lenost, zaměniti chutí k životu. Jen u sytého člověka můžeme očekávati probuzení vyšších ideálů!

Po uveřejnění našeho lednového článku v Českosl. zemědělci »O zemědělských poměrech v Podkarp. Rusi« došel nás dopis, v němž jeden z čtenářů nás upozorňuje, že zemědělský pokrok na Podkarp. Rusi snadno by mohl býti uspíšen kolonisací našich rolníků na rozparcelovaných tamějších velkostatcích a na rozsáhlých komplexech půdy státní. Než uskutečnění takovéhoto plánu narazilo by na veliký odpor u domácího rusínského obyvatelstva, které samo pociťuje ohromný hlad po půdě a už dnes velmi ostře vystupuje i proti Rusínům, vrátivším se z Ameriky, kteří si zakupují pozemky a zařizují hospodářství ve svém vlastním domově, z něhož před lety se vystěhovali do Ameriky. Domnívat se ruský sedlák, že jen on a nikdo jiný má právo na půdu jej obklopující. Je to skutečně zdravý instinkt a bude jen na úřadech ministerstva zemědělství i úřadě pozemkovém, aby tuto touhu po půdě rozumným způsobem ukojily. Na jejich péči také bude, aby nalezly nejvhodnější prostředky, jimiž by přechod od hospodaření extensivního k intensivnímu urychlily. Příklad ovšem působí nejlépe, ale na Podkarpatské Rusi budou to právě asi tito američtí přistěhovalci i přiženivší se čeští vojáci, kteří pod vedením zemědělských inspektorů a za pomoci státní budou nejspíše schopni vésti své hospodářství tak, aby bylo vzorem ostatním spoluobčanům a mělo na ně příznivý vliv*). Letošním rokem

*) Zvláště při kolonisaci záborových velkostatků v rovině Užhorodsko-Tisské podél hranice maďarské — předpokládáme, že tu budou

učiněn také v každé župě pokus vybrati několik schopnějších hospodářů, kteří se uvolili za podpory státní hospodařiti na svém statku dle rad a pokynů zemědělských inspektorů. Doufejme, že příkladu jejich budou následovati i jiní.

Nemenší význam výchovný budou míti lidové školy zemědělské, které sice velice se budou lišiti od našich, ale budou na nich vyučovat domácí učitelé, kteří znají své sousedy rolníky. Znají jejich potřeby a vědí nejlépe, jakým způsobem je možno je získat a nadchnout. Už o loňských prázdninách byl v Munkáči pořádán zemědělský kurs pro učitele, aby mohli na lidových školách zemědělských vyučovati.

Také letošním rokem bude zřízena první nižší hospodářská škola na Podkarpatské Rusi v Domboku u Svaljavy se vzorným statkem a pokusnými polemi. Postupem času pak vzniknou i samostatné pokusné stanice pro místní potřebu Podkarpatské Rusi.

Na Podkarp. Rusi přičiněním českého živlu rozvíjí se slibně myšlénka sokolská. Maďaři stejně jako Slovákům nedovolili ani Rusínům zakládati sokolské jednoty a tak oba tito národové byli jedinými Slovany bez sokolské organisace. — Teprve na podzim r. 1919 byla v Užhorodě založena první sokolská jednota na Podkarpatské Rusi. Roku 1920 ještě před všesokolským sletem vznikly dvě sokolské jednoty v Munkáči a Beregsázu. Hned po sletě pokračováno se zvýšeným nadšením v další sokolské práci na Podkarpatské Rusi.

Letos už je pro Podkarpatskou Rus ustavena samostatná župa sokolská o 3 okrscích, v níž jsou soustředěny nově založené sokolské jednoty: v Užhorodě, Perečíně a Velké Berezné (ž. užhorodská), v Munkáči a Svaljavě (ž. munkáčská), v Beregsázu, Velké Sevljuši a Hustu (ž. beregsázská) a v Tiačevě (ž. marmarošská). Upozorňujeme na ně všechny Čechy přijíždějící na Podkarpatskou Rus, neboť tyto jednoty vedené obětavými pracovníky, ochotně jim poskytnou informace a vyjdou jim všemožně vstříc.

Sokol hledí připoutati a vychovávati v národním duchu především rusínskou mládež, ke kteréžto mimoúřední práci je žádoucno, aby přiložila společně ruku veškerá česká i rusínská intelligence. Zajisté silnou vzpruhou k této činnosti bude zájezd moravských žup sokolských, který uspořádá v květnu letošního roku Česká Obec Sokolská právě tak na Podkarpatskou Rus jako na Slovensko.

Bylo by žádoucno, aby sokolské jednoty podkarpatské vešly v trvalý úzký styk s jednotami v zemích českých, čehož nejlépe by se docílilo vysíláním rusínské sokolské mládeže na prázdninový pobyt i na řemesla neb do obchodu do Čech a na Moravu.

---

usazováni rusínští verchovinci z chudých horských okresů — bude třeba umístiti v každé kolonii aspoň po jednom uvědomělém amerikánu a přiženivším se Čechu, kteří spřáteleni s rusínským lidem, získají si jeho důvěru a povedou k pokroku celou kolonii.

Ve snaze sblížiti Rusíny s námi a umožniti jim poznání našich poměrů, učinili jsme loni slibný počátek. První podkarpatoruská tělocvičná jednota Sokol v Užhorodě vyslala na všesokolský slet do Prahy 30 dorostenců, většinou studentů užhorodského gymnasia, synků učitelských, kněžských i rolnických. Snad mnozí z čtenářů si všimli o loňském všesokolském sletě, že v průvodu sokolského dorostu Prahou v čele župy Východoslovenské, jež zahajovala průvod chlapců, vlál žlutomodrý prapor nad hlavami urostlých, osmahlých chlapců. To byli rusínští dorostenci ze Sokola užhorodského se svými českými bratry-cvičiteli, přišli také složiti svůj hold Praze, o níž tolik krásného slyšeli od starších bratrů-sokolů. S pomocí českých sokolských jednot, jmenovitě župy Podřipské, jsme tyto mladé hochy umístili v zámožnějších rodinách našeho venkova. Většina jich pobyla celý měsíc u svých hostitelů a odnesla si jistě řadu cenných dojmů a poučení do svých domovů.

Časem bude možno podniknouti něco podobného s umístěním selských synků na celý rok u našich pokročilých hospodářů. Během léta by mladíci pracovali na statcích a v zimě by mohli navštěvovat naše zimní hospodářské školy. Před válkou jsme ochotně poskytovali pohostinství ruským mladíkům, vysílaným k nám petrohradským »Ruským zrnem«, tím spíše vyjdeme vstříc svým vlastním spoluobčanům rusínským. Právě ustavovaná zemědělská rada pro Podkarpatskou Rus bude moci nejlépe vzíti na sebe tento záslužný úkol.

Dorůstající mládež, vyšlá ze škol, vedených již novým národním rusínským duchem, obrodí kulturně i hmotně Podkarpatskou Rus a my jí k tomu dle svých sil pomáhejme!

OBSAH.

Str.

Předmluva 3
I. Zeměpisné poměry 7
1. Rozloha a hranice 7
2. Rovina 9
3. Pohraniční pískovcové pásmo karpatské 10
4. Pásmo sopečných vyvřelin 10
5. Vodopis 11
6. Komunikace 12
a) Železnice 12
b) Silnice 12
c) Průsmyky 13
7. Fauna 14
8. Flora 14
9. Místopis 14
a) Hlavní město 14
b) Župa užhorodská 18
c) Župa munkáčská 18
d) Župa beregsázská 20
e) Župa marmarošská 21
II. Obyvatelstvo 21
1. Statistika 21
2. Rusíni 24
a) Huculové 24
b) Bojkové 25
c) Lemkové 25
d) Verchovinci 25
e) Dolňané 29
3. Židé 32
4. Maďaři 32
5. Němci 32
6. Rumuni 34
III. Náboženství 34
IV. Jazyk 37
V. Vzdělání 38
VI. Zaměstnání a vystěhovalectví 42

Str.

VII. Geologické poměry a nerostné bohatství 42
a) Uhlí 44
b) Rudy 44
c) Petrolej 44
d) Minerální vody a lázně 45
e) Státní solné doly v Marmarošské Solotvině 47
f) Hlíny a stavební kameny 50

VIII. Zemědělství 51
1. Podnebí 51
2. Půda 56
a) Rozloha půdy 56
b) Jakost a druh půdy 56
c) Obdělání půdy 58
3. Zemědělec 58
4. Polní hospodářství 62
a) Páleniště 62
b) Rozdělení půdy dle porostu 63
c) Úhor 63
d) Obdělávání a výnos orné půdy 63
e) Rozdělení půdy oseté 65
f) Kukuřice 65
g) Oves 67
h) Pšenice 67
ch) Brambory 67
i) Žito a ostatní obilniny 68
j) Konopí a len 68
k) Fasole 68
l) Slunečnice 68
m) Tabák 68
n) Zelenina 68
o) Jeteliny 69
5. Vinařství 69
6. Ovocné sady 69
a) Slivky a pálení slivovice 70
b) Jablka 70
7. Zemědělský průmysl 71
8. Pastviny 71
9. Chov dobytka 72
a) Hovězí dobytek 74
b) Koně 74
c) Ovce 80
d) Vepřový dobytek 80
e) Kozy 80
f) Buvoli 81
g) Drůbež 81
h) Králíci 81

Str.

ch) Včelařství 81
i) Rybářství a chov raků 81
j) Hedvábnictví 81
10. Zemědělská výroba a zásobování lidu 82
11. Rozdělení půdy — reforma pozemková 86
12. Lesy 87
13. Zemědělské školství a vyučování 89
IX. Rozpočet 92
X. Obchod 93
XI. Průmysl 94
a) Dřevařský 94
b) Železářský 94
c) Sklářský 95
d) Domácí výroba 95
α) Práce ze dřeva 95
β) Krajkářství 95
γ) Výroba plátna 95
δ) Tkaní sukna 95
ε) Hrnčířství 95
ζ) Košikářství 96
XII. Správa – zemědělský referát 96
XIII. Sociální poměry 99
XIV. Závěr 105

Podkarpatská Rus,

prozatímní rozdělení na župy a okresy.

1:500.000

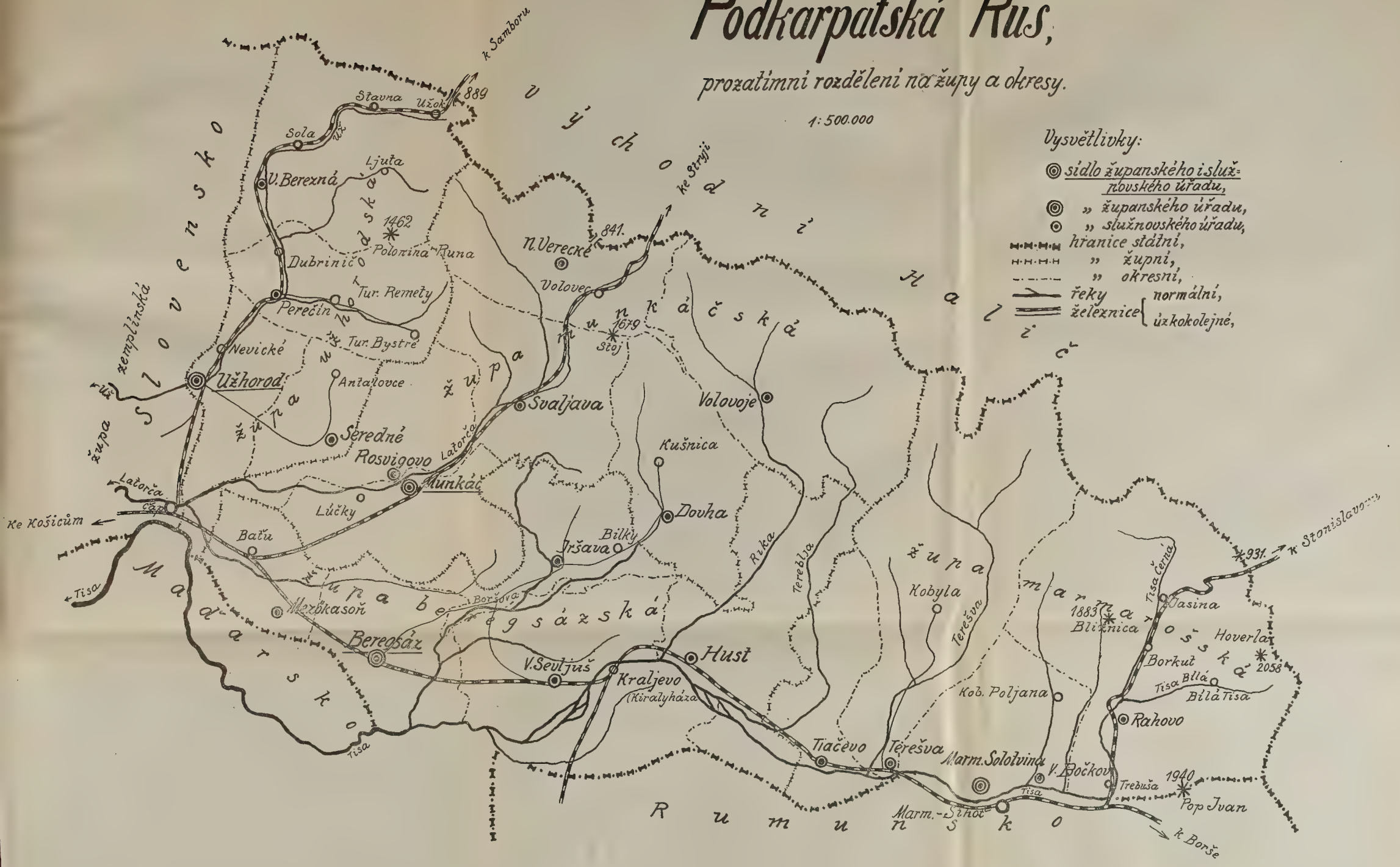

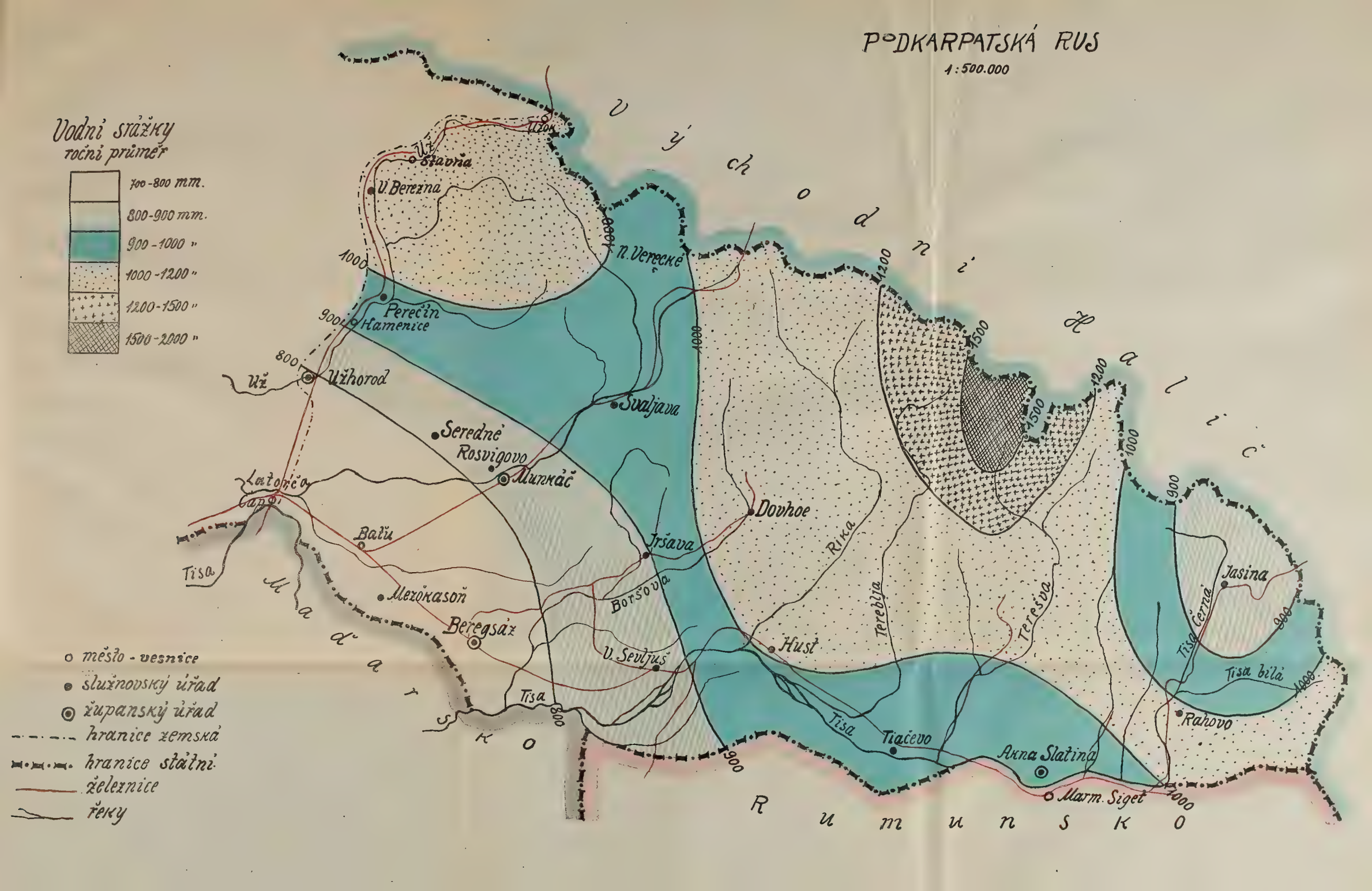
PODKARPATSKÁ RUS
1:500.000
Vodní srážky
roční průměr
700-800 mm.
800-900 mm.
900-1000 "
1000-1200 "
1200-1500 "
1500-2000 "
Východní Halič
Maďarsko
Rumunsko
Užok
Stavňa
V. Berezna
N. Verecké
Perečín
Kamenice
Užhorod
Už
Svaljava
Seredné
Rosvigovo
Munkáč
Latorča
Čap
Batu
Tisa
Mezőkasoň
Beregsáz
Jršava
Borsova
Dovhoe
Rika
Tereblja
Terešva
Hust
V. Sevljuš
Tisa
Tiačevo
Akna Slatina
Marm. Siget
Jasina
Tisa Černá
Tisa bílá
Rahovo
o město - vesnice
služnovský úřad
županský úřad
hranice zemská
hranice státní
železnice
řeky